

Dit product wordt u gratis aangeboden door ComputerBijbel

Mocht u tevreden zijn over dit product en dit werk willen steunen kijk dan op onze website

<http://www.ComputerBijbel.com>

BIOGRAFIE VAN CHRISTIAAN DUITSCH

De tijd waarin Christiaan Salomon Duitsch leefde.

Hoofdstuk 1

Duitsch leefde en werkte ongeveer een eeuw later dan zijn volksgenoot Fridericus Ragstat à Weille. Dus in de tweede helft van de achttiende eeuw. Van de politieke en religieuze zaken uit die tijd die hen hun invloed ook in Duitsch' leven deden gelden, of eventueel deden gelden, noemen we eerst de religieuze. De genoemde tijd kenmerkte zich enerzijds door een rationalistische theologie, waarin de Verlichting of Aufklärung steeds meer invloed kreeg. Anderzijds was er de krachtige geestelijke opwekking van het piëtisme met zijn nadruk op persoonlijke vroomheid, die door bekering heenging en in vruchten uitkomt. Hierbij denken we ook aan de Hernhutters, die een sterke en wijde zendingswerkzaamheid ontwikkelden. In Halle werd het Institutum Judaicum opgericht, dat reizende zendelingen onder de joden uitzond. Ook moet genoemd worden de inspiratie die van het mystieke piëtisme van Gerhard Tersteegen uitging.

Wat het joodse, religieuze leven betreft: in de tijd dat Duitsch rabbijn was, werkte het Sabbatianisme, zo genoemd naar de valse messias Sabbatai Zvi nog sterk na. Het had een mystieke inslag mede in verband met de Kabbala, een joodse geheimleer, in wezen anti-talmoedisch, waarin ook ene rabbi Jonathan Eybeschuetz (1690-1764) van 1721-1742 hoofd van de yeshivah te Praag, waaraan Duitsch van 1747 tot 1754 studeerde diep ingewijd was. Over hem was er een grote verdeeldheid onder de rabbijnen in Europa. Velen verdachten hem ervan dat hij in het geheim instemde met het Sabbatianisme, enkelen zelfs met het christendom. Anderen steunden hem. Vooral in Oost-Europa had hij veel aanhang.

Met betrekking tot de joden in het toenmalige Hongarije, dat Duitsch geregeld zijn vaderland noemt, merkt Da Costa op, dat zij, behalve in zaken van handel en nijverheid, "buiten enige aanraking met de christenwereld om hen heen stonden wat betreft wetenschap, kunst of beschaving. Hen hun schone aanleg en krachtig geestvermogen bleef binnen de bekrompen kring hunner theologische studiën grotendeels besloten."

In Pruisen kreeg Mozes Mendelsohn (1729-1786), die een joodse Verlichting bevorderde steeds meer invloed: naast zijn geloof in de openbaring van God aan het joodse volk verdedigde hij de mogelijkheid van een natuurlijke religie op basis van de rede. Ook mocht geen enkel kerkgenootschap noch de staat de vrijheid van denken en leren beperken. En het wezen van de godsdienst bestond niet in bepaalde handelingen, maar in de gezindheid van het hart. Ook Eybeschuetz had sympathie voor Mendelsohn, die hij persoonlijk kende. Wat de politieke toestand betreft van de landen waar Duitsch gewoond heeft, het reeds genoemde Hongarije en Bohemen, gaat de opmerking voorop, dat het eerste ongeveer driemaal zo groot was als nu. In 1920 bij de vrede van Trianon werd tweederde van zijn grondgebied verdeeld tussen Tsjecho-Slowakije, Roemenië en Joegoslavië. Duitsch' geboorteplaats was Temesvar, nu Timisoara in Roemenië. Praag, waar hij gestudeerd heeft, de hoofdstad van Bohemen, ligt nu in Tsjechië. En de plaats waar hij rabbijn geweest is en die hij Neuchatel of Nieuwstattel noemt, is het tegenwoordige Nove Mesto in Slowakije, gelegen aan de Vaag, een noordelijke zijrivier van de Donau.

De joden hadden het in die tijd in Hongarije niet gemakkelijk. De Oostenrijkse Habsburgers, zoals keizer Karel VI (1711-1740) en zijn dochter Maria Theresia (1740-1780), beschouwden het als bezet gebied en zij waren anti-joods en anti-protestants. Wat het eerste betreft, Maria Theresia

schreef in 1777 op de rand van een akte: "Ik ken in dit land geen ergere pest dan dit volk , derhalve, voor zover dit mogelijk is, van hier weg te houden en te verminderen." En wat het protestantisme betreft, het ging daar toen bijna ten onder. In Bohemen en met name in Praag hadden de joden het in die tijd uiterst zwaar. Ook daar hadden ze met de bovengenoemde vorsten te maken. Dezen beoogden door belemmering van de natuurlijke voortplanting een 'reductie' van de joden: van de weinige joodse families die in Bohemen en Moravië mochten blijven, mocht slechts één mannelijke afstammeling trouwen! Al zijn broers en zusters moesten het land verlaten, aldus keizerlijke besluiten uit de jaren 1726 en 1727. Maria Theresia maakte het nog erger. Ze ondertekende in 1744 het decreet: "We hebben het allerhoogste besluit genomen dat in den vervolge geen jood meer in ons erfkoninkrijk Bohemen zal worden geduld." Binnen een maand moesten de joden Praag, binnen een halfjaar het land verlaten. Ook moesten ze uit Moravië weg. Onder druk van Engeland en Holland trok de keizerin in september 1748 het decreet in. Voor tien jaren!

Onder welk een spanning zal Salomons moeder haar kind in 1747 naar de academie van Praag hebben laten gaan en zal hij de reis gemaakt hebben en de studie begonnen zijn.

Over Pruisen regeerde in de tijd dat Duitsch daar doortrok, onder andere in de winter van 1762-1763, de verlichte despoot Frederik de Grote. Zijn houding tegenover de joden was tweeslachtig. Rijke joden kon hij gebruiken, al waren er voor hen zeer belastende bepalingen. Ook kon een Mozes Mendelsohn zijn ideeën er verdedigen. Arme joden werden echter nauwelijks geduld. In Holland waar Duitsch de tweede helft van zijn leven hoofdzakelijk doorbracht, was de toestand van de joden over het algemeen gunstig. Ze zagen in de Oranjes de verdedigers van de vrijheid van godsdienst. Geen wonder dan ook dat Duitsch op zijn zwerftocht om de gekruisigde Christus te vinden, al maar in noordwestelijke richting trok en tenslotte in Amsterdam zich thuis ging voelen. In het laatste jaar van zijn leven heeft Duitsch opnieuw zware politieke spanningen moeten doorstaan. Tegen het einde van de achttiende eeuw brak de Franse revolutie uit, die haar invloed ook in Nederland deed gelden. Twee politieke stromingen kwamen daar hoe langer hoe scherper tegenover elkaar te staan: de patriotten en de prinsgezinden. De eersten hadden veelal sympathie voor de revolutionaire ideeën, de laatsten waren, zoals hen hun naam reeds aanduidt, Oranjegezind. Tot hen behoorden de meeste joden, ook ds. Duitsch.

Hoofdstuk 2

Het Verhaal Van Duitsch' bekering volgens zijn boek ' De wonderlijke leiding Gods'

Aan het verhaal van zijn bekering laat Duitsch een voorrede voorafgaan. Hij plaatste daarboven de tekst: "Komt, hoort toe, o allen gij, die God vreest en ik zal vertellen wat Hij aan mijn ziel gedaan heeft" (Psalm 66:16). Met betrekking tot het woord 'ziel' merkt hij op, dat het Hebreeuwse woord daarvoor, namelijk nephesh de hele persoon aanduidt. Als bewijs haalt hij Genesis 12:5 aan: "En Abram nam Sarai, zijn huisvrouw, en Lot, en de zielen, die ze verkregen hadden in Haran." Hij citeert ook Genesis 14:21, waar de koning van Sodom tot Abram zegt: "Geef mij de zielen." Maar met Job 12:10: "In wiens hand de ziel is van al wat leeft" en Psalm 42:2: "Gelijk een hert schreeuwt naar de waterstromen, also schreeuwt mijn ziel tot U, o God", bewijst hij dat nephesh ook de eigenlijke ziel aanduidt. David zal dus, zo concludeert hij, met Psalm 66:16 bedoeld hebben, dat hij vertellen zal zowel zijn zielservaringen als zijn lichamelijke omzwervingen, moeiten en uitredingen. Nu, dat zal hij dan ook doen. Onder deze voorrede schreef hij:

"Amsterdam, 11 maart 1768". Op die datum beëindigde hij het eerste deel van zijn verhaal. Het bestaat uit acht, vaak nogal lange paragrafen. De eerste paragraaf bevat slechts één zin. Daarin vat hij de voorrede nog eens kort samen. Zijn verhaal begint in feite dus met paragraaf twee.

"Ik, eertijds Salomon Duitsch, maar nu Christiaan Salomon Duitsch genoemd, ben in het jaar 1734, volgens de tijdrekening der christenen, geboren te Temiswar in Hongarije (Timisoara). Ik was nauwelijks vier jaar oud toen mijn vader stierf. Op mijn dertiende jaar deed ik belijdenis van mijn geloof volgens de leer en instelling der joden.

Daar ik grote lust tot studie had, ging ik naar Praag, de hoofdstad van Bohemen, om daar te studeren aan de grootste en voortreffelijkste academie der joden. Ik bleef daar zeven jaren, keerde toen weer naar mijn vaderland Hongarije terug en nam ten huwelijk de dochter van Salomon Cohen (dat is priester) in Neuchatel (Nove Mesto) aan de rivier de Vaag. Ze heette Yentil en was toen bijna vijftien jaar. Ze was zeer vroom en godvruchtig, volgens de leer der joden en de inzettingen der rabbijnen.

Ik leefde met mijn vrouw in liefde en vrede en studeerde ijverig in de Talmoed, zodat ik zelden voor twaalf uur 's nachts mij te ruste begaf." Waarom studeerde hij zo intensief in de Talmoed? "Niet om God recht te leren kennen en erkennen. Ach nee. Maar omdat ik zulks voor een zeer grote godsdienstigheid hield, ja, dat God schuldig was mij (daarvoor) de hemel te geven zoals de Talmoed ook leert onder andere in Tractaat Megilla, blz. 28."

Hij studeerde niet in de Bijbel, voor hem het Oude Testament, hoewel die in zijn boekenkast stond. Zo leefde hij zes jaar lang en was een zeer geacht man. Maar tegelijk hoogmoedig en niet bezorgd om zijn eeuwige zaligheid. Die stond voor hem vast.

Maar God greep in zijn leven in. "Het eerste middel waarvan de goede God van Israël zich bediende was het volgende. De 5e april 1760 was mijn lieve vrouw nog gezond, fris en sterk. Maar 's avonds om elf uur was ze overleden. Ze liet mij als weduwnaar achter met een klein dochtertje Esterel, zes maanden oud. Mijn gestorven vrouw werd op de aarde, op een weinig stro neergelegd en met een zwart kleed van het hoofd tot de voeten bedekt. Aan haar hoofdeinde werd een brandend licht geplaatst. Toen ik in de kamer kwam, zette ik mij neer op de grond naast mijn geliefde, dode vrouw en ik weende bitter dat ze onverwacht van mij was weggenomen. Er waren grote beroeringen in mijn hart en ik bedacht: Ach zie, dit is het einde van de mens, dat hij zo van de wereld moet scheiden. Hij moet zijn beste en liefste vrienden, vader en moeder, broer en zuster, ja, man en kinderen verlaten en in een duister graf dalen! Zie gij, gij Salomon zult ook eens zo van deze wereld moeten scheiden en uw allerbeste vrienden verlaten. Ze zullen u begeleiden tot aan het graf, maar niet verder. Ook weet ge niet hoeveel tijd ge nog zult hebben voor deze droeve dag komt. Evenmin als uw geliefde vrouw hedenmorgen geweten heeft dat ze nu reeds zou zijn overleden. Ge zult ook van uw rijkdom niets in het duistere graf kunnen meenemen, evenmin als uw vrouw dat kon. Ja, al zoudt ge nu nog zoveel van uw goed en geld aan uw vrouw willen meegeven, het zou haar niet van nut kunnen zijn. Haar sierlijkheid en schoonheid, zowel van gezicht als gestalte, moeten nu het deel der wormen zijn, die het verteren zullen. Ze moet nu weer tot stof en as worden, waaruit ze genomen is. En al is de mens nog zo rijk, wat blijft er van zijn rijkdom over? Ach! Een paar samen gespijkerde planken in plaats van de vroegere prachtige woning; een linnen doodshemd in plaats van zijn fraaie kleren. Een nauw donker graf in plaats van een voortreffelijke en versierde woning. Ach, dat is alles".

Op verzoek van zijn schoonouders trouwde hij enkele maanden later met een zuster van zijn overleden vrouw, Sarel. Maar God greep ook nog op een andere wijze in zijn leven in. In de nacht van de 10e november van het jaar 1761 studeerde hij in een bepaalde Midrasj en las een verhaal

dat aanspoorde dat men niet de bekering moest nalaten of uitstellen. Toen overviel hem een ontzettende schrik en "het was alsof iemand aan mijn oren schreeuwde en mij toeriep: "O, ga toch uit de duisternis?" en ik wenste de rechte weg van God te zien. Maar toen ik de volgende dag vroeg opstond, begon ik naar eigen wijsheid te redeneren en dacht: "Ga uit de duisternis!", wat betekent dat? Ik kon dat niet begrijpen, want ik leefde in de waan dat ik een zeer vroom en heilig man was die ook licht genoeg had. En zo stiet ik de hand des Heeren van mij weg.

De volgende nacht studeerde ik opnieuw zoals gewoonlijk in de Talmoed en mij overkwam weer zulk een schrik, weer vergezeld van de woorden: "Ga uit de duisternis". De volgende morgen trachtte ik nogmaals te doorgronden wat dit toch wilde zeggen, maar het bleef voor mij verborgen. Ik probeerde nu op allerlei manieren mij zelf op te vrolijken en die droeve gedachten te verdrijven. Ik gedroeg mij voor de mensen en vooral bij mijn vrouw zeer opgewekt. Doch dit was slechts schijn. Uiterlijk lachte ik met de mond, maar mijn hart was als tussen een schroef geklemd, benauwd en ongerust. Op de derde opeenvolgende nacht wederom in de Talmoed studierend, beving mij opnieuw diezelfde schrik en was het alsof iemand mij nogmaals toeriep: "O, ga toch uit de duisternis!" Op dat ogenblik ontdekte de Heere aan mij wie ik was: een oproermaker en wederstrevige in Gods rijk, niet waardig om met mijn voeten de aarde te betreden en nog minder om mijn ogen ten hemel op te heffen. Het was mij alsof ik de hel onder mij open zag en dat ik op dat ogenblik als een Korach daarin zou zinken. Ik bracht de hele nacht door met wenen en weeklagen. Ik wist niet wat ik beginnen moest om voor mijn arme ziel een ware troost te vinden, om van de toorn van God bevrijd te worden. Toen begon ik ook in te zien dat ik in de duisternis was en een groot licht nodig had. Doch welk licht en hoe dat te krijgen, wist ik niet. Ook toen kende ik het Oude Testament niet en van het Nieuwe Testament had ik mijn leven lang nooit gehoord. Ik wist niet dat dat bestond. Want in ons land mogen de joden zo iets niet in huis hebben. Het is hier niet Holland of Pruisen. Daar hebben de joden de vrijheid in de kerken te komen. De kerkdeuren worden voor hen niet gesloten zoals in ons land en overal waar de roomsgezinden heersen. Daar durft geen jood het te wagen in hen hun kerken te komen. Hij zou door de studenten of door het onkundige volk gestenigd of doodgeslagen worden. Hoe zullen, ja hoe kunnen zij dan geloven? Wel wist ik dat er een Jezus die zich voor de Messias had uitgegeven, geweest was en dat de christenen Hem voor de Messias houden. Want dat had ik in de Talmoed en andere boeken meermalen gelezen. In die nacht nam ik een vast besluit om mij te beteren, mijn zonden met berouw voor de Heere te belijden, mijn lichaam te kastijden met vasten, een zak van paardenhaar om mijn naakt lichaam te dragen, mij elke dag in koud water te baden, aan armen aalmoezen uit te delen en nog veel ijveriger in de Talmoed te studeren.

Zo bracht ik mijn tijd door van 12 november 1761 tot 6 mei 1762. Maar ach, het kon mij niets helpen, integendeel, mijn benauwdheden werden steeds sterker. Tenslotte werden ze zo erg dat ik niet meer wist wat ik doen zou. Ik zette mij op de aarde, strooide as op mijn hoofd, weende en klaagde over de verwoesting van Jeruzalem en de tempel en omdat wij geen koning noch profeet, priester en offer hebben. Maar vooral bad ik of de Heere, de God van Israël in Zijn genade op mij wilde neerzien en mij uit mijn droeve benauwdheid wilde redden, opdat ik een ware troost in mijn verslagen en verbrijzeld hart mocht ontvangen.

In deze paragraaf, die zeer lang is, vertelt hij dat het hem duidelijk werd dat hij moest komen tot de gekruisigde Christus, al wist hij aanvankelijk niet waarom en hoe. Het zou hem pas door wonderbare wederwaardigheden duidelijk worden. We geven hem zelf weer het woord: "Ik studeerde in de Talmoed, in Tractaat Sabbath en las daar dat rabbi Inani op zijn sterfbed bekende

dat hij niet wist of hij zalig of verdoemd zou worden. Dit ontstelde hem zeer want de rabbijnen achten hen hun zaligheid zeker door hen hun studeren in de Talmoed en dat nog te meer daar zij leren dat 's mensen dood een vergeving van zonden bewerkt. Ik dacht: o, wat moet die onzekerheid bij deze rabbijn een smartelijke dood veroorzaakt hebben. En ik dacht aan mij zelf. Want mijn verdoemenis stond mij voor ogen. En ik dacht: hoeveel verschrikkelijker zal mijn dood zijn en ik werd zó benauwd dat ik niet meer wist wat te doen.

Maar terwijl ik zo neerlag op de aarde, legde de grote Ontfermer Zijn genadige hand op mij en het was alsof de volgende woorden in mijn oren gesproken werden: "Ach, arme zondaar! Al uw goede werken, al uw vasten, al uw afwassing en kastijdingen kunnen u niets helpen. Gij moet komen tot de gekruisigde Christus. Dat is de enige weg tot zaligheid. Een andere is niet te vinden." Hierdoor ontvlamde in mij een grote, brandende liefde tot de Heere Jezus. Ik voelde een grote troost in mijn ziel: door de gekruisigde Christus zou ik dus behouden en zalig kunnen worden. Maar als iemand mij gevraagd had: "Waarom wilt ge aan Christus geloven?", dan zou ik beschaamd hebben gestaan, omdat ik op geen enkele tekst uit het Oude Testament zou hebben kunnen wijzen die dat zou kunnen rechtvaardigen. Maar mijn troost bestond hierin dat mij was aangewezen waarheen ik mijn toevlucht moest nemen om zo behouden en zalig te worden. Het was nu diep in mijn hart geworteld dat ik alleen in de Heere Jezus, die gekruisigd is, mijn redding en zaligheid vinden moest; en dat Hij is de waarachtige God!

Maar bij dit alles was voor mij de weg om daartoe te kómen, verborgen. Bovendien was in mijn land en stad alles roomsgezind en ik meende dat de hele wereld alleen met zulke christenen vervuld was, die zich van de joden afgezonderd houden.

Ik riep nu uit de diepte tot de Heere en weende bitter. Mijn vrouw hoorde dit en kwam tot mij in de kamer met mijn kind op haar arm. Ze was verschrikt. Ze sprak tot mij: "Ach mijn kind, waarom ween je zo bitter en ben je zo bedroefd? Je lijkt geen mens meer. Je krachten en je aangenaam gezicht zijn verdwenen door je vele vasten en kastijden. Je zult nog ziek worden en sterven en je verstand kwijtraken, zodat mijn familie en ik niets anders dan schande en verachting te verwachten hebben. Hebben de joden geen gelijk dat ze je uitlachen en met de vinger nawijzen? En ze geven mij de schuld: ik had je niet zo ijverig moeten laten studeren, omdat het je nu in het hoofd geslagen is. Ik had elke dag na het eten een rijtoertje met je moeten maken of kaartspelen of een muziekkuitvoering bijwonen. Dat zouden de beste medicijnen voor je geweest zijn. Maar ze weten niet dat ik je dat dikwijls genoeg heb aangeraden en voorgesteld. Daarbij is het nog de grootste smart en ergernis voor mij dat alle mensen, zelfs mijn vader en moeder, mij de schuld geven alsof het aan mij ligt." Toen dacht ik: o, je hebt immers geen betere vriend op de hele wereld dan je vrouw. Waarom zou je haar niet toevertrouwen de verborgenheden die in je hart omgaan? Het zou ook wel eens kunnen zijn, dat zij je stem gehoorzaamde en je hetzelfde antwoord gaf als Ruth (hoofdstuk 1:16-17). In het bijzonder dacht ik aan mijn arm kind, om dat ook te redden. Toen zei ik tegen haar met tranen en bittere klachten: "Ach mijn trouw en lief kind! Ik kan je niets meer dan de waarheid zeggen: wij moesten een andere weg verkiezen om uit de duisternis te ontkomen. Wanneer we daarin blijven zoals we nu zijn, dan is de hel onze eeuwigheid; ja, zij wacht zelfs reeds op ons. O, God heeft ons gedragen en verdragen in zijn lankmoedigheid tot op de dag van heden." Verder kon ik niet spreken. Al mijn gedachten waren op niets anders gevestigd dan alleen hierop: hoe kom ik tot de gekruisigde Christus? Toen mijn vrouw deze woorden hoorde, zweeg zij en gaf mij geen antwoord. Zij nam mijn arm kindje, ging naar haar vader en moeder en zei tegen hen dat ik tot haar gezegd had: "Indien wij in de duisternis blijven, zoals we nu zijn, dan is de hel onze eeuwigheid, dan zijn wij voor eeuwig verdoemd. Daarom moeten wij een andere weg kiezen."

Hierop hielden haar vader en moeder haar met mijn lief kindje bij zich in huis, zodat ze niet meer bij mij kon komen. Nu vergaderden de rabbijnen en de oudsten die de joodse raad uitmaken, en beraadslaagden onder elkaar: "Welk recht moeten wij voltrekken aan zulk een booswicht, die de God van Israël wil verloochenen?" Ze besloten als een man: "Zijn naam zal uitgeroeid worden van onder de hemel!" Het eerste dat volgde, was dat ze mij dwongen mijn vrouw een scheidbrief te geven."

Nu beschrijft Duitsch zeer uitvoerig later zal blijken waarom de echtscheidingspraktijk van de joden, zoals hij die kende. Ze liep niet via de wereldlijke rechter. Die bemoeide zich daarmee niet. "De tweede maatregel die ze namen, was dat ze mij in de zwaarste ban deden, de Shamoetha. Met iemand die daarmee gestraft wordt, mag geen jood spreken. Ze mogen hem niet nader komen dan op een afstand van vier ellen en dan moeten ze hem bespuwen. Ze mogen hem ook niet te eten of te drinken geven. Hij is praktisch vogelvrij. Ja, hij is ook in de toekomstige wereld van Gods gemeenschap voorgoed verbannen. Ik bleef zo in een akelige en angstige eenzaamheid in mijn woning en kon niets anders voor ogen zien dan de bittere dood.

Door deze verschrikkelijke toestanden werd mijn zaak bekend onder de roomsen en drie priesters zochten mij op. Een van hen zei tegen mij dat hij deze ontmoeting van de heilige moeder Maria afgebeden had. Ik vroeg hem in mijn grote onwetendheid die ik toen nog had: "Wat is dat voor een mens geweest?!" Door deze vraag werd hij boos en verdrietig. Hij meende dat ik hem en de heilige Moeder Maria bespote.

De volgende dag kwamen de priesters weer bij mij. Ze spraken op het allervriendelijkst tot mij. Maar ik werd daaronder zo benauwd dat al mijn leden beefden. Toen zeiden ze mij dat de boze geesten mij zo kwelden en ze gaven mij een klein prentje van de heilige Moeder Maria, opdat ik die aanbidden zou. Maar toen ze vertrokken waren, zei ik bij mij zelf: "Ach, wat kan mij de aanbidding van dat beeldje, dat ze immers met eigen handen gemaakt hebben, helpen?" En wegens de verschrikkelijke gruwel en afschrik die ik voor beelden had, scheurde ik het prentje in stukken om geen beeld of afgod in mijn huis te hebben.

De priesters kwamen opnieuw en vroegen of ik vlijtig de heilige Moeder Maria aangebeden had. Ik antwoordde: "Ach, wat zou mij dit helpen!" Daarop vroegen ze of ik misschien tot de ketters of afvalligen wilde overgaan en hun geloof omhelzen wilde. Ik gaf ten antwoord: "Ik moet in de gekruisigde Christus geloven, opdat mijn arme ziel behouden worde." Verder vroeg ik hen: "Wie zijn toch deze ketters? Geloven die dan niet in Jezus, de gekruisigde?" "Ja, " hernamen zij, "ze geloven wel in Jezus, maar verloochenen zijn hoog geloofde, heilige Moeder Maria en Jozef. Dat zijn de luthersen en calvinisten, die van ons rooms-katholiek geloof zijn afgevallen." Dit antwoord was voor mij een openbaring. Want vanaf dit ogenblik wist ik dat er nog andere godsdienstgenootschappen in de wereld moesten zijn, die ook aan Jezus de gekruisigde, echter aan Jezus alleen, geloofden."

Van toen aan begon hij bij zichzelf te overwegen en te zeggen: "Wie verzekert mij dat de roomsgezinden de ware godsdienst hebben?" Door de gehele samenloop van omstandigheden werd het hem nu duidelijk dat hij op de hulp van de roomsen niet meer rekenen kon en hij kreeg het ontzettend moeilijk: "Om kort te gaan, ik was van alle zijden door de dood omringd en kon met recht zeggen: Magor Misabib (schrik van rondom)!" Maar onverwachts kwam er uitzicht en wel van de zijde van een jood die eens in grote financiële nood verkeerde en toen door hem geholpen was. Hij was namelijk zeer rijk in die tijd. Deze jood kwam 's nachts tot hem, klopte aan zijn venster en zei met zachte stem: "Rabbijn Salomon! Ik N.N. ben het. Wees voor niets kwaads bevreesd; ik moet aan u vergelden de grote weldaden die u mij bewezen hebt. Ik zal u redden." Duitsch gaf hem

gehoor: "De Heere neigde mijn wil om zonder enige vrees of angst met hem mee te gaan. Ik was echter zo verward in mijn gedachten dat ik niet overlegde om van mijn vermogen iets mee te nemen. Ik ging met hem zoals ik ging en stond. Mijn hele rijkdom die ik bij mij droeg, was: vijftig dukaten, een gouden horloge, zilveren gespen en zilveren knopen aan mijn kamizool. Hij bracht mij naar zijn huis. Maar niet in een kamer, doch direct in de wijnkelder, achter een wijnvat en hij bracht mij dagelijks in alle stilte brood, waarvan zijn vrouw en kinderen niet het minste mochten weten. Daar verbleef ik acht dagen."

De 19e september 1762 bracht deze jood hem uit de stad: "Hij ging nog een kwartier met mij tot wij kwamen bij een molen. Toen sprak hij tot mij: "Mijn vriend, tot hiertoe heb ik u geholpen en aan u vergolden de grote weldaden die u tevoren aan mij hebt bewezen. Van nu aan en verder zij de God van Abraham, Izaäk en Jakob uw leidsman. De Heere zegene en behoede u. Hij doe Zijn aangezicht over u lichten en zij u genadig. Hij verheffe Zijn aangezicht over u en geve u vrede."

Na deze woorden ging hij naar zijn stad terug. Ik stond daar midden in de nacht als een verdwaald man. Zou ik links of rechts, vooruit of achteruit gaan? Ik keerde mij om en zag de stad die ik verlaten had, met tranen; niets maakte mij zó bedroefd als mijn lief kindje. Dit drukte mijn vaderlijk hart, dat ik het mijn leven lang niet meer terug zou zien. Dat was hard.

Ik viel op mijn knieën en bad: "O, alwetende God. Gij weet mijn droeve toestand en waarom ik daarin verkeer. Is het niet om Uws Naams wil? Ach, geleid mij op de weg die U welbehaaglijk is. O Heere Jezus! Bent U de gekruisigde Christus, zodat bij U alleen de zaligheid te vinden is? Och, laat U dan niet onbetuigd aan mij. Bewaar mij voor de handen van mijn vijanden. In uw handen beveel ik mijn lief kind, dat nu een wees is, zonder vader of moeder. O, wees Gij haar vader, enz. Amen!" Na dit gebed stond ik op en ging rechthout, bitter wenend met een gebroken hart, anderhalf uur. Toen kwam ik in een dorp, Besinitz geheten. Ik overlegde bij mij zelf: "Wat zal ik doen? Verder gaan? Dan zul je wegens krachteloosheid bezwijken." Ik klopte daarom aan bij een boer. Hij kwam voor en zag mij staan met mijn grote baard en in de kleren van een rabbijn. In alle vriendelijkheid vroeg hij: "Waar komt u zo laat vandaan? Wat is uw verlangen?" Wegens zijn vriendelijkheid moest ik hem met de grootste verwondering aanzien, omdat de roomsen in het algemeen de joden zeer vijandig zijn. Ik antwoordde hem of hij mij deze nacht wilde herbergen. Hij deed de deur open en bracht mij met grote liefde en opgewekt in zijn kamer en haalde een bos stro, waarop ik mij ter ruste kon leggen.

In een diepe slaap verzonken droomde ik dat ik in een verschrikkelijke en grote wildernis drie dagen lang verdwaald was zonder eten of drinken bij me te hebben en ik zocht om er uit te komen. Maar tevergeefs. Ik verdwaalde hoe langer hoe meer in die donkere wildernis. Toen zag ik dat er duizenden wilde dieren op mij afkwamen. Daardoor kwam er zo'n ontzettende schrik over mij dat ik in mijn slaap de bittere doodsangst ervoer. Ik dacht dat nu alles verloren was. Maar zie, uit de wildernis liep een leeuw op mij toe die tegen mij uitermate vriendelijk was. Hij stelde zich aan mijn rechterzijde en ging zo met mij midden tussen al die verscheurende dieren door. Ze stonden rechts en links van mij, bromden en brulden in hen hun grimmige woede, maar konden niet bij mij komen. De leeuw beschermde mij en leidde mij uit de wildernis.

De volgende morgen stond ik vroeg op en mijn hart was zeer gerust en bedaard. Ik was van alles wat ik verlaten had, van rijkdom, vrouw en kind los gemaakt. Zo ging ik het dorp uit met het voornemen om naar Pruisen te reizen. Onderweg, in de stad Piezens, kocht ik het Oude Testament in de Hebreeuwse taal en begon daar in te lezen van het begin van het eerste boek van Mozes af. Zo deed ik elke dag. Wanneer ik bij een mooie, grote boom kwam, zette ik mij daaronder neer en las, na gebeden te hebben of God Zelf mij onderwijzen wilde. Tegelijk rustte ik dan uit. De eerste verrassing ondervond ik toen ik in het vijfde boek van Mozes las, in hoofdstuk 18:15: "Een Profeet,

uit het midden van u, uit uw broederen, als mij, zal u de Heere uw God verwekken; naar Hem zult ge horen En het zal geschieden, de man, die niet zal horen naar Mijn woorden, die Hij in Mijn naam zal spreken, van dien zal Ik het zoeken." Mijn duister verstand begreep niet wat dit toch voor een profeet mocht zijn dat Mozes hen, die naar Hem niet zouden horen, met zo'n bijzondere straf bedreigt, namelijk dat zijn bloed van hen geëist zal worden. Dit moet dan beslist een zeer groot profeet zijn, veel groter dan Mozes zelf. Zou dit dan de gekruisigde Christus zijn? En wat heeft Die dan geprofeteerd? Want van het Evangelie wist ik niets. In Praag kocht ik een Hoogduits ABC-boekje om de Hoogduitse taal te leren lezen; het kostte mij veel moeite. Op 21 oktober 1762 kwam ik in een van de voornaamste plaatsen van Saksen, waarvan ik de naam niet zal noemen, evenmin die van de persoon waarover ik zal spreken; de lezer zal dat straks wel begrijpen. Ik was zeer vermoeid en verzwakt wegens de grote afstand die ik met veel ongemakken gereisd had. Ik nam mij voor hier enige weken te blijven tot herstel van mijn krachten. De joden wisten niets van hetgeen ik doorgemaakt had. Ik genoot daarom bij hen veel goeds en grote eer, zoals de joden dat tegenover reizende rabbijnen gewoon zijn. In deze stad woonde een hooggeleerde en zeer wijze rabbijn. Hij behandelde mij met zeer grote liefde: ik moest hem dagelijks bezoeken, bij hem eten en verder enkele uren debatteren over de Talmoed, iets dat de rabbijnen gewoon zijn om zo hen hun grote geleerdheid en scherpzinnigheid te tonen.

De 24ste november des namiddags was ik met mijn lezen in het Oude Testament toegekomen aan Jesaja . Ik las dat hoofdstuk toen voor het eerst. De getrouwe God betoonde op dat moment aan mijn ziel de genade dat ik klaar en duidelijk zag dat de profeet Jesaja hier uitdrukkelijk spreekt van de Messias: dat Hij voor onze zonden lijden en sterven moest, ook bespot en veracht moest worden. Doch de duivel en mijn arglistig hart gingen dat bestrijden en wilden mij wijsmaken dat de profeet hier profeteerde dat de heidenen na de verlossing van Israël in het laatste der dagen hen hun schuld zouden erkennen met de woorden van dit hoofdstuk van de profeet Jesaja. Bij beide verklaringen bleven er voor mij moeilijkheden, waardoor ik zeer in het nauw gedreven werd, hoewel mijn ziel zich het meest kon verenigen met de eerste. Ik verlangde toen vurig mijn toevlucht tot mijn vriend de rabbijn te nemen, omdat hij een zeer geleerd en wijs man was. Toen ik bij hem gekomen was, begon hij direct met mij uit de Talmoed te disputeren. Maar ik antwoordde hem: "Beminde rabbijn. Dit keer ben ik niet gekomen om met u te debatteren uit de Talmoed maar om u zeer vriendelijk te vragen mij Jesaja 53 uit te leggen." Toen de rabbijn mij dat hoofdstuk hoorde noemen, zag hij mij zeer strak en vreemd aan en hij begon direct weer uit de Talmoed te redetwisten. Ik begreep niet waarom, maar was hem toch ter wille. Maar om de tijd zo door te brengen, verdroot mij zeer en ik wilde naar mijn herberg terug. Maar de rabbijn zei: "Wat moet je toch zo nodig in je herberg doen? Je kunt toch niet altijd studeren?" Kortom, hij hield mij tot de avond vast. Toen gingen zijn vrouw en kinderen naar de komedie en wij beiden waren alleen in het huis. Nu ging de rabbijn heen en sloot alle deuren met slot en grendel toe. Dit maakte mij zo angstig, dat mijn krachten mij begaven: waarom sloot hij toch die deuren zo secuur? Ik kon dat alleen maar zo verklaren: hij heeft van joden uit mijn stad (Nove Mesto) bericht ontvangen van hetgeen er met mij aan de hand is; ik ben dus een man des doods. Maar toen de rabbijn van het sluiten der deuren terugkwam, rolden hem de tranen over de wangen en hij zei: "Ach rabbijn Salomon, mijn beminde, trouwe broeder en vriend. Ik wil u al de geheimen van mijn hart openbaren, maar onder de volgende voorwaarde: indien ook maar het allerminste van wat ik u zal zeggen, door u aan de joden bekendgemaakt wordt, dan zal ik de hele zaak omdraaien en hen hun zeggen dat al mijn woorden door u tegen mij gezegd zijn. En dan kunt u er zeker van zijn dat ze mij eerder geloven dan u en u zult nergens meer rust vinden. Ik zal dus al de geheimen van mijn

hart aan u openbaren en bewaar ze dan in uw hart."

Ik was, zoals te begrijpen is, in de allergrootste verwondering om te horen wat dit geheim toch was. Hij ging naar een apart vertrek, haalde daaruit een volledige Hoogduitse Bijbel en las mij voor uit Mattheus de hoofdstukken 26-28 met de grootste eerbied. Toen dit gebeurd was, zei hij: "O, mijn trouwe en geliefde vriend! Zie hier de voorzegging van de profeet Jesaja die tevoren door de Geest van God heeft gezegd dat de Messias moest veracht en bespot worden, ja, dat Hijzelf met de grootste versmading de dood moest ondergaan. Waarom? Niet om Zijn eigen zonden, o nee, maar vanwege onze zonden. Zo laat zich ook rabbijn Mozes Alschech zeer getrouw uit als hij bij Jesaja 53:7 het volgende schrijft: Doch Hij (namelijk de Messias) deed Zijn mond niet open om te bidden dat één van al Zijn smarten van Hem mocht weggenomen worden ; ja, nog veel meer: Hij verblijdde zich in Zijn smarten. En Mozes Alschech beroept zich op de oude rabbijnen. Hetgeen ik u voorlas is de vervulling van gemelde godsspraken: "Jesus van Nazareth is de waarachtige Messias." Maar ach, mijn trouwe vriend, het volk Israël heeft zich een geheel verkeerd begrip gevormd van de Messias: dat Hij met grote pracht zou komen en hen verlossen zou van de Romeinen." En toen deed de rabbijn de volgende bekentenis: "Maar ach, wat zal ik, arm mensenkind beginnen. Ik zie de glans der zonnestrallen, maar kan niet weggelopen uit mijn duisternis: vooreerst, hoe kan ik mijn beminde vrouw, die ik liefheb als mijzelf, verlaten? Ten tweede: hoe zal ik mijn geliefde kinderen, die toch mijn vlees en bloed zijn, verlaten? Ten derde: waarmee zal ik mijn brood verdienen? Arbeiden kan ik niet. Tot bedelen kan ik mijzelf onmogelijk bewegen. Bovendien vrees ik dat de christenen mij niet zullen geloven, want ze zijn dikwijls door de joden die zich lieten dopen, bedrogen. Ze zeggen dat men er nooit zeker van kan zijn dat een jood tot zijn dood een gelovig christen kan blijven."

Ik zat deze woorden met de allergrootste verwondering aan te horen. Vooreerst, omdat er door het lezen van de rabbijn een zon in mijn ziel opging. Want ik had mijn leven lang zulks gehoord noch geweten en door dit voorlezen werd mij het 53ste hoofdstuk van Jesaja zeer duidelijk en klaar. Ten tweede was ik uitermate verwonderd over de voorzienigheid Gods die mij ertoe had gebracht aan deze rabbijn een verklaring van dit hoofdstuk te vragen. En dat de Heere het gemoed van deze rabbijn zo bewogen had dat hij al de verborgenheden van zijn hart mij openbaarde. En vooral werd mijn ziel verkwikt en bemoedigd in het geloof toen ik met mijn ogen zag en met mijn oren hoorde dat ook hij overtuigd was van de waarheid. De rabbijn vroeg mij waarom ik zo verwonderd als ook verblijd was en niet één woord zei. Toen kon ik mij niet langer inhouden en ik zei: "O, mijn geliefde en trouwe broeder. Hoe wonderlijk zijn de wegen van de almachtige en getrouwe God en hoe verkwikten mij uw woorden. Ik vind nu eveneens vrijmoedigheid in mijn hart om ook mijn geheimen aan u mee te delen." En ik vertelde hem de gehele weg die de Heere met mij gehouden had. Toen de rabbijn zulks van mij hoorde, viel hij op zijn knieën en weende zo bitter dat men hem met zijn tranen zou hebben kunnen wassen. Hij bad met een gebroken en verslagen hart of de Heere hem ook de genade wilde schenken die hij mij bewezen had, om zichzelf te kunnen verloochenen, zijn vrouw en kinderen te kunnen verlaten. O, geliefde lezer, treurigheid en vreugde waren in mijn hart vermengd. Ik troostte hem en zei: "O, mijn geliefde en trouwe broeder! Indien het u oprecht ernst was om uw arme ziel van de hel en het eeuwig verderf gered te zien, zo zouden al deze zaken, die u als hoge bergen schijnen, vallen. De Heere zou u helpen, zoals Hij ook mij gedaan heeft tot op deze dag." Op dat moment kwamen zijn vrouw en kinderen van de komedie terug, waardoor onze mond werd gesloten. We kregen naderhand niet weer gelegenheid om over deze gewichtige zaak te spreken. Wij konden wel in elkaars hart zien, maar onze monden bleven

gesloten.

De tweede december vertrok ik uit deze stad en kwam de achtste te Leipzig. Op de markt waren soldaten aan het oefenen. Ik stond ernaar te kijken. Een soldaat kwam op mij af. Hij vroeg mij: "Rabbijn, wilt u dit boekje kopen?" Het zag er gloednieuw uit en had een zeer fraaie band. Hij vroeg er slechts een daalder voor. Ik dacht: ik wil toch de Hoogduitse taal leren; dit boek zal mij daar mogelijk bij helpen. Dus gaf ik hem een daalder en hij mij het boek. Maar nauwelijks had ik het in handen of hij begon luid te lachen, klapte in zijn handen en riep: "Ik heb een joodse rabbijn met een grote baard bedrogen!" De omstanders lachten eveneens en ik haastte mij naar mijn herberg. Ik begreep niet waarom men zo lachte en met mij spotte. Ik las het titelblad: het Nieuwe Testament! Ik verbeelde mij dat dit boek opgesteld was door een voorname heer als zijnde een bevel hoe men na zijn dood moest handelen. Ik begon te lezen en in het eerste hoofdstuk vond ik de namen van Abraham, Izaäk, Jakob, Thamar, Ruth, Boaz. Ik dacht bij mezelf: wat hebben de christenen toch met deze namen te doen? Dit zijn toch de voorvaders van de joden? Ik las met verwondering verder en kwam bij het zestiende vers waar de geboorte van Christus beschreven werd. Ik sloeg mijn handen in elkaar en riep uit: "O Heere, hoe wonderlijk en onuitsprekelijk zijn Uw wegen, die Gij met een menskind houdt!" Toen dacht ik: Dit boekje zal zeker handelen over de gekruisigde Christus, die ge zoekt en die ge ook moet vinden. En mijn begeerte om te lezen was zó groot dat ik dag en nacht ermee bezig was en hoewel mij het lezen nog zeer moeilijk viel, maakte de ijver alle moeite toch licht.

De 15e december 1762 arriveerde ik in Berlijn, waar ik grote eer en weldaden van de joden heb ontvangen. Het zal de lezer verwonderen dat ik mij nog steeds tot de joden wendde. Ik kan daar slechts kort op antwoorden. Ik maakte nog zo graag de joodse plechtigheden mee, vooral het heiligen van de sabbat. Verder: mijn vijftig dukaten waren verteerd en mijn gouden horloge had ik in Potsdam moeten verkopen. In Berlijn bleef ik wegens de zeer strenge kou tot 4 februari 1763. Daar las ik het hele Evangelie door en toen mij voor de eerste maal de hoofdstukken Mattheus 26, 27 en 28 onder het oog kwamen, die mij door de rabbijn waren voorgelezen, begreep ik dat mijn boekje dezelfde inhoud had als dat van hem. Maar nog groter werd de opgewektheid in mijn hart bij het lezen van Hebréeën 9:10-11. Nu begreep ik dat alle plechtigheden, in het bijzonder de Grote Verzoendag, Christus afgebeeld hebben en dat Christus Zelf het ware zoenoffer is geweest." Toch was hij nog lang niet toe aan de beslissende stap. "Maar mijn boos hart, mijn duister verstand en verkeerde begrippen wierpen nog zulke moeilijkheden op, dat ze mij onoverkomelijk schenen. Het moeilijkste was voor mij dat de teksten die in het Nieuwe Testament uit het Oude aangehaald werden, met de Oud-Testamentische (vaak) niet overeenstemden en dat ook de evangeliën niet (in alles) met elkaar overeenstemden. Daarbij kwam dat ik in mijn onwetendheid meende dat een jood die te kennen geeft dat hij christen wil worden, terstond in de kerk wordt gedoopt. Ik wist niet dat er vooraf een volledige belijdenis geleerd moest worden en dat men daarvoor tweemaal per week in de waarheid onderwezen moest worden. Ook dacht ik: wat zal de doop mij helpen? Die kan mij toch zonder het geloof niet zalig maken? Denk maar aan wat gezegd wordt in Markus 16:16: "Die niet geloofd zal hebben, zal verdoemd worden" en niet: "Die niet gedoopt zal zijn zal verdoemd worden." Ik besloot daarom met de doop te wachten, totdat de genoemde moeilijkheden van mij zouden zijn weggenomen, zodat ik met een oprecht hart voor de Heere kon verschijnen. Ondertussen zou ik dan als een Nicodemus in het openbaar aan de joodse plechtigheden meedoen en 's nachts in het verborgene de Heere Jezus in Zijn Woord zoeken. Zoals Hij Zelf gezegd heeft: "Onderzoekt de Schriften want die zijn het, die van Mij getuigen" (Johannes 5:39), ofschoon de woorden van diezelfde Heere Jezus: "Wie Mij verloochend zal hebben voor de mensen, dien zal ik ook verloochenen voor mijn hemelse Vader" mij zeer gekweld hebben. De 10e februari arriveerde

ik voorspoedig met de postwagen te Hamburg en Altona. Daar leefde toen nog de grote en beroemde opperrabbin Jonathan Eybeschuetz. In zijn eerste tijd was hij de allergrootste rabbijn over alle rabbiën van geheel Europa. Maar later beschuldigden andere rabbiën hem ervan dat hij van gedachten was, dat de Messias reeds gekomen was en wilden hem verbannen. Doch hij had in de hele wereld een zeer grote aanhang die ook van zijn gevoelen was en het merendeel daarvan behoorde tot zijn leerlingen uit zijn Praagse tijd toen hij daar nog opperrabbin was. Dat veroorzaakte zo'n groot oproer dat de rabbiën van beide partijen elkaar verbanden. Rabbijn Jonathan hield wel de overhand maar kwam toch in grote verachting. Deze rabbijn Jonathan was opgevoed in het huis van mijn overgrootvader, rabbijn Mordechai in Nicolsburg in Moravië. Na mijn aankomst in Hamburg ging ik naar Altona om daar een herberg te zoeken. Ik kwam langs het huis van de rabbijn, die voor het venster gestaan moet hebben en het moet hem hebben toegeschenen dat er in mijn wezen of gestalte iets was dat leek op dat van mijn overgrootvader of hij moet aan mijn kleding gemerkt hebben dat ik uit dat land was gekomen. Want wat gebeurde? Nauwelijks was ik in de herberg gekomen of daar kwam de bediende van de rabbi aan en vroeg: "Waar is de man die nu van de reis gekomen is?" Men wees op mij. Toen zei hij dat ik onmiddellijk bij de rabbi moest komen die mij zeer noodzakelijk moest spreken. Toen joeg de satan mij in onbeschrijfelijke benauwdheden. Hij liet mij zien: "Hier is uw graf, hier is uw einde. Ge hebt gemeend de toorn van God te kunnen ontvluchten, maar het is nu met u afgelopen. De rabbijn heeft zeker berichten van u uit uw voormalige woonplaats gekregen. Ze hebben uw gestalte nauwkeurig beschreven, zelfs uw kleding. Wie weet welk een smartelijke dood ge zult sterven." Ik was zo bijgelovig dat ik dacht: omdat deze rabbijn Jonathan zeer ervaren is in de Kabbalah, zal hij in staat zijn, mij geheel te voorzien. Maar het pakte heel anders uit. Toen ik met deze bediende meegegaan was, vroeg de rabbijn mij op een allervriendelijkste manier of ik afstamde van de familie van rabbijn Mordechai, die rabbijn in Nicolsburg geweest was. Ik antwoordde: "Ja, dat was mijn overgrootvader". Toen zei hij tot mij: "Vriend! Ik ben verplicht u te dienen in alles wat mij mogelijk is". En hij vertelde mij dat mijn overgrootvader hem als weeskind in huis had opgenomen en voor hem als een vader geweest was. Ik moest de volgende sabbat bij hem eten en kreeg van hem aanbeveling bij al de joden in de stad. Ik had van alles volop: eten, drinken, vrije slaapkamer. Daar vond ik gelegenheid het kostelijk Evangelie 's nachts te onderzoeken'. Geregeld komen we van nu af in zijn boek uitdrukkingen tegen als 'het kostelijk Evangelie'.

Hij bleef geruime tijd in Hamburg en (of) in Altona. Daarop ging hij naar Amsterdam, waar hij 27 mei 1763 aankwam. Hij voegde zich ook daar weer bij de joden. Hij genoot er zelfs zo zeer hen hun vertrouwen dat ze hem naar Frankfurt aan de Main stuurden om een voorzanger (Chazan) aldaar, Abraham genaamd, over te halen naar Amsterdam te komen, wat hem gelukte. Later brak dit hem echter op, want hij kreeg spoedig een conflict met deze man, die informatie over hem had ontvangen uit Hongarije, waardoor heel zijn verleden openbaar werd. Hij moest zelfs vluchten naar Londen waar hij twee maanden verbleef: van augustus tot oktober 1763. Daarna wilde hij via Utrecht en Arnhem weer naar Duitsland reizen. Hij bleef echter onverwacht in Arnhem en werd er zelfs weer rabbijn.

Deze paragraaf handelt grotendeels over Duitsch' verblijf in Arnhem: van november 1763 tot april 1765, dat hij een 'onrustig' verblijf noemt. Hij schrijft er het volgende over:

'Op sabbat ging ik 's morgens naar de synagoge die in het huis van Salomon Cohen was en werd zeer vriendelijk verzocht bij Samuël Jakob Hanau het middagmaal te houden. 's Middags kwam bij

mij Jakob Posna, die mij vroeg of ik rabbijn bij hen wilde zijn, daar er geen rabbijn te Arnhem was. Ik nam zulks in overweging. Vooreerst, mijn geld was bij de Londense reis verteerd. Ten andere: het was winter en dus bezwaarlijk te reizen. Verder: Zo lang ge, zo dacht ik, van de ene plaats naar de andere moet reizen, is het u niet mogelijk het Evangelie recht te begrijpen, want overdag hebt ge geen gelegenheid om te lezen, omdat ge zulks altijd in het verborgene doen moet en 's nachts zijt ge te vermoeid van het reizen. Hier krijgt ge een prachtige gelegenheid het Evangelie te onderzoeken. (Maar om ronduit de waarheid te zeggen: mijn hart was in die tijd nog zo verkleefd aan de joodse plechtigheden en inzetten dat ik nog graag wat wilde meewerken en mijn zaligheid niet op de verdiensten van Christus alleen wilde bouwen. Die waren mij nog geen genoegzame grond). In elk geval had mijn gemoed nog geen zwaarigheid noch beschuldiging voor God. Ik werd er dan ook rabbijn en bleef in het huis van Samuël Jakob Hanau, hoewel in angst en vrees, want ik dacht: Amsterdam is slechts een dagreis van hier.

Deze Samuël Jakob Hanau had een zoon van twaalf jaar en hij verzocht mij deze zoon te onderwijzen, maar alléén in de Bijbel en wel vooral in de profeet Jesaja. Ik was daarover zeer verwonderd, omdat de joden hen hun kinderen anders alleen in de Talmoed laten onderwijzen. Ik verblijdde mij zeer dat ik zo'n prachtige gelegenheid gekregen had om zo de Bijbel te onderzoeken, overdag het Oude Testament en 's nachts het Nieuwe Testament. Ik sliep 's nachts niet meer dan vier à vijf uren en ik verbleef in dat huis met groot genoegen. Ik werd niet als een rabbi behandeld, maar als een eigen kind.

In het bijzonder troffen mij de orde en stilte die in dat huis heersten. Ik had ook dikwijls, alleen met mijn gastheer, zeer nuttige gesprekken. Hij las alleen in de Bijbel en in het geleerde boek More Nebochim (van Maimonides). De Talmoed had voor hem weinig waarde. Hij klaagde erover, dat de ouders hen hun kinderen alleen daarin laten onderwijzen, terwijl ze van Mozes en de profeten weinig weten. Ook had hij veel joodse plechtigheden niet alleen voor zichzelf afgeschaft, hij spotte er zelfs mee!

Na verloop van tijd was in Amsterdam onder de joden bekend geworden dat ik in Arnhem rabbijn was en zij schreven alles wat er met mij gebeurd was aan Salomon Cohen. Hij werd met toorn tegen mij vervuld als een Haman. Maar Samuël Jakob Hanau wilde de zaak eerst onderzoeken en schreef daarover aan een vriend in Amsterdam. Deze antwoordde dat ik belasterd was door Abraham, de lamme voorzanger die ik uit Frankfurt aan de Main naar Amsterdam had gehaald en die mij haatte, omdat hij mij veertig dukaten, die hij mij beloofd had, niet uitbetaald had. Toen Samuël Jakob Hanau deze brief gekregen had, troostte hij mij en zei: "Rabbijn Salomon, wees niet bevreesd, ik zal voor u strijden zolang er nog een druppel bloed in mij is". Hij schreef aan zijn vriend nog meer brieven en alle antwoord-brieven heb ik mogen lezen. Zij waren mij tot grote verkwikking en ik moest bij mij zelf uitroepen: "O Heere, hoe wonderlijk zijn al uw wegen!"

Salomon Cohen probeerde met zijn aanhang en met alle middelen mij uit de wereld uit te roeien, maar Samuël Jakob Hanau wilde dat niet toestaan. Om mijnentwil moest hij veel smaadwoorden horen, doch hij beschouwde al hen hun verachtelingen als niets. Ondertussen besteedde ik mijn tijd met het onderzoeken van het Oude en Nieuwe Testament. Enige moeilijkheden werden mij opgelost, maar mijn sterkste aanvechting was, dat de duivel en mijn boos hart mij trachtten wijs te maken dat het Evangelie volgens de vertaling van Luther, die ik gebruikte, niet het juiste was. Op 9 maart 1765 kwam het conflict tussen Salomon Cohen en Samuël Jakob Hanau tot een uitbarsting. Toen werd namelijk de zoon van laatstgenoemde dertien jaar en dus Bar Mitzwa. Dit hield in dat hij in de synagoge, die in het huis van Salomon Cohen was, het gedeelte uit de Thora-rol zou mogen lezen dat aan de orde was. Toen dit moment aangebroken was, wilde Samuël Jakob Hanau de betreffende Thora-rol uit de kast nemen en aan zijn zoon geven. Salomon Cohen wilde

dat echter niet toestaan. 'Samuël Jakob Hanau nam de rol toen met geweld uit de kast. Salomon Cohen rukte haar uit zijn arm. Jakob Posnau, vriend van Samuël Jakob Hanau greep haar weer uit de handen van Salomon Cohen. En zo sprongen ze met de rol door de synagoge, van de ene hoek naar de andere. Tenslotte wierpen ze elkaar tegen de grond. De vijand maakte mij toen weer zo moedeloos en bang. Ik zag voor mijn ogen wat er met Samuël Jakob Hanau gebeurde. Hoe zou het nu voor mij aflopen? Want als dit aan het groene hout geschiedde, wat zou dan met het dorre gebeuren? Toen Samuël Jakob Hanau en Salomon Cohen elkaar tegen de grond gegooid hadden en bezig waren elkaar te slaan, rende Jakob Posnau naar de burgemeester om hulp. Hij kreeg een dienaar mee, die aan Salomon Cohen beval de zoon van Samuël Jakob Hanau de gelegenheid te geven uit de Thora-rol te lezen.

Het werd mij op die dag duidelijk, dat ik niet langer in Arnhem kon blijven. Maar wat moest ik nu beginnen? Ik kon nog niet tot de christenen overgaan. Er was nog te veel duisternis in mijn hart. En tot welke secte der christenen zou ik mij wenden? Hoe kon ik weten welke de juiste was? Samuël Jakob Hanau bemerkte dat ik bedroefd en benauwd was. Hij trachtte mij te troosten: "Rabbijn Salomon, wees toch niet bang, ik heb zolang voor u gestreden, ik zal verder voor u strijden, zolang er nog een druppel bloed in mij is. Ik zal zelf in mijn huis een synagoge oprichten". Ik antwoordde hem, dat ik hem zeker veel dankbaarheid en verplichting verschuldigd was, maar dat ik toch niet langer in Arnhem blijven kon. Ik stelde tevens de dag van mijn vertrek vast: omstreeks 15 april. Maar ik wist niet waarheen. Mijn uitzicht was naar de Heere of Hij mij als een blinde wilde leiden. Samuël Jakob Hanau ging bedroefd heen.

Na de genoemde sabbat richtte hij (inderdaad) een synagoge in zijn huis op en wel in de beste kamer en zo werden de joden, slechts twintig à vijfentwintig gezinnen tellende, in Arnhem in twee partijen verdeeld evenals voorheen Juda en Israël. Beide partijen overliepen de burgemeester en veroorzaakten hem veel moeite, maar beiden hielden ze voor hem de ware oorzaak van de vijandschap (die om mijnentwil ontstaan was) verborgen. Alle moeite van de burgemeester om hen te herenigen was tevergeefs. Hij wilde hen zelfs helpen aan een synagoge op een neutrale plaats, maar het kon allemaal niets baten. Salomon Cohen liet aan Samuël Jakob Hanau weten dat hij alles wel doen wilde om met hem weer de beste vrienden te worden, mits de mesjoemat, de godloochenaar (en daarmee bedoelde hij mij) uit Arnhem werd uitgeroeid.

Op 10 april 1765 kwam Samuël Jakob Hanau weer bij mij om te horen of ik bij mijn voornemen bleef. Hij sprak mij met de "bewegelijkste" woorden toe: wat had hij om mij geleden! En waar zou ik het beter krijgen? Ik gaf hem dat toe. Maar van Gods kant zou dat en nog meer mogelijk zijn. Toen Jozef verkocht werd, Jakob vluchten moest voor Ezau en David de schapen hoedde, hadden ze nooit kunnen denken wat God nog eens met hen zou doen. En dat u mij geholpen hebt en zoveel om mij verdragen, denk niet dat u dat uit eigen kracht deed; God gaf u daartoe de moed en sterkte. En wat mij betreft: ik vertrouw op de levende God.

Zo sprak ik twee uur lang met hem. Toen hij bemerkte dat al zijn "beweeglijke", woorden niets hielpen, zei hij: "Ik wenste dat ik u in mijn hele leven nooit gekend en gezien had" en hij ging toornig van mij weg."

Duitsch vertrok nu naar Wesel, waar hij 13 mei 1765 arriveerde. Hier zou hij zich voor het eerst als een christen openbaren. Hij werd ook hier weer rabbijn. Maar de Nicodemus-houding bezwaarde hem steeds meer. Doch een moeilijkheid was voor hem ook nu nog: 'tot welk kerkgenootschap zou ik mij moeten wenden?' Op 27 juli kwamen in de synagoge twee joodse zendelingen, uitgezonden door het joden-Instituut in Halle. Na afloop van de dienst raakte Duitsch met hen in gesprek. Dat werd 's middags in het geheim voortgezet ten huize van Mr. Gros,

Nederstraat no. 13. Het duurde drie uren. De zendelingen begonnen met een uitleg van Daniël 9:24-25 om daarmee te bewijzen dat Jezus het beloofde vrouwenzaad was dat de kop der slang zou vermorzelen en dat Hij dus de ware Messias was, die door Zijn bitter lijden en sterven de verzoening had teweeg gebracht (Jesaja 53).

In dit gesprek bracht Duitsch verschillende van zijn moeilijkheden met het Nieuwe Testament ter sprake. Hij vertelt van het resultaat alleen dit: "Enige van mijn grootste moeilijkheden werden voortreffelijk beantwoord, maar er waren ook enkele met wier beantwoording ik mij niet kon verenigen." Maar ook nu schakelde de Heere weer een soldaat in om hem verder te brengen, ditmaal een christen. We laten het ons met Duitsch' eigen woorden vertellen: "Op zekere dag, toen ik weer naar huis kwam, moest ik een schildwacht passeren. Hij groette mij en zei: "Shalom rabbijn! Bent u nog gezond?!" Ik antwoordde: "Ja, maar hoe kent u mij?" Hij antwoordde mij dat hij in de Nederstraat no. 13 ingekwartierd was, toen ik met de zendelingen sprak en dat hij gedurende dat gesprek aan de deur gestaan had en heel bijzonder getroffen was door het feit dat een joodse rabbijn zó in het Nieuwe Testament thuis was. En hij vroeg mij: "Hé rabbijn, wat dunkt u, is Jezus de Nazarener de ware Messias niet geweest?" Ik schrok geweldig en dacht: o, als de joden bemerken dat ik in het geheim en alleen bij de zendelingen geweest ben, wat zullen ze dan denken? Toch kwam ik er toe hem te vragen of er geen verklaringen van het Nieuwe Testament waren. Hij antwoordde: "Ja, vele! Vooral de voortreffelijke boeken van de godzalige en hooggeleerde heer Lampe, in zes banden, over het genadeverbond." Ik ging met verwondering van hem weg: een soldaat gaf mij bedriegelijkerwijs een Nieuwe Testament en een soldaat noemde mij nu een verklaring daarvan. Ik kocht de genoemde boeken bij de boekhandel Redir."

Duitsch wil nu uit Wesel weg

"De 17e oktober nam ik een vast besluit om naar Leeuwarden te reizen. Waarom juist naar Leeuwarden? Omdat in de tijd toen ik in Arnhem rabbijn was, in de kranten melding gemaakt was van een boek dat een tweegesprek bevatte van een koopman uit Leeuwarden met een joodse rabbijn aldaar, die daardoor christen was geworden. Mijn gastheer Samuël Jakob Hanau wilde dat boek graag hebben en kreeg het in zijn bezit. Ik hoorde hem daarin met veel genoegen lezen en kon er soms iets van verstaan. Ik zei: "Kan een christen zo ervaren zijn in het Oude Testament?" En ik dacht dikwijls: was ik maar bij deze lieve vriend. Hij zou zeker alle moeilijkheden, die mij in het Evangelie tegenkwamen, beantwoorden. Daarom wilde ik nu mijn toestand aan deze rabbijn en die koopman bekend maken. Ik dacht: in deze koopman moet wel een bijzondere liefde zijn tot het joodse volk om hen tot God en Christus te bekeren."

Een bepaalde ervaring op 24 oktober verhaastte nog zijn vertrek uit Wesel. Hij was met de opperrabbijn van heel Kleefland naar Xanten geweest in verband met een huwelijksluiting. Op genoemde datum keerden ze 's middags terug naar Wesel. Nu had hij 's morgens Ezechiël 20 gelezen en vers 25 was hem zo raadselachtig geweest: "Daarom gaf Ik hen hun ook besluiten, die niet goed waren, en rechten, waarbij ze niet leven zouden." Hij kon niet nalaten nu aan de opperrabbijn te vragen hem die woorden te verklaren. Deze antwoordde: "Ik heb mij nooit beziggehouden met lezen in de profeten. Zou ik mijn tijd daarmee verspillen? Heb ik de tijd niet veel meer nodig om in de Talmoed te studeren? "De verborgen dingen zijn voor de Heere, onze God maar de geopenbaarde zijn voor ons," zegt Mozes in Deuteronomium 29:29. Al degenen die vervallen zijn tot het studeren in de profeten, worden uiteindelijk scheurmakers of afvalligen." Duitsch vroeg hem of dan al de rabbijnen, zoals Kimchi, Aben Ezra en anderen, die verklaringen

over de profeten geschreven hadden scheurmakers en afvalligen geworden waren. Toen werd hij boos en toornig op Duitsch en zei: "Hebt ge niets anders te vragen? Is de Talmoed niet groot genoeg om daaruit te redetwisten?" Nu moest Duitsch zwijgen en zijn mond sluiten.

Van datzelfde uur af had hij geen rust meer om nog langer zó te blijven en Christus voor de mensen te verloochenen en hij maakte zijn besluit om van Wesel te vertrekken aan zijn broeders bekend en nam dagelijks van hen afscheid.

In verband met het aanstaande vertrek uit Wesel ging Duitsch op 4 november naar de Neurenberger winkel van ene mijnheer Bierd. Hij had daar namelijk eens met een theologisch kandidaat Matthias Jorissen kennis gemaakt en gesprekken met hem gevoerd. Deze kandidaat had daar blijkbaar een kamer. Duitsch wilde nu afscheid van hem nemen. En tijdens dit gesprek gebeurde het:

Duitsch maakt zich als christen bekend en krijgt een kamer bij een hervormde onderwijzer.

Hij beschrijft het als volgt: "Terwijl ik met hem sprak, was het alsof mijn mond met geweld werd geopend. Ik moest alles vertellen wat de Heere aan mijn ziel gedaan had; hoe Hij mij geleid had als een blinde op wegen die ik niet kende en dat ik er nu onmogelijk vrede mee kon hebben, nog langer onder mijn broederen in hen hun verblinding te blijven. "Ik moet nu", zo zei ik, "voor de naam van Koning Jezus vrij uitkomen en Hem voor de mensen belijden, het mag gaan zoals het wil, leven of sterven. En nu ga ik naar Leeuwarden om mij daar bij de christenen te voegen".

Ik zal nu niet vertellen hoe verblijd de heer Jorissen was. Hij verzocht mij tegen de avond nog een keer terug te komen. Hij zou zijn best doen mij te helpen. Toen ik 's avonds weer bij hem kwam, ten huize van de heer Bierd, vond ik daar dominee Willik, leraar van de Franse gemeente. Maar dit laatste wist ik niet. Hij sprak een geruime tijd met mij. Er kwamen ook nog andere vrienden. Om kort te gaan, er werd besloten dat ik te Wesel zou blijven en daar bij de gemeente aangenomen zou worden. We spraken af dat ik die dag ten huize van de heer Bierd zou blijven, terwijl er een kamer voor mij gezocht zou worden. Ik ging toen naar mijn woning in de grootste verwondering over de onuitsprekelijke liefde die ik nu direct reeds ondervond. Ik dacht nog aan mijn broeder, de rabbijn (uit Dresden) en aan de roomse priesters "in het jaagschip" die mij van de kant van de lutherse en hervormde christenen een heel andere behandeling voorspeld hadden. (Duitsch had namelijk met hen gesproken op zijn reis naar Frankfurt am Main).

Zoals afgesproken was, gebeurde. De volgende avond werd ik gebracht in het huis van Arnoldus van Mook, stadsschoolmeester, waar mij een kamer met een bed, stoelen, tafel, kandelaar werd aangewezen. Ook bezorgde men mij voortreffelijke boeken, waarin ik dag en nacht met grote verkwikking las. Enige dagen daarna bracht de heer Jorissen mij tot mijn vreugde de beschrijving van de bekering van de rabbijn Jachiël Herschlein".

Een zaak zat Duitsch in deze weken erg dwars: geen van de predikanten vroeg naar hem of maakte toebereidselen om hem te onderwijzen. Dan waren die priesters in Nove Mesto toch heel anders. Tenslotte nam de heer Jorissen hem mee naar dominee Windies, waar ze toen eveneens dominee Carp aantreffen. Die wezen toen op een ontevreden toon de heer Jorissen als zijn 'rabbijn' aan. Een en ander vond hij vreemd en maakte hem weer onrustig: welke fout kon hier toch gemaakt zijn?

In diezelfde tijd las hij in Ezechiël 5 dat de profeet zijn baard moest afscheren. Hij verwonderde zich daarover zeer. Volgens Leviticus 19:27 was dat toch verboden! En Ezechiël deed het zonder

enig protest! Duitsch begreep daar niets van. Maar het was hem alsof zijn gemoed hem toeriep hetzelfde te doen. Hij wilde er nu ook niet meer als een rabbijn uitzien. Breed beschrijft hij de ontzettende spanningen die hij toen doorstond en in het gebed bracht. We kunnen de lezer slechts het volgende ervan doorgeven: "Ik stond op en nam een schaar en begon met trillende hand mijn baard af te snijden. Ik zag mijn bleek en dodelijk verschrikt gelaat in de spiegel. Menigmaal ontviel mij de schaar aan de sidderende hand wegens de onuitsprekelijke benauwdheid. O! Dat was een strijd. Ik besteedde zo twee uren, totdat ik mijn baard genoegzaam had afgeschoren."

De hierop volgende zondag ging hij voor het eerst naar de kerk. Hij kreeg niet 'zoveel voor zijn gemoed', maar werd bijzonder getroffen door de eerbied die hij opmerkte en de krachtige verklaring van Gods Woord. (Hij hield dus ook toen al van exegese! Dit moesten zijn arme broeders naar het vlees nu eens meemaken. "Zo bracht ik mijn tijd door op mijn kamer tot 4 februari 1766. Mijn verkwikking was dat ik het Woord van God kon horen in de kerk of op de catechisatie. Godzalige schrijvers als Lampe waren mijn gezelschap. Ze spraken met mij na hen hun dood door hen hun boeken. Verder nam ik de kostelijke Bijbel voor mij, die onuitputtelijke bron, waaruit zij allen gedronken hebben.

Gedurende al die tijd, van 4 november 1765 tot 4 februari 1766, kon ik slechts één keer en niet langer dan een uur met dominee Windies spreken. Dat lag niet aan mij. Verschillende malen heb ik door het dienstmeisje van de heer Van Mook aan de heren predikanten, met name aan dominee Snijder, laten vragen wanneer het hen hun gelegen zou komen om met mij te spreken. Zij schenen echter steeds zo druk bezet te zijn, dat ze geen tijd konden vinden. Wel werd ik ondertussen gewaar dat dominee Snijder met mij niets te doen wilde hebben: hij was enige tijd geleden door een joods meisje bedrogen. Maar ik vraag mijn lezers: mocht hij zich daarom aan mij onttrekken? Hebben de apostelen geweigerd nog iemand te dopen, omdat ze door enen Simon bedrogen zijn (Handelingen 8:9)? Toen ik dan eindelijk zelf naar hem toeging, was ook dat tevergeefs. Ik zal niet neerschrijven wat er in die tijd in mijn bitter gemoed omging. "Zwijg Gode!", zeg ik tot mijn ziel." Na 4 februari kreeg hij tenslotte één keer in de veertien dagen catechisatie van dominee Carp uit 'klein Lampe' over het genadeverbond tot 26 maart 1766. Hij bleef echter ontevreden over de weinige zorg die aan hem besteed werd. Hij klaagde daarover ook bij dominee Willik die hem wel wilde helpen, maar het niet durfde: "Hij zag mij aan met medelijden", maar vreesde onenigheid tussen de Hollandse en de Waalse gemeente. Nu wilde hij alsnog Wesel verlaten. Wel raadden zijn vrienden het hem beslist af. Ze zeiden: "Men zal u overal vragen, waarom u niet in Wesel bent gebleven". Maar hij was niet meer van zijn voornemen af te brengen.

Ondertussen had hij nog een ontmoeting met een jood Levi, die hem vertelde dat er op 5 november 1765 in de stad een schrikkelijk oproer onder de joden geweest was. Overal hadden ze navraag naar hem gedaan: bij het posthuis, bij de schippers, bij de soldaten. Maar tevergeefs. Eindelijk vernamen ze in welk huis hij zich bevond. Toen gaven ze echter de moed op. Ze zeiden: "Nu is alle moeite tevergeefs, hij is, ach arme, onder de Fijnen geraakt."

Op 14 mei 1766 vertrok hij dan uit Wesel. De Waalse predikant dominee Willik, enkele predikanten uit de omgeving en de schoolmeester Arnoldus van Mook gaven hem een lovend getuigenis mee. Eveneens dominee Peter Konrad Engels, die hij begin april 1766 tijdens een kort verblijf in Mühlheim enkele malen bezocht had en met wie hij ook nog 11 mei in Dinslaken had gesproken, waar hij die dag preekte. Ook gaf de lutherse predikant van Duisburg, Johannes Christoffel Hencke, die hij in april 1766 mede bezocht had en met wie hij toen een bijzonder geestelijk contact had, hem een aanbevelingsbrief mee. Zijn verzoek aan de gereformeerde

predikant dominee Carp om hem een attestatie en aanbevelingsbrief mee te geven, werd echter niet ingewilligd, hoewel deze ze eerst beloofd had.

Zeer vermeldenswaard is nog hoe Duitsch op een haast extatische wijze een bezoek aan een conventikel tijdens zijn kort verblijf in Mühlheim beschrijft: "Ene mijnheer Schmidt, in Mühlheim woonachtig, bracht mij op het land in een boerenwoning, waar ik mij ten hoogste moest verwonderen over het aantal der godvruchtige landlieden, die om strijd zich daar in die woning bij ons vervoegden. O, hoe verkwikkend is mij nog heden geliefde lezer, de herinnering daaraan. En als die reeds in staat is om mij nu nog vreugdetranen uit de ogen te persen, denkt dan eens hoe toen, terwijl ik het volle genot dier verkwikking ondervond, mijn geslingerd gemoed gesteld moet zijn geweest. Als ik nog heden terugdenk aan de troost die ik in mijn ziel en de sterkte die ik in mijn gemoed ondervond onder het gezelschap van genoemde vrienden, dan moet ik nogmaals met verwondering en dankzegging erkennen, de onbegrijpelijke en tedere liefde, welke de Heere Jezus aan Zijn zwak volk toedraagt. Aldaar, zou ik mogen zeggen, heeft Hij Zijn belofte vervuld, namelijk dat, waar twee of drie in Zijn Naam zouden vergaderd zijn, Hij daar in het midden zou wezen. Het ging mij als de Emmaüsgangers; zij spraken niet alleen van Jezus, maar hen hun hart was brandende. Ach! Hoe zwom mijn hart hier, onder een vloed van tranen, in een zee van vergenoeging. Ja, het was met mij, als eertijds met de kinderen Israëls, toen zij van Mara naar Elim kwamen, vindende aldaar twaalf fonteinen en zeventig palmbomen; toen verkwikten en versterkten zij zich voor die tijd, dat zij aldaar vertoefden."

Deze paragraaf begint dan met zijn reis naar Leeuwarden via Amsterdam. Doordat men op de Zuiderzee de wind mee had, kwam hij al op 19 mei op de avond van de eerste pinksterdag in Leeuwarden. Het liep echter op een fiasco uit. De bewuste rabbijn was er niet meer. Op de tweede pinksterdag hoorde hij ene dominee Chevalie preken. Na de dienst sprak hij met hem en probeerde zijn situatie uit te leggen. Deze vroeg hem inderdaad: "Waarom bent u niet in Wesel gebleven?" en adviseerde hem daar naar terug te gaan. Hij vertrok toen naar Groningen waar hij ook met de predikanten sprak en vandaar via Amsterdam naar Rotterdam en toen weer naar Amsterdam. En overal was het: "Waarom bent u niet in Wesel gebleven?" Tenslotte dacht hij: ik wil via Zwolle naar Halle reizen. Daar is het jodeninstituut dat zoveel liefde tot de joden heeft en overal zendelingen; dat zal u niet afwijzen. Hij ging dan ook op reis en vertrok over Osnabrugge naar Minden, waar de lutherse predikant Mauritius hem buitengewoon gastvrij ontving. Aan hem deelde hij zijn plan mee en vroeg hem of hij daarbij wilde helpen. "Want", zei hij, "zulk een verre weg te voet wandelen kan ik niet uithouden en geld heb ik niet meer; mijn hele rijkdom is nog één en een halve gros (dat is twee stuivers en drie cent Hollands geld). Zolang er nog iets in mijn vermogen en mijn macht geweest is, heb ik niet gezocht of begeerd om door mensen geholpen te worden, maar nu ben ik naakt en van alles ontbloot; mijn koffer met kleren heb ik voor dertig gulden te Amsterdam in de bank van lening verpand en dat geld is ook verteerd." Dominee Mauritius heeft toen op een uiterst toegewijde wijze geholpen. Hij zorgde voor een kamer en drie keer per week, telkens twee uur lang, gaf hij hem catechisatie, later zelfs dagelijks. Toch is Duitsch geen lidmaat geworden van de lutherse kerk. De beelden en altaren waren hem als 'doornen en distels in zijn ogen'. Maar hij had nog meer bezwaren: "Het tweede stuk, waarmee mijn hart zich niet kon verenigen, was, dat ik het volk bij de pastoors (d.i. predikanten) zag ter biecht gaan en schoon dit niet zo afgodisch verricht wordt als bij de roomsgezinden, is het nochtans daarvan een overgebleven bittere wortel, want niemand heeft macht om de zonden te vergeven dan alleen de algenoegzame God. En het derde dat mij ergerlijk voorkwam, was dat ik zag dat de pastoor, wanneer hij na de predikatie de zegen over het volk uitsprak, een kruis maakte; gelijk dat ook door

hen geschiedt over het brood en de wijn voor de avondmaalsbediening. Ach! Dacht ik, waartoe kan zulks toch dienen? Zijn dat nog overblijfsels van de roomse fabelen en hen hun bijgeloof?" Deze zaken kwelden hem zeer, zodat van dag tot dag zijn "heimelijke begeerte, honger en dorst naar de hervormde godsdienst, de overhand nam."

Ondertussen kreeg hij nu dagelijks onderwijs van dominee Mauritius "met de grootste liefde en toegenegenheid". Maar hij had aan de andere kant tegelijk het zwaarste kruis gekregen dat hem bij zijn "omzwerven in de woestijn" overkwam. Hij had namelijk naderhand een andere kamer gekregen, nu bij een kastenmaker die met zijn vrouw weliswaar de Heere vreesde, maar "de huishouding op zichzelf was bedroefd en ellendig". Het bed waarin hij sliep, krioelde van ongedierte. "Dit kwelde mij zo onverdraaglijk, dat ik het met geen pen kan beschrijven; dit alleen kan ik zeggen, dat doodsangst mij omringde, wanneer ik de nacht zag naderen en ik mij tot rust zou begeven. Want als ik slechts een kwartier te bed had gelegen, was het alsof mijn lichaam in een zak vol levende maden gestoken was, ja het was zo erg dat ik mij niet meer bewegen kon."

Deze zaken en een ietwat semi-Pelagiaanse prediking waren de oorzaak dat hij uit Minden weg en naar Wesel terug wilde. Hij wachtte slechts op een gunstige gelegenheid. Die deed zich voor. Dominee Mauritius was wegens bepaalde bezigheden voor enkele maanden verhinderd hem catechisatie te geven. Hiervan maakte Duitsch gebruik om weg te gaan.

"De 23ste augustus reisde ik met de postwagen af van Minden." Zijn doel was Wesel. Maar door een samenloop van omstandigheden bracht de postwagen hem naar Zwolle en vandaar ging hij per schip naar Amsterdam, waar hij 3 september 1766 arriveerde. Waarom nu weer naar Amsterdam? Hij zelf zegt er van: "Ik ben als een blinde geleid op een weg die ik niet kende." Zo ging het ook verder. "De volgende dag des namiddags om drie uur ging ik weer wandelen, om te zien wat ik door de voorzienigheid des Heeren ontmoeten mocht. Terwijl ik voorbij de Nieuwe Kerk ging, vond ik daar een grote vergadering van mensen, die tot aan de deur van het portaal stonden, waarbij mijn nieuwsgierigheid gaande werd, en ik vroeg wat hier te doen was. Na deze vraag wel tienmaal herhaald te hebben, begreep ik eindelijk dat daar consistorie werd gehouden. Consistorie, dacht ik bij mij zelf, moet zeker een vergadering van predikanten zijn, daar moet ik zien binnen te komen; aan niemand toch kan ik beter mijn begeerte voorstellen dan aan hen; tot wie toch kan ik zekerder mijn toevlucht nemen dan tot die herders, die de schapen weiden en aan wie ze zijn toevertrouwd?" Inderdaad kreeg hij een van de leden van het consistorie te spreken en dit had uiteindelijk tot gevolg dat hij van eind oktober 1766 tot 9 april 1767 geregeld onderwijs kreeg van dominee Van Essen, dat hem buitengewoon beviel. Hij schrijft er onder andere dit van: "eerst heeft hij gehandeld over Psalm 22, 69, 72; voorts over Jesaja 53; Zacharia 3 en 9:9-11, Micha 5:1, Deuteronomium 18:15-22 en nog meer dergelijke plaatsen; vervolgens is hij overgegaan om met mij te handelen over de godgeleerde waarheden, doch bij dit alles heeft hij mij niet een schrijver over deze waarheden aan de hand gegeven noch mij aan zo iemand gebonden, maar ik heb zijn vragen zó beantwoord dat de woorden die ik met mijn mond heb gesproken met mijn hart overeenstemden en voor mijn gemoed voldoende waren; het was mij niet slechts daarom te doen dat ik hem voldeed, maar om de rechte zin des Geestes te verstaan en de kracht der waarheid in mijn ziel te ondervinden." Op 9 april zei dominee Van Essen tegen hem dat hij hem niet langer de toediening van het bondszegel, de doop kon onthouden en dat hij daarom maar een belijdenis van zijn geloof op schrift moest stellen en die na enige tijd aan de dominee moest overhandigen. Deze belijdenis heeft hij daarna uitgegeven onder de titel: Jahweh verheerlijkt door de erkenning

van de ware Messias Jezus Christus.

Ook in zijn materiële omstandigheden was een aanmerkelijke verbetering gekomen. Hij was namelijk in aanraking gekomen met de leden van een 'gezelschap' waarvan hij de bijeenkomsten regelmatig bezocht en die hem nogal eens te eten nodigden. Bovendien kon hij meer dan een jaar op een goede kamer verblijven. Wel was hij eens zeer ernstig ziek. Maar hij werd liefderijk verpleegd. Hij vertelt bijvoorbeeld dit: "Eindelijk tegen de avond kwamen mij enige vrienden bezoeken ; zodra zij bemerkten, dat ik graag zou willen drinken en het mij zeer moeilijk viel om mij zelf te helpen, stond een vriendin op en reikte mij een kopje thee aan; en omdat ik mij vanwege mijn zwakheid niet genoegzaam kon opheffen, werd ook nog mijn hoofd van achteren ondersteund door een andere vriendin en ziedaar, op dat ogenblik werden de volgende woorden op mijn hart gedrukt: "deze heb ik voor u tot een huisvrouw bewaard.""

Tot aan deze tijd gaat het eerste gedeelte van zijn boek De wonderlijke leiding Gods. In het vervolg, dat drie jaar later verscheen, vertelt hij het feit van zijn openbare geloofsbelijdenis en wat daarna gebeurde.

De geloofsbelijdenis legde hij af op 22 juni 1767 ten huize van dominee Van Essen. Hij zegt er dit van: "Het was mij een heerlijke belevenis dat ik de begeerte van mijn hart waarnaar ik zoveel jaren verlangd en waarom ik van de ene plaats tot de andere omgezworven had, nu eindelijk door Gods goedheid verkregen had, om de Naam van de Heere Jezus met mijn mond te belijden en als een lidmaat van Christus en Zijn Kerk erkend en aangenomen te worden en te zeggen: Abba Vader! Gij zijt mijn Vader, mijn God en de Rotssteen van mijn heil." Hij dacht tegelijk aan zijn lief dochttertje en bad: "Ziedaar Heere Jezus! Ik heb mij naar ziel en lichaam aan U overgegeven, maar nu breng ik dat arme kind en leg het voor uw voeten neder; och! zegen het en maak het nog tot een dochter Abrahams naar de geest!" Tot de belijdenis van zijn geloof en de doop had de kerkeraad in zijn vergadering van 18 juni zijn toestemming gegeven. In de protocollen lezen we: "Salomon Duijts, Een Jood ondervraagt zijnde Naar de beweegredenen heeft met bewegingen zijns gemoeds verklaart uit Overtuiging der Waarheid het Jodendom te verlaeten en zich tot den gezegenden Heiland Jezus Christus Heilbegerig te wenden, en op de vragen zoveel voldoening gegeven dat de Vergadering Met heilbede over deesen Proseliet (!) dezelve toelaat tot de beleidenisse en den Heiligen Doop "

"Toen ik mijn belijdenis had afgelegd, reikte Zijne Wel Eerwaarde mij de hand om mij tot lidmaat van de kerk aan te nemen. Maar toen ik mijn hand aan hem gaf, werd ik opgewekt met de woorden: "Geef de Heere de hand en kom tot Zijn heiligdom en dien de Heere, uw God." Doch ik kon mij niet herinneren bij welke gelegenheid ze in Gods Woord beschreven stonden en kon er dus ook niet mee werken. Toch bleven ze mij als het ware toegeroepen. En bij mijn thuiskomst kwamen ze weer in mijn gemoed op. Maar op hetzelfde ogenblik werd mij een pijl in het hart geschoten en werd me als het ware toegeroepen: "Hoe zoudt gij, die zó melaats, zo onrein zijt dat durven wagen om de Heere de hand te geven!" Ja, het kwam zover dat de boze verleider mij aanspoorde hem de hand te geven en hem te dienen. Maar op mijn gebed om hulp gaf de Heere Jezus mij de kracht om hem af te wijzen en te zeggen: "Wijk achter mij satan. Ik heb u lang genoeg gediend. U hebt mij lang genoeg in uw strikken gehouden. Nu zal ik mijn hand aan de Heere Jezus geven. Het is waar, ik ben geheel melaats, nochtans is het bloed van de Heere Jezus machtig mij te reinigen van mijn zonden."

Ten slotte viel de satan mij aan: "Staan de woorden, Geef de Heere de hand, wel in de Bijbel!" Maar ik wist zeker, dat ik ze onlangs nog gelezen had. Maar waar? Ik doorbladerde al de profeten. Ik moest ze vinden. Eindelijk, eindelijk vond ik ze in 2 Kronieken 30:8, waar de godvruchtige koning Hizkia gezanten met brieven door geheel Israël stuurt met de uitnodiging tot het huis des Heeren te komen en het reeds zolang nagelaten Pascha te houden. En ter voorbereiding daarvan moesten ze het volk oproepen zich te bekeren, de Heere de hand te geven en met Hem het verbond te vernieuwen. O, hoe zonk mijn ziel nu in verwondering weg. Hoe pasten deze woorden bij mijn tegenwoordige toestand: ik heb nu mijn belijdenis gedaan en ben tot lidmaat van de kerk aangenomen en dus wordt het ook nu mijn uiterste plicht om Pascha (het tegenbeeldige Pascha) te houden en des Heeren dood te verkondigen. Ja, nu word ik namens de grote Koning door Zijn gezanten en de evangeliebrieven genodigd om tot Hem te komen. Maar hoe? Niet met een uiterlijk gedaante van godzaligheid, maar ik moet de Heere de hand geven en met mijn hand tegelijk mijn hart en met Hem in een verbond treden."

Maar de aanvechtingen bleven hem ook verder niet bespaard. Vragen kwamen in hem op als: "Wat is er toch in uw gemoed omgegaan? Hebt gij dan kunnen gevoelen, dat gij waarlijk uw hart geheel en al aan de Heere Jezus kwijt geworden zijt? Hebt gij dan kunnen gevoelen, dat gij van de vloek der wet, van de schuld en straf der zonde vrijgesproken, uw zonde vergeven en met de vertoornde Rechter verzoend zijt? Hebt gij dan kunnen gevoelen, dat de Heere van vrede tot uw ziel sprak? En als gij dit niet ondervonden hebt, wat is toch de stof van uw blijdschap? Zulke aandoeningen en verbeeldingen hebt gij immers meer gehad, maar hoe spoedig zijn ze niet overgegaan en in u verflauwd? O! Wat zou het te zeggen zijn, als gij nu maar zo gerust en getroost verder zoudt voortleven, u zelf verbeeldende dat gij u aan Jezus hebt overgegeven en eindelijk op uw sterfbed u bedrogen zoudt vinden en voor een vertoornde Rechter moeten verschijnen! Maar het is nu nog tijd, steun en vertrouw niet op uw verbeelding; geloof niet eerder dat gij u aan Jezus hebt overgegeven, totdat gij voelt, dat gij vrede in uw ziel vindt en dat Jezus in uw hart woont."

Hij sprak hierover met een bijzonder goede vriend "een man, die zeer teder voor God leefde en van wie ik dacht, dat hij mijn staat beter zou kunnen beoordelen en mij wel open en eerlijk zou zeggen, of dit geloofswerkzaamheden dan wel enkel verstandsredeneringen zijn geweest." Hij kreeg ook een antwoord dat hem hielp: "Hierop gaf mij de vriend tot antwoord: "Ik heb u met blijdschap en droefheid horen spreken; met blijdschap, dat gij u als een arme, onmachtige zondaar aan de volle en algenoegzame Heere Jezus, naar ziel en lichaam hebt overgegeven, en Hem gelovig omhelsd en aangenomen tot uw Borg, uw Zaligmaker, uw Profeet, Priester en Koning, en u aan zijn zalige dienst verbonden hebt, maar ik heb u ook horen spreken met droefheid omdat gij, vervolgens naar het ongeloof luisterende, dusdanig daardoor schijnt overwonnen te zijn dat gij al uw eerste werkzaamheden in twijfel trekt en zelfs niet meer weet wat er van te denken zij: of het geloofswerkzaamheden of dat het enkel verstandsredeneringen zijn geweest, omdat gij volgens uw gedachten niet krachtig genoeg gevoeld hebt de genadige vrijspraak van de vloek der wet, van de vloek en straf der zonden. Maar, waarde broeder! Gij werkt met dat stuk geheel verkeerd, hetgeen ik u met weinige woorden beduiden zal. Het zaligmakend geloof bestaat eigenlijk in een gelóvig uitzien, reikhalzen, hongeren en dorsten naar de gerechtigheid van Christus, in een gelóvig overgeven en toevertrouwen aan Hem, in een gelóvig aannemen van Hem: in een gelóvig steunen op Hem en in een verbond maken met Hem; dat is het ware zaligmakende geloof. Niet alsof ik hiermede wil zeggen, dat de ziel zich niet verder uitstrekt en verlangt om de kracht van de rechtvaardigmaking te gevoelen; geenszins, dat is en blijft haar wens. Doch de Heere is vrij, hoe

en wanneer Hij de ziel ermee wil begunstigen! Maar als de Soevereine Majesteit deze gift een tijdlang, om wijze redenen, die voor ons verborgen en nochtans nuttig zijn, gelieft uit te stellen en ons alleen door het gelóóf te leiden, dan moet men daarom zijn staat niet verdenken. Gij zult uit het Woord van God niet aantonen, dat Jezus geen anderen zalig spreekt, dan die de kracht der rechtvaardigmaking gevoelen; maar Hij spreekt diegenen zalig, die naar Zijn gerechtigheid hongeren en dorsten, die in Hem gelóven en op Hem vertróuwen: "Die in Mij gelóóft, " zegt Jezus, "heeft het eeuwige leven, "(Johannes 5:24 en dat bevestigt Hij met een dubbel "voorwaar, voorwaar!" opdat niemand aan Zijn belofte zou twijfelen en door het ongelooft redeneren: hoe is het mogelijk, dat ik maar alleen door het gelóóf het eeuwige leven zal hebben, daar ik immers de genadige vrijpraak van de schuld en straf der zonden in mij niet gevoel. Om nog andere gelijkkluidende plaatsen aan te halen, is niet nodig. Deze is krachtig genoeg, om u te doen zien, dat alleen het geloof de grond en de hoop onzer zaligheid is. Doch gij wilt eerst voelen en tasten en dan geloven en dat komt, omdat gij denkt dat het zaligmakend geloof eigenlijk bestaat in gevoel, in genieting, in de uitlating Gods aan de ziel; en omdat gij dit niet ondervindt in die mate als gij wel gaarne wenst, acht gij alle genieting te gering; want gij meent nog veel meer te moeten ondervinden. Daardoor begint het ongelooft te redeneren en de overhand te krijgen, totdat gij eindelijk zo verward geraakt, dat gij de beste werkzaamheden in twijfel trekt. Ziedaar, waarde broeder! Hieraan hapert het u, dat gij geen rechte bevattings hebt en niet weet de daad van de vrucht des geloofs te onderscheiden; och, mocht de Heere u maar licht en Geest des geloofs schenken."

Donderdag 25 juni zou hij gedoopt worden. De dag daarvoor las hij het formulier. Wat kreeg hij het moeilijk met de derde vraag: "Of ik een lid van Jezus Christus en Zijn Kerk, door de kracht des Heiligen Geestes, geworden ben?" "Daar, " zo schrijft hij, "stond ik en werd zo ontroerd, dat al mijn leden begonnen te beven en ik riep in benauwdheid: "Heere! Ben ik het? Ben ik waarlijk door de kracht des Heiligen Geestes, lid van Uw geliefde Zoon Jezus Christus en zijn Kerk geworden? Och, ontdek het mij, grote God! Dat zal ik nu morgen voor Uw aangezicht en voor de gemeente moeten belijden en met ja beantwoorden". Maar de aanvallen van de satan en de verschrikkingen waarmee hij in die tijd mij omringde, werden zo sterk, dat ik niet in staat was om een zucht te kunnen uitboezemen; hij begon mij heftig te ziften als de tarwe en de ene vurige pijl na de andere zonder enige tussenpoos in mijn hart te schieten, zodat ik mij niet kon ontworstelen. Hij viel mij eindelijk aan: "Hoe is het mogelijk, dat in uw gedachte kan opkomen om ooit een lid van Christus te worden? Zou zulk een goddeloos monster als gij, die de ganse wet van de grote Wetgever overtreden en die oneindige Majesteit beledigd en tot toorn verwekt hebt; zou zulk een vijand van Jezus die Hem in het openbaar gelasterd en nog anderen daartoe aangespoord heeft, zich dit durven verbeelden? Herinner u slechts hoe zich uw hart verheugd en verblijd heeft, tot opspringens toe, als gij jaarlijks de nacht waarin Christus' geboorte gevierd werd, doorbracht met vloeken en lasteren; ja, gij hebt u daarin niet genoeg kunnen verzadigen! Zou dan zulk een vijand, zulk een lasteraar ooit een lid van Jezus kunnen worden? Zou Jezus zulk een hellewicht tot een lid aannemen en zich met hem verenigen?"

Heel moeilijk kreeg hij het ook met zijn vroegere Nicodemus-houding: "Hoe hebt gij u gedragen? Hoeveel jaren hebt gij Hem na uw overtuiging nog gedurig voor de mensen niet verloochend? Ja, gij zijt zelfs nog rabbijn geweest, eerst in Arnhem, naderhand wederom te Wesel en hebt u aldaar een geveinsde betoond, willende God en mensen bedriegen! Hoe kan het dan in uw gedachten opkomen, dat er nog genade voor u zal zijn en dat Jezus u ooit tot een lid zal aannemen?" Duitsch

kwam tenslotte in zodanige "angstvallige doodsbenauwdheden", dat hij "zulk een gewichtige vraag voor God en mensen in geveinsdheid met ja zou beantwoorden" en daardoor zijn oordeel verzwaren, dat hij besloot om de volgende morgen (25 juni!) heimelijk de stad te verlaten en liever zolang te gaan zwerven en bij de huizen te gaan bedelen, "totdat ik krachtig in mijn ziel ondervonden zou hebben, dat ik een lid van Jezus Christus en Zijn Kerk, door de kracht van de Heilige Geest geworden was". De ganse nacht tobde hij met dit plan, telkens weer probeerde hij het uit te voeren. Maar tenslotte "was het alsof mijn ziel van 's Heeren wege tot mij zei: "Mijn raad zal bestaan!" en ziedaar, op dat ogenblik bemerkte ik dat mijn huisgenoten reeds opgestaan waren en werd dus in mijn voornemen geheel verdwaasd zonder meer te weten wat ik beginnen zou, maar ik werd midden in deze mijn verlegenheid genoodzaakt mij hierin aan de raad van God te onderwerpen. En toen ik eindelijk in de kamer gekomen was, kwamen nog twee vrome mensen, die naast ons woonden bij ons en gingen wij samen naar de kerk."

Dominee Van Essen preekte in deze dienst over Romeinen 10:11-13. Daarna las hij het formulier. Weer waren er aanvechtingen van satan: "Nu komt het er op aan wat gij zult antwoorden; kunt gij u dan met volle bewustheid rekenen onder de dochters Zions? Zijt gij dan een lid van Jezus Christus en Zijn Kerk door de kracht van de Heilige Geest geworden? Hoe zult gij dan durven ondernemen om ja te antwoorden?" Maar toen die derde vraag gesteld was, riep hij met luider stem uit: 'Ja! Ja Heere Jezus, ik geloof, kom mijn ongeloof te hulp' en hij zuchtte: "Och! vermeerder mij het geloof, opdat ik door het schild van het geloof alle vurige pijlen van de satan moge kunnen uitblussen en dat ik nu de Heilige Doop, die Gij ingesteld hebt, tot een zegel der rechtvaardigheid des geloofs, gelijk voor vader Abraham de besnijdenis geweest is, gelovig mag ontvangen!"

En dat ging toen gebeuren. "Met deze zucht ging ik naar de trappen van de preekstoel om gedoopt te worden en zodra ik de stem van de dienstknecht des Heeren hoorde: "Christiaan Salomon! Ik doop u in de naam des Vaders", riep mijn ziel: "Och! Wees Gij mijn Vader en mijn God!"; "en des Zoons", terstond riep mijn ziel weder: "Och! Heere Jezus! Wees Gij mijn Borg en Zaligmaker, was en reinig mij in en door Uw dierbaar bloed van al mijn zonden!"; "en des Heiligen Geestes": "Och! Wees Gij mijn Trooster en heilig mij tot een levend lid van Jezus Christus!" Hierop zeide mijn ziel: "Amen! Het zij zo! De drieënige God is nu mijn Verbonds-God". Maar de aandoeningen van mijn gemoed waren zo hooggaand, dat ik van mijzelf geraakte, wat mij nooit eerder gebeurd was; hoe ik tot mijn plaats wedergekeerd ben, weet ik niet. Doch eindelijk kwam ik weder tot mijzelf en toen de Eerwaarde Leraar Van Essen de godsdienst(oefening) met de zegen gesloten had en van de preekstoel afkwam, nam hij als een vader mij onder de armen en leidde mij door een stroom van volk naar de kosterkamer om aldaar te bedaren."

"Met hoedanige ruimte, vreugde en hartverrukkende blijdschap" hij tenslotte naar huis ging, kon hij onmogelijk de lezer meedelen "dan alleen, dat als ik mij niet bedwongen had, ik aan de kreupelgeborene gelijk zou geweest zijn, die wegens het gevoel van zijn onverwachte en wonderbare genezing, huppelende en springende in de tempel ging om God te loven. Ik zou ook wegens de onuitsprekelijke vreugde die in mijn hart gestort was, gesprongen en iedereen opgewekt hebben: Maakt de Heere met mij groot en laat ons samen Zijn Naam verhogen. Maar deze hart verruimende en uitgelaten blijdschap zocht ik zoveel mogelijk te bedwingen en binnen de palen van zedigheid te houden, om anderen die hierin vreemdelingen waren, niet te ergeren of geen aanleiding tot spotten te geven, zoals Michal deed om het huppelen van David voor de ark. Ik ging daarom met een stil juichend hart en een vervrolijkte ziel in de God mijns heils reikhalzend naar

mijn woonplaats om aldaar in het verborgene mijn hart voor de Heere uit te storten en in stilheid lofzangen tot mijn God op te heffen." Toen hij thuis kwam, moest hij zich al weer verwonderen. Daar wachtte 'de bewuste vriendin' (die later zijn vrouw zou worden) hem op en zei: "Nu Christiaan! Ik heb u Amen horen zeggen op uw Heilige Doop en dus wens ik, dat gij ook verder moogt leren Amen te zeggen in en op alle wegen waar de Heere u belijft te leiden." Toen ging ze weg "en verder kwam ook deze dag geen mens mij bezoeken, waarover ik zeer verblijd was, opdat ik in mijn stille eenzaamheid de drieënige Verbonds-God zou kunnen loven, prijzen en verheerlijken." De eerstvolgende zondag, 28 juni, was het Heilig Avondmaal. Hoeveel had hij er zich van voorgesteld! Maar het werd een fiasco. Een bepaalde ervaring bij de voorbereiding had hem al doen denken: "Wacht tot de tweede bediening, een zondag later, op 5 juli". Op de zondagmorgen van de eerste bediening was hij echter toch gegaan en spoorde de satan hem aan: "Trek nu geen zwart kleed aan, want je gaat immers vandaag toch niet naar het Avondmaal!" Want het was in de Amsterdamse gemeente de gewoonte dat men in het zwart ten Avondmaal ging. "Maar", zo schrijft hij, "toen ik de dienstknecht des Heeren aan de bruiloftstafel zag naderen, werd ik opgewekt en begerig op de nodiging en roeping te komen en de liefdegerechten van des Heeren volk te bezien, zodat het mij onmogelijk was te blijven zitten, maar ik moest opstaan, hoewel met beschroomdheid zacht en van verre toetredende, totdat ik eindelijk tegenover de dienstknecht des Heeren stond onder verzuchting: och, mocht er nog een kruimeltje van het brood des levens van deze koningstafel voor mij onwaardige en dode hond afvallen, waardoor mijn ziel levendig, verkwikt en verzadigd mocht worden. En toen ik zag dat de een na de ander de welbereide dis naderde en allen zich verlustigden in hen hun Bruidegom, de Heere Jezus Christus, en hoe ze verzadigd werden met het goede, hoe sommigen dronken en anderen krank van liefde waren of met liefdekussen van zijn mond gekust en omhelsd werden, o, toen ging mijn hart open en ik dacht: waarom zou ik toch zo verre staan? Ben ik dan een vreemdeling? En daar mijn hart brandend geworden was van vurige liefde tot de Heere Jezus poogde ik mij ook onder de aanzittende gasten te voegen om de dood des Heeren te verkondigen. Maar daar kwam weer die boze verleider met geweld op mij aanstormen: "Wat wilt gij doen? Gij zijt immers niet in het zwart gekleed en wilt gij dan aan des Heeren tafel naderen? Wat zal dit nu weder veel gepraat veroorzaken!" En zodra ik weer naar hem luisterde, bleef ik staan, hoewel niet zonder strijd. Eindelijk riep de dienstknecht des Heeren: "Wie nog niet genaderd is, gelieve te naderen!" Nu dacht ik dat hij mij in het bijzonder riep en nodigde, waardoor mijn begeerte nog groter werd; niettemin hield mij de sterkgewapende zo vast aan dat kleed gekluisterd, dat ik mij van hem niet ontworstelen kon en dus ging de tijd voorbij. Doch zodra was deze liefdemaaltijd niet geëindigd of ik kreeg slagen van binnen, omdat ik mij door de vorst der duisternis had laten verleiden en afschrikken en dat om zulk een beuzeling! Doch wat zou ik doen? Het was reeds te laat." O, wat had hij een spijt. Maar hij nam tevens het besluit om acht dagen later, bij de tweede bediening door niets zich te laten weerhouden; maar "zoals ik ben en mij bevinden zou, slechts enkel uit gehoorzaamheid toe te treden om de dood des Heeren te verkondigen, gelijk ik ook bij de beantwoording van het doopformulier voor God en Zijn gemeente beloofd had."

De 5e juli ging hij ook inderdaad aan het Avondmaal. "Maar", zo vertelt hij, "het behaagde de Heere niet mij met enige gevoelige verkwikking te verwaardigen dan alleen, dat mij deze woorden in gedachten kwamen: "Doch deze dingen alle werkt één en dezelfde Geest, delende aan een iegelijk in het bijzonder, gelijkerwijs Hij wil" (1 Corintiërs 12:11).

's Avonds was hij bij een 'oud godzalig christen' verzocht en zie, ook na zijn eerste ontvangst van het tweede sacrament was daar 'die bewuste vriendin' . Toen hij desgevraagd zijn zielservaringen aan de avondmaalstafel had uitgewisseld, ook de tekst uit 1 Corintiërs 12, zei een van de

vrienden: "Zo het mij voorkomt, kunt gij hieruit leren, dat de Heere niet alleen vrij is in de bedeling der gaven, maar ook in de bijzondere uitlating Zijner liefde en gevoelige zielsverkwikking waarmede Hij nu en dan deze en gene van Zijn gunstgenoten verwaardigt en die Hij door de Geest op hen hun gemoed naar Zijn vrijmachtige wil toepast." Zijn 'meer gemelde vriendin' was het daar echter niet mee eens. "Dat is zo", zei ze, "de Heere is vrij in al Zijn bedelingen, ook in de bepaling van tijd en wijze hoe en wanneer Hij deze of gene van Zijn lieve kinderen met een mindere of meerdere verkwikking belieft te begunstigen. Doch of dit juist in deze woorden tot lering voor onze vriend ligt opgesloten, kan ik eigenlijk niet zien. Want waarlijk vrienden! Wij moesten in het oog houden, zowel het doelwit van de apostel, alsook de ganse samenhang van dit kapittel: nu bedoelt de apostel in deze woorden niet, om van voorkomende verkwikkingen of uitlatingen van Jezus' liefde door de Geest aan de ziel van Zijn gunstgenoten te spreken; nee, maar Hij bedoelt en spreekt alleen van bijzondere geestelijke gaven en dat is dezelfde Geest, dezelfde Heere, dezelfde God, die deze gaven aan deze en gene naar Zijn vrijmachtige wil en behagen mededeelt. Daarom, zo het mij toeschijnt, ligt in deze woorden voor onze vriend meer verborgen dan hij nog zien kan en dat mogelijk op des Heeren tijd zal worden opgeklaard. Niet dat ik hiermee iets zou willen voorzeggen of profeteren, dat zij verre, maar ik houd mij alleen aan het Woord naar de mening des Geestes en dienovereenkomstig spreek ik. Want naar mijn gedachten zal die vriend tot een werk geroepen worden ofschoon onbekend wanneer en hierom dunkt mij, heeft de Heere hem nu dit woord vooraf tot een belofte gegeven, opdat wanneer hij tot een of ander werk geroepen wordt, hij niet door het ongeloof zou zeggen: "Ik ben hiertoe onbekwaam", maar dat hem dan deze woorden tot bemoediging zouden strekken en om hem te doen geloven dat de Heere machtig is hem door de Geest daarvoor bekwaam te maken en met alle nodige gaven te begunstigen."

Na deze hoogtijdagen begon het in materieel opzicht voor hem weer hoe langer hoe moeilijker te worden. De uitnodigingen van deze en gene om bij hen te komen eten, werden minder en hij kon geen werk vinden. Hij had ook geen kracht om te werken "tengevolge van mijn zwakheden", zo schrijft hij, "veroorzaakt door het langdurig reizen en trekken, door veelvuldig omzwerven, door droevige ontmoetingen en akelige benauwdheden, die ik enige achtereenvolgende jaren had moeten ondergaan." In de uiterste nood herinnerde hij zich de uitnodiging die de ouders van zijn 'bewuste vriendin' hem eens gedaan hadden, namelijk "dat ik wanneer ik door niemand ten eten verzocht werd, dan altijd maar onbeschroomd bij hen moest komen en dat hen hun huis voor mij open stond." En hij dacht: nu is het tijd "om er mij van te bedienen en ik ging dus naar hen hun woning, alwaar ik niet alleen op de allervriendelijkste wijze ontvangen werd, maar juist tot mijn verkwikking een goede, warme soep op tafel klaar vond staan; die mij tegelijk tot medicijn en tot vernieuwing van mijn levenskrachten diende." Het was dus een allerhartelijkste ontvangst en hij waagde bij deze gelegenheid een verkapt huwelijksaanzoek, dat echter niet zo beantwoord werd als hij gehoopt had. Daarom bleef hij een bepaalde tijd bij die familie weg.

Toch had God die bewuste vriendin voor hem tot vrouw bestemd. Toen hij weer eens een van zijn vrienden bezocht, wie trof hij daar toen ook juist aan? Zijn 'bemind voorwerp'!" En", zo schrijft hij, "mijn gemoed werd zo vol, dat ik mijn tong niet langer bedwingen kon, maar zonder enige beschroomdheid aan het spreken geraakte, ja zelfs in de tegenwoordigheid van haar vriendin verhaalde ik, hoe, wanneer en bij welke gelegenheid ik omtrent haar was bepaald geworden en dat de Heere haar voor mij tot een huisvrouw bewaard had, hoe ik hiermee voor de Heere werkzaam geweest was als ook wat er al in mijn gemoed tegen opgekomen was en hoe ik echter door de goddelijke voorzienigheden menigmaal zonderling was bemoedigd en bevestigd geworden. En wat

was nu haar antwoord? "Ja", antwoordde zij, "wat eigenlijk de zaak op zichzelf betreft, dan had ik veel te zeggen maar omdat het Gods weg en Zijn welbehagen is, daarom heb ik geen woord hiertegen in te brengen en ik wens ook in deze de raad van God op te volgen, ik ben de Zijne en Hij is de mijne; de Heere doe nu wat goed is in zijn ogen!" Hierop geraakte zij verder aan het verhalen hoe en wanneer de Heere haar bij dit stuk bepaald had en welke zwaarigheden en kwellingen al in haar gemoed er tegen opgekomen waren, hoe zij met haar onwil te worstelen had gehad en hoe echter haar hart eindelijk was gebogen en met de Heere eens geworden, om zichzelf in deze weg ook geheel en onbepaald aan Hem over te geven."

Hoe was de reactie van haar ouders? "Zodra ik naderhand deze zaak aan haar ouders voorstelde, gaven zij terstond hen hun dochter niet alleen aan mij over met de uiterste bereidwilligheid, maar met tranen in hen hun ogen betuigden zij: "Wij zien dat het Gods weg is en daarom, ziedaar, zoon! Wij geven onze lieve dochter aan u tot huisvrouw."

Er waren echter ook mensen, zelfs vrienden, die het voorgenomen huwelijk niet direct konden goedkeuren. Duitsch brengt hen hun gevoelens als volgt onder woorden: "Wij kunnen onmogelijk begrijpen, zowel van u als van uw beminde hoe jullie zo'n ongeoorloofd huwelijk kunnen aangaan. Zegt Jezus niet: "Die de verlatene trouwt, die doet overspel" (Mattheus 5:32)? Hoe heeft uw beminde dan zulk een huwelijk kunnen aangaan? Maar het allermeest moet men zich toch over u verwonderen, want hoe hebt u toch weer met een andere vrouw durven trouwen? Zegt de mond der Waarheid niet op het allerduidelijkst: "Wie zijn vrouw verlaat en een ander trouwt, die doet overspel" (Markus 10:11)? En wat zegt Paulus? "Indien zij" (dus ook hij) "scheidt, dat zij" (of ook hij) "ongetrouwd blijve" (1 Corintiërs 7:11). Zouden deze uitdrukkelijke woorden jullie niet van jullie voornemen hebben moeten afschrikken?" Duitsch' antwoord hierop is resoluut: "Nee. Ik noch mijn beminde zijn ooit door zulke moeilijkheden weerhouden. We hebben integendeel in ons gemoed volle ruimte tot het huwelijk gevonden. Want wij kunnen niet geloven dat de Heere ons bij het huwelijk bepaald en daartoe geneigd zou hebben en de een andere man getrouwd was. Dus richtte ik hier weer een Rehoboth op tot eer van God, want Hij heeft mij ruimte gemaakt en ik mag ook nog de vrede Gods in mijn gemoed genieten."

Maar er rezen toch nog nieuwe bekommelingen in zijn hart op: "Zouden de heren commissarissen van de huwelijkszaken als ze horen dat ik van een joodse vrouw gescheiden ben en van de omstandigheden waaronder dat gebeurde, wel geloof aan mijn verhaal hechten en dus eerst nauwkeurig onderzoek willen doen en dus weigeren ons aan te tekenen? Hierdoor werd ik geweldig geslingerd, ofschoon ik er aan herinnerd werd dat ik een akte van bevrijding en renuntiatie (afstand doen) had, getekend door drie rabbijnen en eigenhandig door mijn gewezen huisvrouw ondertekend. En deze ondertekening was ook nog door twee getuigen bekrachtigd. En was het niet wonderlijk dat deze akte tijdens mijn veelvuldig reizen niet weggeraakt was? Toch werd ik gekweld door angsten als: zou die akte, geschreven in het Hebreeuws vermengd met Chaldeeuse en rabbijnse termen, wel door een christen gelezen kunnen worden? Zou een jood mij bij het vertalen daarvan in goed Nederlands wel willen helpen?" Doch ook deze moeilijkheid werd opgelost: "In deze verlegenheid ging ik naar een zeker heer, die voor mij een bijzondere vriend was en hij was bereid mij met raad en daad te helpen. Hij vroeg mij om die akte en liet ze door een procureur aan de heer Jacob d'Lion Arons, een beëdigde joodse translateur ter hand stellen en de bemoedigende woorden van mijn vriend stelden mij gerust. Toch duurde het wel enige weken. De translateur had telkens nieuwe uitvluchten, vermoedelijk om mij te kwellen. Maar ik kon mij wel indenken dat hij zelf het meest gekweld werd, omdat hij als jood mij, een meschumat, met zijn eigen handtekening moest rechtvaardigen. Toen hij echter merkte dat hij wegens het langdurig uitstel

bij het gerecht zou worden aangeklaagd, was de vertaling klaar en kreeg ik ze de 10e mei in handen. Ik laat hier deze akte nauwkeurig afdrukken opdat degenen die geen geloof gaven aan hetgeen ik in het begin van mijn boek schreef en het voor verdacht hielden, het met aandacht zouden kunnen lezen!

Translaat

"Alzo op heden den hieronder genoemde datum, wij ondergeschrevenen als rechters verricht hebben de gerequireerde ceremoniën tot de Scheidbrief, dewelke de Edelgeleerde Rabbi Salomon Duitsch door een mandataris gezonden heeft aan zijn huisvrouw Juffer Sara, dochter van de Edele Salomon Cohen zo hebben wij buiten effect gesteld haar wettelijke k'toebah (zijnde het huwelijks contract) en vernietigd als gebroken aardewerk Al het vorenstaande is gedaan met haar goede wil, zonder enige nood of dwang, neen, maar met een vrijwillig gemoed; ook heeft zij met een dure eed bevestigd, omtrent het voorgaande niet in het geheim geprotesteerd te hebben. En deze Acte van bevrijding en renuntiatie zal altoos in zijn vigeur subsisteren (van kracht blijven) En tot getuigenis hiervan, hebben wij in geschrifte gebracht en ondertekend hetgeen ten overstaan van ons gedaan is, heden Maandag 21 Tamus (de 4e maand, ongeveer juni juli naar het kleine getal der joodse tijdrekening) overeenkomende met 12 juli 1762, alhier te Nieuwstad (Nove Mesto)."

(Was getekend)

Zo zegt de onderdanige Mozes van Hamburg, thans te Nieuwstad. Zo zegt de onderdanige Meijer Epstyn Levida van Broda, thans te Nieuwstad. De onderdanige Meyer Cohen, zoon van de Opper Rabbijn van Cremesier zaliger. Sara dochter van Salomon Cohen, die God beware.

Voor ons onderschreven getuigen, heeft de voorn. Juffer Sara, dochter van de Edele Heer Salomon Cohen, met haar eigen hand de voorstaande ondertekening gedaan, derhalve wij die bevestigen. En tot blijk (daarvan) hebben wij dit ondertekend heden dinsdag, de avond voor 't ingaan van de maand Ab (de 5e maand, 20 juli 1762).

(Was getekend):

Zo zegt Jehuda zoon van David zaliger; voorzanger en gecommiteerde van der joden kerk te Nieuwstad.

En zo zegt Henoch zoon van Salomon Levita; koster van de joodse kerk te Nieuwstad.

Getrouwelijk vertaald uit het Hebreeuws, met Chaldeeus vermengd, in Amsterdam 9 mei 1769."

(zegel)

JACOB D'LION ARONS Beëdigd Translateur.

"Toen ik deze vertaalde Acte gekregen had, gingen wij 14 mei naar het stadhuis om ons te laten aantekenen. En nadat onze huwelijksgeboden, zonder de minste verhindering waren afgekondigd, zijn wij 1 juni 1768 getrouwd. Toen moest ik uitroepen: "Ja Heere! al Uw beloften zijn in Christus

ja en amen; ook die welke Gij omtrent deze jonge dochter aan mij gedaan had. Gij hebt haar voor mij tot een huisvrouw bewaard. Wat zal ik U, de Heere, nu vergelden voor alle weldaden, aan mij bewezen?!" Daarna leefden wij samen in vrede en vergenoegd, nu alle lastertongen gesnoerd waren, terwijl we eenparig de Heere dienden ofschoon de weg voor het uitwendige duister bleef en we niet de minste broodwinning hadden. We begonnen te leren hoe we door het geloof alleen moesten leven in vertrouwen dat onze Vader die in de hemelen is, wist wat wij nodig hadden en ons van alles zou verzorgen om Christus' wil. En dat heeft die God, die oneindig is in goedertierenheid, gedurende deze tijd ook getrouw gedaan. Want alle morgens, dagen, weken en maanden waren zijn goedertierenheden nieuw voor ons. Als iemand ons gevraagd zou hebben: "Waarvan zullen jullie morgen of de volgende week leven?", dan hadden we moeten antwoorden: "Wij weten het niet; maar de Heere zal het voorzien". Zo was het ook. Hij heeft ons geloof niet beschaamd; want wij verkochten altijd van die werkjes die reeds in het licht gegeven waren alsook van die twee deeltjes van Israëls verlossing die naderhand uitkwamen. Wij behoefden dus geen mens lastig te vallen. Het is waar: ons geloof werd menigmaal en zelfs zwaar op de proef gesteld als we geen brood in huis hadden. Maar wanneer het water tot de lippen kwam, heeft de ontfermende Albestuurder zichtbaar getoond dat Zijn hand niet verkort was en schonk Hij ons op het onverwachts redding. Hetzij dat Hij ons een godzalige juffrouw uit Utrecht toezond, hetzij een Oost-Indische kapitein om boekjes kwam. Ook kwam een zeer godvruchtig heer eens bij ons en nadat wij enkele uren een bijzonder zielverkwikkend gesprek gehad hadden, reikte hij mij een papiertje met zes dukaten toe. Hij zei dat hij die in opdracht van een ander aan mij moest bezorgen. Zulke dingen waren er meer. Ik heb ze alle in mijn gedenkboekje opgetekend. Maar mijn geschrift zou te dik worden als ik ze zou vermelden. Graag zou ik ook mijn weldoeners bij name noemen, maar dat verbiedt mij de zuivere bedoeling van hen hun liefde. Mijn bede is, dat de opperste Zegenaar hen hun zielen vet make (zie onder andere Spreuken 11:25)."

Duitsch beëindigt zijn boek nu met een God dankend Eben Haëzer: "Ik meen nu mijn doel bereikt te hebben: ik heb de lezer laten zien hoe God mij gered en bewaard heeft. Heb ik geen reden om God te danken en een ieder te vragen of ik niet honderdvoud terug ontvangen heb wat ik om de naam van de Heere Jezus verlaten heb? Ik heb een vrouw die enkel een dochter van Abraham naar het vlees was, verlaten. De Heere heeft mij een dochter van Abraham naar de geest gegeven. Het viel mij zeer smartelijk mijn enig geliefd dochtertje te moeten verlaten. De Heere heeft het dubbel vergoed toen Hij mij twee zonen gaf. Ik heb rijkdom verlaten. Toch kan ik getuigen dat ik nog nooit zo rijk geweest ben als nu. Want welk een rijkdom is het niet Christus' eigendom te zijn en te kunnen geloven dat mijn nakomelingen noch ik ooit verlaten zullen worden of gebrek zullen lijden. Ook zou ik nooit gekend hebben wat het betekent als een onwaardige alles verbeurd te hebben en nochtans in de gunst van een verzoend God in Christus te mogen leven. En was ik voorheen een leraar van de wet, wie weet waartoe God mij nog waardig zal achten. Althans mijn lust en mijn leven zou het zijn, een leraar van het Evangelie en een verkondiger van het Nieuwe Verbond te worden en te kunnen betuigen: "Mij de voornaamste der zondaren is deze genade gegeven, om door het Evangelie te verkondigen de onnaspeurlijke rijkdom van Christus", hoewel ik aan Gods wijze en vrijmachtige bestelling wens over te laten, zowel de wijze hoe, als de tijd wanneer en aan wie, hetzij aan mijn oude maagschap naar het vlees, hetzij aan anderen. Maar ik meen wel gegronde redenen van hoop hierop te mogen hebben. Daarom ook heb ik de studiën van de heilige godgeleerdheid of althans die van de Latijnse taal aanvaard en ben ik met mijn vrouw en twee kinderen in Utrecht achter Clarenburg gaan wonen, al heeft God wel alle waarschijnlijke wegen om tot een behoorlijke broodwinning te komen, gesloten. Maar Hij gaf mij

toch wel de vrijmoedigheid ertoe. En mijn ziel die zich zo dikwijls aan de wonderbare leiding Gods heeft overgegeven, (verwacht in stilheid dat de Heere het werk Zijner handen niet zal laten varen, maar het bevestigen zal. Daardoor zijn ook enige vrienden, merendeels in Noord-Holland woonachtig, bewogen geworden, hen hun milddadigheid in deze te betonen en dat sterkt mij in mijn uitzicht. Ik betuig hen hun openlijk mijn dankbaarheid. Maar hoe het verder ook is of worden zal, ik zeg nog eens: Al had ik alle schatten der wereld moeten verlaten, ik heb toch geen berouw. Wat zeg ik: berouw? Ik heb stof tot blijdschap dat ik, juist ik verwaardigd ben zoveel smaad, armoe en verdrukking om de naam van Christus te moeten lijden. En dat zal ook de stof zijn waarmee ik de drieënige God in de eeuwige gelukzaligheid hoop te verheerlijken. Intussen maak ik nu, 21 december 1770 een eind aan mijn verhaal met een God dankend Eben-Haëzer, Hallelujah!"

Hoofdstuk 3

Duitsch' geloofsbelijdenis

In het vorige hoofdstuk schreven we dat Duitsch van dominee Van Essen in verband met zijn aanstaande doop het verzoek kreeg een belijdenis van zijn geloof op schrift te stellen. Verheugd als hij was dat hij nu tot de doop was toegelaten, had hij dit verzoek dankbaar aangenomen. Maar tegelijk voelde hij zich ook bezwaard: hoe zou hij dat moeten doen? Nauwelijks had hij zich echter tien passen van het huis van de dominee verwijderd of dezelfde vraag kwam in zijn gemoed die de gevangenbewaarder in Filippi aan Paulus en Silas gesteld had: "Lieve heren, wat moet ik doen om zalig te worden" (Handelingen 16:30). En toen zag hij het: die tekst zou hij als uitgangspunt nemen. Zo ontstond dan het boekje, dat hij als titel meegaf: Jahweh verheerlijkt. Daarvan willen we nu de hoofdlijn doorgeven, omdat ze zo karakteristiek is voor het denken van Duitsch.

Hij droeg het op aan de 'Hervormde Gemeente van de stad Amsterdam en aan de weleerwaarde Herders en Leeraars en verdere Opzieners, in het bijzonder aan de weleerwaarde heeren E. P. G. van Essen en J. A. Eck, medebedienaars van het heilig Evangelie in deze stad'. Hij bedankte de eerstgenoemde voor zijn getrouw, vaderlijk en liefdevol onderwijs en de tweede voor de vele moeite die hij zich had willen getroosten om een getrouw onderzoek naar zijn persoon en zaak in te stellen. Hij hoopte nu Jezus Christus als de ware Messias te verheerlijken, als zodanig door hem bewezen uit de geschriften van de profeten en apostelen.

Als Israëliet van geboorte en gewezen leraar van de wet doet hij dit, opdat ook andere telgen van vader Jakob worden aangespoord Jezus te volgen. Als daarvoor misschien de tijd nog niet gekomen is, dat dan andere christenen, die nog in diepe zondeslaap zijn, mogen worden opgewekt en uitroepen: "Wat moet ik doen om zalig te worden?" Mogen ook anderen, die wel overtuigd zijn van de christelijke waarheden door zijn werkje zich verheugen, als ze zien dat de onderdanen van koning Jezus dagelijks toenemen.

Na deze Opdracht volgt een 'Voorrede van de Schrijver aan de heilzoekende Lezer'. Ook nu schrijft hij weer dat het zijn bedoeling is Jahweh te verheerlijken. Hij is daartoe aangespoord door de woorden van de Heere Jezus: 'Wie Mij belijden zal voor de mensen, zal ook Ik belijden voor Mijn Vader Die in de hemelen is' (Mattheus 10:32). Maar we moeten niet denken, dat een uitwendige belijdenis genoeg is. Het geloof des harten moet er zijn, voordat men met de mond

belijdt. Doch men moet zich ook weer niet tevreden stellen met een inwendige overtuiging en alleen met het h art belijden. Nee, de belijdenis van het hart en die met de mond mogen niet van elkaar gescheiden worden. Ook de mond moet Jahweh verheerlijken, want we moeten anderen van de hoop die in ons is, overtuigen. Ook als er vervolgingen komen.

Tegen het einde van deze voorrede merkt hij op, dat enige vrienden hem aangeboden hebben, dit werkje ietwat anders en beter te ordenen. "Maar", zo schrijft hij, "ik heb dit van de hand gewezen. Het zou dan niet van mijzelf zijn. Mijn doel is niet anders dan Jahweh te verheerlijken door mijn belijdenis van de ware Messias Jezus Christus."

Nu volgt dan de verkorte weergave van Duitsch' boekje, zoveel mogelijk in het huidige taalgebruik en met zijn eigen woorden.

Wat moet ik doen, opdat ik zalig word?

Zolang een mens niet is opgewekt uit zijn zondeslaap, vraagt hij zulks niet. Want het bederf van de zonde is bij alle mensen gelijk. Het betreft allereerst zijn verstand (1 Corinthiërs). Het is duisternis en dat ten aanzien van God en goddelijke zaken als ook van de schepping en de goddelijke voorzienigheid. Maar ook zijn wil is bedorven, eveneens de neigingen van zijn gemoed.

Men zou kunnen vragen: "Heeft God de mens zo slecht en verkeerd geschapen?" Nee, God heeft de mens goed en naar Zijn evenbeeld geschapen. Hij had gezegd: "Laat ons mensen maken met (of in) Ons beeld, als naar Onze gelijkenis". Het gedeelte van de mens dat zo geschapen is, is de ziel, die een denkend wezen is. Niet, dat de ziel alle eigenschappen van God is deelachtig geworden. Hij is geschapen naar Zijn wijsheid, heiligheid, gerechtigheid, waarheid en zaligheid. De uiterlijke voorrechten hieraan verbonden, waren dat hij woonde in de luthof Eden, dat behagen en vergenoeging betekent. Dat verzekerde aan Adam, dat hij nog een veel hogere woning mocht verwachten, de hemel, het paradijs van God (Lukas 23:43).

Was de mens dan niet schuldig God zijn Schepper gehoorzaam te zijn? Kon Adam door zijn verstand niet erkennen dat God de Schepper, Onderhouder en Regeerder van alle dingen was? Had hij God niet moeten verheerlijken met al zijn denken en doen? Bovendien had God hem een uitdrukkelijk gebod gegeven, namelijk om niet te eten van de vrucht van de boom der kennis des goeds en des kwaads. Deze boom wordt zo genoemd, omdat daardoor openbaar zou worden of de mens God gehoorzaam zou zijn of niet. Ook had God nog loon of straf aan het verbond verbonden, hogere zaligheid of de lichamelijke, de geestelijke en de eeuwige dood. De geestelijke dood is de vervreemding van God (Efeziërs 4:18), beroving van het beeld van God en leven in de duisternis. De lichamelijke dood is allerlei ellende in dit leven (Genesis 3:16-19) en scheiding van ziel en lichaam. De eeuwige dood is de eeuwige verwijdering van de zalige gemeenschap met God. Eeuwig, want er is geen reden te vinden hoe uit de dood vanzelf het leven zou kunnen ontstaan. Deze belofte en bedreiging wordt het werkverbond genoemd. De overtreding van het gebod lezen we in Genesis 3:1-6. Een slang, een natuurlijke slang is door satan gebruikt om de mens ten val te brengen. Eva liet zich met onderhandeling met deze slang in. Ze nam van de vrucht en at. Ze wenste dat die daad nog door haar man zou worden goedgekeurd ook! En hij luisterde naar Eva en at ook.

De joden zijn gewoon de belangrijkste zaken slechts oppervlakkig te beschouwen. Daarom schijnt hen hun deze zaak zeer gering. Toch was deze overtreding onuitsprekelijk groot! Ten eerste omdat het gebod zo duidelijk was. Ten tweede omdat het zo gemakkelijk gehouden had kunnen worden. Ten derde, omdat Adam de grootst mogelijke verplichting had tegenover God, zijn Schepper en Wetgever.

Hoe treurig waren de gevolgen. Hij bezat niet meer het beeld van God en was van de vrede met God beroofd. Deze gevolgen beperkten zich niet tot Adam. Hij gewon kinderen naar zijn beeld (Genesis 5:3). Het gehele menselijk geslacht is verschrikkelijk bedorven en op de dwaalweg van de zonde oneindig ver van God vervreemd. De mens is nu behept met heel wat anders. De een met wellusten, de ander heeft alleen maar zorg voor het vergankelijke, een derde is er alleen maar op bedacht hoe hij zijn medemens van zijn eer en welvaart kan beroven en die tot zijn eigen voordeel gebruiken. De mens weet wel de gebreken van een ander belachelijk voor te stellen, maar aan zijn eigen fouten denkt hij niet. Hij weet niet dat hij een voorwerp van Gods toorn is en zal daarom ook niet in verlegenheid uitroepen: Wat moet ik doen om zalig te worden?

Welke middelen gebruikt God om de zondaar te roepen? Ik zal daarover slechts het volgende zeggen. Gods Geest gebruikt daartoe het geopenbaarde Woord van God. Hij kan het in Zijn vrijmacht echter ook op een andere wijze doen. Dit Woord van God bevat wet en Evangelie. De wet stelt de zondaar voor ogen de grootte van zijn onmacht en ellende en toont hem het gevaar waarin hij zich bevindt (Romeinen 7:7). Het Evangelie toont hem het enige middel waardoor hij weer tot God kan komen en in Zijn gemeenschap opgenomen kan worden. Het gebruikt de sterkste beweegredenen om de zondaar te overtuigen en te overreden zulke nodigheden aan te nemen. Nu eens door hem zijn gevaarlijke toestand onder ogen te brengen, dan weer om te laten zien hoe God met de zondaar bewogen is en hoe onbeschrijflijk groot de weldaden zijn die in de gemeenschap met God te vinden zijn.

Ook gebruikt God soms uiterlijke middelen, zoals kruis en wederwaardigheden. Zoals bijvoorbeeld bij Manasse (2 Kronieken 33:12) . We hebben hiervan ook een voorbeeld in de gevangenvaarder. Hoe had hij Paulus en Silas zonder medelijden en met het grootste genoegen mishandeld. De binnenste gevangenis was de ergste en afschuwelijkste. Bovendien sloot hij hen hun voeten in het blok, waartoe hij geenszins opdracht had. O gevangenvaarder, wat zal uw boos hart met bitterheid vervuld geweest zijn toen u Paulus en Silas lofzangen moest horen zingen. Maar toen geschiedde plotseling die grote aardbeving en de gevangenvaarder, wakker geworden, trok zijn zwaard en zou zich zelf omgebracht hebben in de mening dat de gevangenen ontlucht waren. Hij besefte dat hij een man des doods was en vreesde een schrikkelijke dood. (Is het zo ook niet bij een arme zondaar als hij uit zijn zondeslaap ontwaakt en in zijn geweten overtuigd wordt dat hij onder de vloek en de eeuwige toorn van God ligt?) En zo kwam hij tot de vraag: Wat moet ik doen om zalig te worden?

Maar al wordt de mens overtuigd dat hij een zondaar is, toch is zijn natuur nog zo bedorven dat hij zich inbeeldt de beledigde God met zijn goede werken te kunnen bevredigen en zo zijn zaligheid te verkrijgen. Daarom vraagt hij: Wat moet ik doen om zalig te worden? Het farizeese zuurdeeg is nog in zijn hart. Ook de joden vroegen na de preek van Petrus: "Wat zullen we doen, mannen broeders?" (Handelingen 2:37). Ja, zelfs Paulus vroeg: "Heere, wat wilt u dat ik doen zal?" (Handelingen .

Over deze verdorvenheid van de mensen, dat zij graag door hen hun eigen goede werken of zelf gekozen straffen de zaligheid willen deelachtig worden, zou ik zeer breed kunnen uitweiden. Ik zal echter alleen maar zeggen: gesteld dat wij goed kunnen doen en boetvaardigheid beoefenen, dan is dat uit vrees voor de straf en niet uit liefde tot God. En al deed hij alle werken van liefde en barmhartigheid, dan deed hij toch niet anders dan zijn plicht voor het heden; en kan hij daardoor zijn gedane zonden uitdelgen? Er is trouwens geen evenredigheid tussen dat goed doen en de welverdiende straf van de zondaar.

Geloof in de Heere Jezus Christus en gij zult zalig worden (Handelingen 16:31).

Paulus en Silas drukken zich met deze woorden zo krachtig uit alsof ze een hele preek gehouden hebben: Ach arme zondaar, u zegt: Wat zal ik doen om zalig te worden?, wat zoudt ge, wat kunt ge doen! Ach niets! Ja, ik, Paulus moet zelf bekennen: "Hetgeen ik doe, dat ken ik niet: want hetgeen ik wil dat doe ik niet, maar hetgeen ik haat, dat doe ik" (Romeinen 7:15). "Ik weet, dat in mij, dat is in mijn vlees, geen goed woont; Want het willen is wel bij mij, maar het goede te doen, dat vind ik niet" (Romeinen 7:18).

Daarom, o arme mens, die pas uit de zondeslaap ontwaakt bent: Hoe meer u van uw ellendige toestand overtuigd zult worden, des te meer zal uw onmacht openbaar worden: onze eigen gerechtigheid kan ons niet zalig maken. "Maar wij geloven, door de genade van onze Heere Jezus Christus, zalig te worden" (Handelingen 15:11). Jezus Zelf heeft dat gezegd: "Die in de Zoon gelooft, die heeft het eeuwige leven" (Johannes 3:36). Daarom: Geloof in Jezus Christus, dat Hij is de eniggeboren Zoon van de Vader (en onze Heere) Die ontvangen is van de Heilige Geest, geboren uit de maagd Maria, Die geleden heeft onder Pontius Pilatus, gekruisigd, gestorven en begraven, nedergedaald ter helle, ten derden dage wederom opgestaan van de doden, opgevaren ten hemel, zittende ter rechterhand Gods, de almachtige Vader, vanwaar Hij weder komen zal om te oordelen de levenden en de doden.

En zij spraken tot hem het Woord des Heeren.

Paulus en Silas predikten hem het Evangelie, hoe de zondaar met de eeuwige God verzoend kan worden en weer met Hem in gemeenschap komen. Zonder twijfel hebben ze hem eerst onderricht over de grote verborgenheid van de heilige Drie-eenheid: dat de naar Zijn wezen enige God naar Zijn personen drieëinig is; dat de mens een zondaar is, dat Jezus, de eeuwige Zoon van God de menselijke natuur heeft aangenomen, gehoorzaam geweest is, in de plaats van zondaren geleden heeft, gekruisigd is. Want dat is het allergewichtigste stuk, waarop alles aankomt. Hoe zou hij anders kunnen geloven dat Jezus de Heere, de Jahweh is?

Deze waarheden zijn uit Gods Woord te bewijzen. Bijvoorbeeld dat God naar Zijn wezen enig is en naar Zijn personen drieëinig, uit Genesis 1:26: "Laat Ons mensen maken" en Jesaja 63:9-10: "In al hen hun benauwdheid was Hij benauwd, en de Engel Zijns aangezichts heeft hen behouden. Maar zij hebben Zijn Heilige Geest smart aangedaan." En Numeri 6:24-26 (de priesterlijke zegen, driemaal de HEERE.) En meerdere plaatsen. En uit het Nieuwe Testament Mattheus 28:19 het doopbevel; Johannes 14:16; 15:26 en andere teksten. Om nu te bewijzen dat deze drie personen allen de ware God zijn: Aan de godheid van de Vader is geen twijfel. Die is kenbaar uit de hele natuur. Uit het verstand en uit de natuur moet men wel overreed worden dat er een God is, een allerhoogste, volmaakte Geest, die uit Zichzelf bestaat, Die het heelal geschapen heeft, het

onderhoudt en regeert. We vinden de bewijzen daarvan in ons zelf, namelijk in ons verstand, geweten en gehele wezen. We vinden eveneens bewijzen van de kenbaarheid Gods buiten ons in de beschouwing van alle schepselen, hen hun welgepaste orde. We hebben alleen maar naar ons eigen lichaam te kijken, onze zintuigen. Dit alles kan onmogelijk van hier of daar toevallig zijn. Slaan we het overige gade dat onze aardbodem geeft, dan zijn we overtuigd dat het vol is van de goedheid des Heeren. Wenden we onze ogen omhoog, dan bewijst ons de onmetelijke grootheid van de hemel, de ontelbare menigte van sterren en hen hun loop de goedheid, wijsheid en almacht van de Schepper. Geschiedt dit alles krachtens natuurwetten? Maar wie heeft die dan in de natuur gelegd? En dan die harmonie! Harmonieert bij die ontzaglijke menigte van dingen alles maar toevallig met elkaar? Moet er bij de gedurige uitbreiding van het menselijk geslacht niet een eerste mens geweest zijn? Hetgeen er is kan zijn oorsprong niet in zichzelf hebben. Er moet een Schepper zijn.

Wenden we ons tot het Woord des Heeren. Elke bladzijde daarvan leert ons duidelijk dat God bestaat en wij hebben gezegd dat aan de godheid van de Vader niet te twifelen is. Maar die van de Zoon en de Heilige Geest zijn daaruit ook duidelijk te bewijzen. Want aan hen worden evenals aan de Vader goddelijke namen, eigenschappen en werken toegeschreven. Aan de Zoon goddelijke namen, Jesaja 9:5 Sterke God; Psalm 110:1 Adonai, Heere; Jeremia 23:6 zelfs de naam Jahweh. Hoe duidelijk wordt Hij ook God genoemd in het Nieuwe Testament: Johannes 1:1, 20:28, Romeinen 9:5. Eveneens worden Hem goddelijke werken toegekend: Johannes 1:2-3 de schepping; Hebreëen 1:3 de onderhouding; de opwekking der doden, Johannes 5:28,29; de zending van de Geest, Johannes 16:7; de vergeving der zonden, Mattheus 9:6. Ook de Heilige Geest wordt God genoemd, Handelingen 5:4. Bovendien worden goddelijke eigenschappen aan Hem toegeschreven, 1 Corintiërs 2:10-11 en goddelijke werken: Psalm 33:6 en goddelijke eer, Mattheus 28:19.

Paulus en Silas hebben de gevangenenbewaarder ook uit het Woord onderwezen dat God wegens Zijn heiligheid, gerechtigheid en waarheid noodzakelijk aan de zondaar zijn verdiende straf moet uitvoeren en Zijn onverzettelijke afkeer tegen de zonde aan de mensen tonen. Daarom moet een van beide geschieden: de straf moet aan de zondaar zelf voltrokken worden, of aan een ander die de plaats van de zondaren in kan nemen.

Iemand zegt misschien: God is toch genadig en barmhartig! En aardse rechters hebben al het recht de straf kwijt te schelden en genade te bewijzen: hoeveel te meer dan die grote God! Maar is voor de opperste Wetgever een richtsnoer wat de wereldlijke rechters doen? Degenen die zich met de barmhartigheid Gods troosten en in de zonde blijven, zullen eens ondervinden dat Hij rechtvaardig en heilig is. Hij moet dat tonen. Hij is de God der waarheid. Wij moeten daarom een verlosser hebben die de plaats van de zondaren in kan nemen. Maar is er onder de mensen iemand die zo'n verlossing op zich kan nemen? Het verderf is immers algemeen! Wij hebben daarom goddelijke hulp nodig. Hoe moet zo'n verlosser zijn? Hij moet een waarachtig en rechtvaardig mens zijn en tevens de ware God. Hij moet waarachtig mens zijn om het ambt van profeet, hogepriester en koning te kunnen vervullen. Als onze profeet en leraar moest Hij een rechtvaardig mens zijn, want hoe zouden wij op Zijn woorden staat maken, als Hij als andere mensen een leugenaar geweest was? Hoe zou Hij als zodanig ook zijn priesterambt kunnen verrichten om ons met God te verzoenen, daar God naar de zondaren niet hoort? (Johannes 9:31). Daarom moest Hij heilig en onbevlekt zijn (Hebreëen 7:26). Zo moest Hij eveneens een rechtvaardig en heilig mens zijn om ons te regeren en nieuw leven in ons te werken (Efeziërs 5:26). Hij moest ook waarachtig God zijn. Want als de waarachtige God kan Hij de waarheid van Zijn leer met wonderwerken bevestigen en Zijn hogepriesterlijk werk voor de uitverkorenen vervullen en het losgeld betalen. Vooral moest

Hij waarachtig God zijn met betrekking tot Zijn koninklijk ambt. Want zo alleen kon Hij de verworven zaligheid toepassen.

Zijn goddelijke en menselijke natuur moesten ook in één persoon verenigd zijn. Want wat van de ene natuur gezegd kon worden, moest tevens de hele persoon gelden. Zo kan al wat onze Verlosser naar Zijn menselijke natuur gedaan heeft, van een oneindige waarde zijn. Tenslotte moest Hij ook gewillig zijn tot Zijn ambt. Want zonder dat kan geen daad voor God aangenaam zijn.

De persoon die al deze eigenschappen heeft, kan niemand anders zijn dan Jezus van Nazareth. Tot Hem kwam de stem uit de wolken: "Deze is Mijn geliefde Zoon, waarin Ik Mijn welbehagen heb. Hoort naar Hem". Hij is onze Heere. En dat niet alleen omdat Hij de Heere JAHWEH is, maar ook: omdat Hij ons met lichaam en ziel van de zonden en alle geweld van de duivel, niet met goud of zilver, maar met zijn kostbaar bloed, Hem ten eigendom verlost en gekocht heeft. Daarom zeggen Paulus en Silas: GELOOF IN DE HEERE JEZUS, die ontvangen is van de Heilige Geest, geboren uit de maagd Maria.

(Zoals in heel zijn geloofsbelijdenis citeert Deutsch ook hier veel bijbelplaatsen. Als laatste Jesaja 7:14. Daaraan wijdt hij meer dan veertig bladzijden, waarin hij onder andere een brede discussie aangaat met de rabbijnen die deze profetie niet zien als een voorzegging van de geboorte van de Messias. Voor een verkorte weergave van deze discussie en hetgeen Deutsch zelf zegt over deze tekst, verwijs ik naar mijn boek Jahweh verheerlijkt (p. 50-57). Nu geef ik van Deutsch' uitleg alleen het volgende weer:) De grote belofte van de Messias is reeds aan Adam bekend gemaakt (Genesis 3:15): "Ik zal vijandschap zetten tussen u en tussen deze vrouw, tussen uw zaad en haar zaad; datzelve zal u de kop vermorzelen, en gij zult het de verzenen vermorzelen". Maar nu wordt door de profeet Jesaja bekendgemaakt hoe de Messias in de wereld zou komen: Ziet een maagd, een reine maagd zal zwanger worden (of: is zwanger, naar het grondwoord) door de werking van de Heilige Geest en zij zal een Zoon baren. Het grondwoord Genalma drukt uit een maagd, ja een reine maagd, die nooit door een man beslapen is. Zo wordt ook dit woord Genalma gevonden in Genesis 24:43. Hier wordt Rebekka Genalma genoemd (Genesis 24:16).

Voor het grondwoord Genalma vinden we nog (in het Hebreeuws) een aanwijzend hee. Dus: die of deze maagd zal zwanger worden of is zwanger. Ze was echter nog niet geboren. Maar de profeet spreekt alsof het reeds voor zijn ogen geschied is. Evenals in Jesaja 9:5: "Want een Kind is ons geboren. En zij zal een zoon baren". De verlosser moest een ZOON zijn (2 Samuel 7:12-14: "Ik zal hem zijn tot een Vader en hij zal Mij zijn tot een Zoon." (Hierop volgt dan de genoemde brede discussie met de rabbijnen en een zeer gedetailleerde chronologische uiteenzetting van de vijfenzestig jaren van Jesaja 7:8b. Daarop zet Deutsch dan de behandeling van de apostolische geloofsbelijdenis aldus voort:) Zoals de Schrift ons de wonderbare ontvangenis van de Heiland leert, zo leert zij ons ook dat Hij wel het wezen van Zijn mensheid van Zijn moeder Maria ontvangen heeft (Genesis 3:15 en Galaten 4:4), maar dat de kracht van de Allerhoogste dat deel van het vlees en bloed van de maagd Maria, waaruit zijn lichaam is toebered, heeft afgezonderd en geheiligd en het onbevlekt en rein heeft bewaard (Lukas 1:35). Dit wonderwerk wordt aan alle drie personen in de godheid toegeschreven, omdat het een nieuwe schepping was. Het was de Vader die schiep; het was de Zoon die zijn goddelijke natuur met de mensen verenigde; het was de Heilige Geest, die Diens menselijke natuur voor de bevlekking van de zonde bewaarde.

De menswording van Immanuël vond plaats in de volheid des tijds (Galaten 4:4). De openbaring van de Messias heeft bijna vierduizend jaren vertoefd om aan de zondaar de onmacht van alle vlees te tonen en een verlangen naar de Verlosser te wekken. In deze tijd zijn de kentekenen van onze Verlosser op verschillende manieren vooruit bekendgemaakt en afgebeeld, opdat Hij bij Zijn komst des te duidelijker herkend zou worden en met des te meer zekerheid van geloof. Het was ook

daarom de geschiktste tijd, omdat nu de grootste en voornaamste verandering in de kerk van God voor de deur stond. Het arme, joodse volk, dat tot nu toe het uitverkoren volk was geweest en waaruit de Heiland der wereld was voortgekomen, had zich nu de genade des Heeren onwaardig gemaakt. Het zou nu verworpen worden en andere volken zouden in hen hun plaats aangenomen worden.

Deze tijd is ook zo vervuld als ze tevoren is verkondigd (Daniël 9:24-25): "Zeventig weken zijn bestemd over uw volk, en over uw heilige stad, om de overtreiding te sluiten, de zonden te verzegelen, de ongerechtigheid te verzoenen en om een eeuwige gerechtigheid aan te brengen en om het gezicht, en de profeet te verzegelen, en om de heiligheid der heiligheden te zalven. Weet dan, en versta: van de uitgang van het woord om te doen wederkeren en Jeruzalem te bouwen tot op Messias, de Vorst, zijn zeven weken en twee en zestig weken." Het geslacht waaruit de Heiland zou afstammen, was dat van Abraham (Genesis 22:18) en wel uit de stam Juda (Genesis 49:10) en uit de nakomelingen van David (Jeremia 33:15). De plaats van Zijn geboorte zou Bethlehem zijn (Micha 5:1).

Hoe duidelijk is uit de tijd van Zijn geboorte de wijsheid van God te zien: Hij bestuurde het zo dat keizer Augustus een belasting liet uitschrijven en daardoor kon de geboorte in Bethlehem plaatsvinden. Bovendien was toen juist de voorloper geboren. Verder was Zijn ontvangenis door de engel Gabriël aangekondigd en Zijn geboorte door de engelen aan de herders meegedeeld en kwamen de Wijzen uit het Oosten en vond de schrikkelijke kindermoord plaats, door Jeremia voorzegd.

Moet men uit al deze omstandigheden niet zonder twijfel besluiten dat Jezus van Nazareth de Messias is? Waar is nu het geslacht van David? Waar is nu hen hun koninkrijk en scepter die niet van Juda wijken zou tot de Silo zou komen? Is het arme, joodse volk ook niet een zeer groot bewijs? Voorheen was het een bemind volk, nu is het reeds zeventienhonderd jaren onder alle volken verstrooid, verdrukt en veracht. Daarvan kunnen hen hun dagelijkse zonden niet de oorzaak zijn. Komt nu niet over hen en hen hun kinderen het bloed van Christus?

Laten we verder op de gehele levensloop van onze Verlosser letten. Toen Hij ongeveer dertig jaar was, is Hij door de doop tot Zijn leerambt ingezegend en door de Heilige Geest gezalfd tot Zijn drievoudig middelaarsambt.

Hij is de beloofde Profeet (Deuteronomium 18:18). Hij leert ons (onder andere) de verdorvenheid van de mens en zijn verdoemelijkheid, maar tevens de weg waardoor de mens tot God kan komen. Hij leert de heilige Drie-eenheid in God. Hij voorzegt ook toekomstige dingen en heeft tevens Zijn leer met wonderen bevestigd. Tenslotte heeft Hij Zijn leer en zending bevestigd met Zijn bloed en dood. Bovenal echter door Zijn opstanding. Na Zijn leraarsambt vervuld te hebben, ging Hij naar Jeruzalem om Zijn hogepriesterambt te vervullen (Hebreeën 7:26-27). (Breed en aanschouwelijk bespreekt Duitsch nu Christus' lijden en het plaatsbepalend karakter ervan. We denken daarbij als vanzelf aan het klassieke Avondmaalsformulier. We geven enkele passages ervan sterk verkort weer). Onze ziel had gezondigd; daarom moest de ziel van onze Verlosser Gods oneindige afkeer tegen de zonde ervaren. Hij moest ook lichamelijk lijden, omdat wij evenzeer met ons lichaam gezondigd hadden. Hij is gebonden, omdat wij verdiend hadden voor eeuwig in de banden der duisternis gekluisterd te blijven. Hij is door Zijn discipelen verlaten, omdat wij God verlaten hebben. Voor de joodse raad is het doodvonnis over Hem uitgesproken. En wel, omdat wij voor de rechterstoel van God gesteld moesten worden en daar zou over ons als godslasteraars het vonnis uitgesproken moeten worden. Hij werd voor de rechterstoel van de wereldlijke rechter gesteld en

daar ter dood veroordeeld, opdat wij op de jongste dag voor Gods rechterstoel vrijuit zouden kunnen verschijnen. Hij werd gezeseld, opdat wij door Zijn wonden genezing zouden vinden (Jesaja 53). Hij werd uit de stad Jeruzalem onder de zware vloek van het kruis ter dood geleid, omdat wij verdiend hadden voor eeuwig uit het hemels Jeruzalem uitgestoten te worden. Omdat op de Grote Verzoendag het zondoffer buiten de legerplaats gebracht is en daar verbrand moest worden, is ook Jezus buiten de stad gebracht. (In aansluiting aan het sterven van Jezus beschrijft hij eveneens indringend en aanschouwelijk het onderscheid tussen het sterven van gelovigen en dat van ongelovigen. Over Jezus' opstanding schreef hij ondermeer:)

De waarheid en zekerheid van de opstanding van onze Verlosser is ten eerste gegrond op de geloofwaardigheid der getuigen. Deze hadden van hen hun getuigenis geen aardse voordelen te verwachten, noch vleeselijke lust, noch gewin, noch ijdele eer. Ja, ze hadden het tegendeel te verwachten: niets anders dan het kruis, wederwaardigheden, vervolging. Daarom kon hen hun getuigenis niets anders bedoelen dan de liefde tot en de overtuiging van de waarheid. Bovendien gaven ze dit getuigenis op de plaats waar het gebeurd was en dat niet alleen in het openbaar, maar zelfs voor de rechtbanken. Zij vreesden zelfs de dood niet. Ook gaven ze dit getuigenis in de tijd waarin men deze geschiedenis zo zeker als maar mogelijk was te weten kon komen. En ofschoon deze waarheid door verschillende personen, apostelen en evangelisten wordt bevestigd, toch weerspreken ze elkaar niet, maar komen in de hoofdzaak overeen dat Jezus Christus uit de doden is opgestaan.

(Een aantal regels verder schrijft hij:) Laat ons verder opmerken wie deze waarheid bevestigen. Enigen van de wacht kwamen in de stad en boodschappen aan de overpriesters al deze dingen die geschied waren. Dezen riepen de raad bijeen, waarin ze het goddeloze verdrag aangaande Jezus gemaakt hadden en dat hen hun zo voortreffelijk gelukt was, en voor zo weinig geld, namelijk dertig zilverlingen. Ze namen dit middel nogmaals ter Handelingen Ze kochten de soldaten om met geld. Ze gaven hen hun instructie om te zeggen dat het lichaam van Jezus uit het graf was gestolen door zijn discipelen, terwijl zij hadden geslapen. Doch het kost hen hun nu wat meer. Ze konden nu hen hun begeerte niet zo goedkoop vervuld krijgen, voor slechts dertig zilverlingen zoals bij Judas. Want er staat: Ze gaven de soldaten veel geld. Wie weet hoe groot deze som was! Ja, daarbij moesten ze hen ook nog verzekeren dat ze voor Pilatus niet hadden te vrezen: "en indien dit de stadhouder ter ore komt, wij zullen hem tevreden stellen en maken dat gij zonder zorg zijt". Het mag kosten wat het wil! (Hen hun beurzen vol goud, met onrecht en valsheid verkregen, moesten ze hiertoe aanwenden.) Maar dit alles moest dienen om de waarheid over Jezus' opstanding te bevestigen en anderdeels tot hen hun eigen schande en ongerechtigheid. In de eerste plaats hebben wij slechts op te merken, hoe ongezoeten deze woorden zijn: "Zijn discipelen zijn bij nacht gekomen en hebben Hem gestolen, terwijl wij sliepen" (Mattheus 28:13). De arme apostelen, die op de dag van Zijn sterven verstrooid waren en al hen hun kracht en moed verloren hadden, zullen het nu wagen een graf aan te randen dat door een sterke wacht bewaard is? Hadden ze de vorige nacht, eer de wacht er nog bij geplaatst was, niet veel beter gelegenheid gehad zo'n daad uit te voeren? En hoe zou het hen hun mogelijk zijn geweest dit werk te klaren? De zware steen van het graf afwentelen, de doeken losmaken en terzijde leggen en het dode lichaam midden tussen de slapende soldaten wegdragen? Zou er niet één van hen wakker geworden zijn door het lawaai van deze dieven? Kan men zo'n zware steen zo stil en zachtjes wegwentelen zonder enig opschrikkend geluid? En als zij zo heerlijk en zo vast geslapen hebben, hoe konden ze dan zien en weten dat de discipelen het lichaam gestolen hadden? Zijn er dan geen andere dieven in de wereld? Waarom beschuldigden ze de ontrouwe en slapende wachters niet bij Pilatus, opdat ze naar

verdienste gestraft werden? Waarom hebben ze de apostelen niet aangeklaagd? Na zijn opstanding is Hij nog veertig dagen op aarde gebleven. Daarna werd Hij opgenomen in de hemel. De hemelvaart was nodig in verband met het drievoudig middelaarsambt van Jezus. Hij moest Zijn leerstoel in de hemel oprichten, opdat Hij vandaar Zijn Geest zou zenden. Hij moest als hogepriester voor het aangezicht van God verschijnen. Als koning moest Hij zulk een woning innemen, die bij Zijn hoogheid paste en daardoor werden de gelovigen verzekerd dat zij na dit leven ook een andere woning te wachten hebben. In de hemel is Hij onze Voorbidder. Zijn voorbede is gegrond op Zijn volkomen voldoening. Nu zit Hij ter rechterhand Gods. En zijn onderdanen erkennen Hem als hen hun ware Koning. Zijn macht openbaart Hij het meest daarin, dat Hij Zijn genaderijk uitbreidt en het tegen de allerheftigste vervolgingen beschut en het zolang vermeerdert, "totdat de volheid der heidenen zal zijn ingegaan en GEHEEL ISRAËL zalig zal worden" (Romeinen 11:26; Jeremia 31:36; Hosea 3:4. Dan zal Hij komen om te oordelen de levenden en de doden. Dit recht heeft Hij door Zijn middelaarsambt verworven. Onder de opstanding der doden verstaan wij dat hetzelfde lichaam dat wij hier gehad hebben, door de almacht Gods opnieuw levend gemaakt wordt en met andere, veel heerlijker eigenschappen zal bevestigd worden. Het zal een geestelijk lichaam zijn (1 Corinthiërs 15:44). Het zal niet in een geest veranderd worden, nee, het zal een lichaam blijven, maar voor eeuwig aan de ziel onderworpen. Het zal niet door eten en drinken, maar door Gods macht en goedheid onderhouden worden. Alleen de lichamen der gelovigen zullen zo, n zalige verheerlijking ondervinden. Maar, zo zou men kunnen vragen: hoe is het mogelijk dat dode lichamen, reeds duizenden jaren geleden gestorven, weer zullen opstaan? Paulus geeft hierop in 1 Corinthiërs 15:35-39 een uitvoerig antwoord. Ja, wij hebben slechts te letten op de natuur, op het beeld dat hij gebruikt. Och, dat wij slechts Abrahams geloof deelachtig werden. God had hem beloofd dat hij een vader van vele volken zou worden. Voor de mensen scheen het dat zo'n belofte onmogelijk vervuld kon worden. Hij moest zowel zijn eigen lichaam als dat van zijn vrouw als verstorven beschouwen. Hij was honderd jaar, zij negentig. Maar hij twijfelde en redeneerde niet. Hij hield zijn geloof gevestigd op Gods beloften. Waarom zouden wij dan aan deze waarheid twijfelen? Jezus heeft immers Zelf de verzekering van de opstanding der doden gegeven in Johannes 6:40: "Een ieder die in de Zoon gelooft, heeft het eeuwige leven en Ik zal hem opwekken op de jongste dag!" De opstanding der doden is ook zeer noodzakelijk. Want God had immers de mens geschapen tot Zijn verheerlijking! En dat kan pas volledig geschieden met ziel en lichaam beide. Eveneens moet God ook Zijn gerechtigheid eens volledig aan de goddelozen voltrekken. (Heel aanschouwelijk schildert Duitsch nu de eeuwige heerlijkheid van de rechtvaardigen en het eeuwig verderf der goddelozen).

En hij werd terstond gedoopt.

Het staat voor mij vast dat hij eerst voor hen zijn geloof heeft moeten belijden: "Ik geloof dat Jezus Christus de Zoon van God is". In de geciteerde woorden is alles begrepen wat men van de persoon, het ambt en de weldaden van Christus heeft te geloven. Wat het woord dopen betreft, het beduidt een afwassing, indompeling, besprenging. Dat was reeds onder het joodse volk gebruikelijk. De Heere Jezus heeft het tot een sacrament van het Nieuwe Testament ingesteld. De Heilige Doop is een teken en zegel. Een teken is voor ons elke zichtbare zaak die ons iets anders vertegenwoordigt en gedachten daaraan oproept. Onder een zegel verstaan wij zulk een teken, dat ons de zekerheid van een zaak bevestigt. De besnijdenis was voor Abraham een teken en zegel (Romeinen 4:11), waardoor de ware kerk en het bondsvolk van God van alle volkeren onderscheiden zou worden. Een teken dat alle vreemdelingen die toegang tot en recht op het burgerschap van Israël wilden

verkrijgen, moesten ontvangen. Tenslotte een teken dat de doop voorstelde, die in de christelijke kerk in de plaats van de besnijdenis zou komen. De besnijdenis was echter ook een zégel dat de gerechtigheid van het geloof de ware en rechte weg was waarop de zondaar rechtvaardig worden kan. Deze rechtvaardiging kreeg Abraham toen hij nog in de voorhuid was, opdat hij de vader van alle gelovigen zou kunnen worden. De besnijdenis was ook een zegel om de belofte te bevestigen die God aan Abraham en zijn nakomelingen gegeven had. Tenslotte was de besnijdenis een zegel waardoor Abraham en zijn kinderen zich hunnerzijds aan God verbonden hebben om Hem alleen te dienen met een oprecht hart. De Heilige Doop stelt ons ten eerste zichtbaar de weldaden voor ogen die Christus verworven heeft, opdat wij ze nimmer zouden vergeten; dat wij zouden gedenken met wat voor een Doop Hij in Zijn lijden voor ons is gedoopt; dat wij de zonden dagelijks zouden afsterven en een afdruksel van Zijn dood in onze harten hebben om die in ons leven te tonen. Het water is natuurlijk en rein water, afbeelding van het bloed en de Geest van Christus. Maar de doop is ook een zegel. De zaligheid wordt toegekend aan degene die geloofd zal hebben en gedoopt is (Markus 16:16), maar de gelovige wordt daar ook van verzekerd. Doch de uitwendige besnijdenis door een mensenhand was zonder de inwendige geen besnijdenis (Romeinen 2:28-29). Voor God is een echte jood die het inwendig is door de reiniging van zijn hart. Dat is de besnijdenis die door Gods Geest geschiedt. Ook is diegene nog geen christen voor God die zich slechts door de uitwendige belijdenis tot het christelijk geloof voegt en zich laat dopen. Maar diegene, die inwendig vernieuwd is door Gods Geest.

Hij bracht hen in zijn huis en zette hen hun de tafel voor.

Doordat de gevangenebewaarder het eerste sacrament ontvangen had, was hij openlijk een lid van de zichtbare kerk geworden, waar het Woord van God verkondigd en Hij openlijk aangeroepen wordt en de sacramenten naar de instelling van Christus bediend worden. Nu brengt hij Paulus en Silas ook in zijn huis en bereidde voor hen een maaltijd. Hij had hen hun al liefde bewezen vóór zijn doop: hij had hen meegenomen en hen hun striemen gewassen; maar nu hij de doop ontvangen had, voelt hij nog meer liefde: hij bracht hen in zijn huis om als een broeder in de kerk met hen gemeenschap te oefenen. De liefde kan zich immers niet verbergen. Ze gingen nu samen eten. Dat deden de gelovige christenen in die tijd. Ze hielden vreugdemaaltijden. Zie de kanttekening op Handelingen 2:42 en 20:7. Maar ik denk dat hier meer plaatsgevonden heeft dan een vreugdemaaltijd. Ik denk dat de gelovige dopeling een begeerte, ja echte honger en dorst gehad heeft naar het tweede sacrament, het Heilig Avondmaal. Er staat immers letterlijk: "Hij zette hen de tafel voor". Want de instelling van het Heilig Avondmaal was ook aan de tafel geschied en aan de apostelen was de bediening daarvan toevertrouwd.

(Nu vertelt Duitsch de instelling van het avondmaal:) "En als zij aten" (Mattheus 26:26). Christus en zijn discipelen aten het paaslam. Dat was een afbeelding van Christus. Johannes de Doper noemt Hem het Lam Gods. En Paulus zegt nadrukkelijk: "Want ook ons Pascha is voor ons geslacht, namelijk Christus" (1 Corinthiërs). Christus richtte bij deze gelegenheid een grenssteen op tussen het paaslam van het Oude en dat van het Nieuwe Testament. Christus stelde nu Zijn avondmaal in als een gedenkmaal aan zijn verzoeningsdood. Hier sprak Hij de woorden van troost en verkwikking tot Zijn discipelen, die ook heden nog de bron en troost voor alle gelovigen zijn. Jezus nam het brood. Hij zonderde het af van het gewone gebruik en bestemde het tot een bijzonder en heilig gebruik. Hij brak het om daardoor af te beelden de aanstaande breking van zijn lichaam. "En Hij gaf het aan zijn discipelen en zei: Neemt, eet, DAT IS MIJN LICHAAM". Deze

woorden konden de discipelen onmogelijk letterlijk verstaan, want ze zagen Christus' lichaam voor zich aan tafel zitten. Bovendien was het eten van mensenvlees streng verboden door de wet. Nee, deze woorden: "Dit is Mijn lichaam, dit is Mijn bloed", moeten verstaan worden als: Dit betekent Mijn lichaam, dit betekent Mijn bloed. Het teken wordt genoemd met de naam van de betekende zaak. Zo wordt de besnijdenis het verbond genoemd (Genesis 17:9). Zo wordt ook het paaslâm het Pascha genoemd (Exodus 12:11).

Het doel van het Heilig Avondmaal is ten eerste: de gedachtenis aan de dood des Heeren om die te verkondigen totdat Hij komt. Dat doen a.: de dienaren. Die verkondigen dat het gebroken brood en de wijn teken en zegel zijn van de bittere dood van Christus en van de weldaden, die Hij ons daardoor verwierf. Maar dat doen ook b.: degenen die het avondmaal gebruiken. Zij moeten in hen hun harten bedenken, geloven en met dankzegging belijden dat de Heere Jezus voor hen gestorven is. Ten tweede is het doel van het avondmaal een betuiging van de gemeenschap met Christus en alle ware gelovigen (1 Corintiërs 10:16-17). Ten derde is het avondmaal een verzekering, een zegel, voor de gelovigen dat de Heere Jezus Christus hen hun alle goederen wil meedelen die Hij door Zijn lijden en sterven verworven heeft. Het rechte gebruik van het Heilig Avondmaal is noodzakelijk, omdat onze Heiland het bevólen heeft; omdat het de plicht van onze dankbaarheid is; omdat degenen die deze tekenen moedwillig verzuimen, daarmee tonen dat ze ook de betekende zaak verachten. Is dat niet een drievoudige zonde van ongehoorzaamheid, ondankbaarheid en bestendig ongeloof? Onze tekst besluit met: "En hij verheugde zich dat hij met al zijn huis aan God gelovig geworden was" (Handelingen 16:34). Het geloof is niet alleen een erkenning van de waarheid en een voor zeker houden van de voorgestelde zaken door het verstand. Het is ook een werkelijkheid van de wil. De geroepen en gewekte zondaar moet eerst in zijn verstand overtuigd zijn en voor waarachtig houden dat Jezus Christus door Zijn gehoorzaamheid en lijden de enige en volkomen oorzaak van onze zaligheid is. En tegelijk vurig begeren om dit enige middel deelachtig te worden.

Waardoor wordt zo'n geloof gewerkt? Door het Woord. Paulus zegt in Romeinen 10:17: "Zo is dan het geloof uit het gehoor, en het gehoor door het Woord van God". Dat geloof wordt door de Geest gewerkt. Een historische kennis zonder meer is niet voldoende. Deze kennis moet een levende en overtuigende kennis zijn waardoor het geweten getroffen wordt. Dat geschiedt door de Heilige Geest die de duisternis van het verstand verdrijft en een licht in onze ziel ontsteekt. En het kan niet anders of ook in de wil ontstaat dan een begeerte tot dat ware geloof in de Heere Jezus Christus. De zó overtuigde zondaar vertrouwt dan niet alleen dat Hij de zaligheid voor hem verwórven heeft, maar dat Hij deze ook aan hem zal tóepassen. Daarom zal hij Hem ook boven alles van harte beminnen. Men kan al deze eigenschappen van het ware geloof hebben, terwijl men toch nog niet daadwerkelijk verzekerd is van zijn vrede met God en zijn deelhebben aan de weldaden van Christus. De Heilige Schrift gebruikt twee woorden, waardoor zij de verschillende trappen van het geloof uitdrukt. Het eerste komt voor in Psalm 2:12: "Welzalig zijn allen, die op Hem vertrouwen" en in Psalm 34:9 en 23. Het Hebreeuwse grondwoord duidt hier een toevlucht nemen en een nog zwak geloof aan. Het andere woord vinden wij in Psalm 25:2: "Mijn God, op U vertrouw ik", in Psalm 33:21, Spreuken 16:20, Jeremia 17:7 en Jesaja 50:10. Hier betekent het grondwoord een vast vertrouwen en een sterk geloof.

Tenslotte kan men vragen: Waarin bestaat dan het onderscheid tussen het zwakke en het sterke geloof? Ik antwoord: Bij het zwakke geloof is wel een erkenning van ellende en onmacht, ook een

erkenning van het enige en volkomen middel ter begenadiging. Maar men beschouwt dat nog als iets waaraan men geen deel heeft. Bij zo iemand is ook de neiging en de begeerte van de wil en het verlangen naar Christus. Eveneens het vaste besluit om alle middelen te gebruiken die hem tot de gemeenschap met de Heere Jezus kunnen brengen. Maar dat is nog geen verzekerdheid. Hij is nog altijd bezorgd en bekommerd of God hem zal verhoren of niet. Zijn hart gaat uit en verlangt naar Jezus. Maar zo'n bloedend en begerend hart beschouwt juist deze Jezus (als) zo overheerlijk. En het vertrouwen wordt dan zwak dat zo een verachtelijke, bevlekte en bezoedelde zondaar als hij is, met zulk een heerlijke God en Heiland ooit in genade en heerlijkheid zou kunnen verenigd worden. Hij is bekommerd of Jezus ook voor hem de Heiland is. Of Jezus ook wel zulke zondaars als hij is, die hem zoveel jaren heeft weerstaan en als een vijand geweest is, nog aannemen wil. Daarentegen is de sterk gelovige overtuigd en verzekerd dat Jezus, de Heiland der wereld, ook zijn Jezus en Zaligmaker is en dat de Heere Jezus ook werkelijk zijn eigen is, en dat hem zijn zonden reeds werkelijk vergeven zijn. Ja, dat hij reeds daadwerkelijk in het bezit van de goederen van het genadeverbond is gezet. Hij roemt en juicht: "Ik heb gevonden, ik heb hem gevonden, mijn zielsbeminde" (Hooglied 3:4). Hij juicht met David in Psalm 103:1-4: "Loof de Heere, mijn ziel, en al wat binnen in mij is, Zijn heilige Naam. Loof de Heere, mijn ziel, en vergeet geen van Zijn weldaden. Die al uw ongerechtigheid vergeeft, Die al uw krankheden geneest. Die uw leven verlost van het verderf, Die u kroont met goedertierenheid en barmhartigheden".

Zolang de hongerige en dorstige ziel in haar geloofsbegeerte zonder zekerheid is, is haar geloof nog niet volkomen. Het is nog geen sterk, maar zwak en klein geloof. Zoals de Heere Jezus het Zelf genoemd heeft een geloof als een mosterzad. Toch is en blijft het een geloof, ja, een echt en zaligmakend geloof. Zoals een klein en zwak mens een echt mens is zoals Goliath. Is niet een klein opschietend hennepzadje een echt gewas zoals een grote eikenboom? Is niet een parel, hoe klein ze ook mag zijn, een echte parel die kostbaar en duur is? Zo is ook de parel van het geloof, hoe klein ze ook mag zijn, als ze maar niet vals is, toch kostelijk voor God. Ze is het middel waardoor de overtuigde zondaar losgemaakt wordt van de hel en het eeuwig verderf, als hij maar in geloof een echte honger en dorst naar de Heere Jezus heeft om Zijn gerechtigheid en verdiensten deelachtig te worden. "Het gekrookte riet zal Hij niet verbreken", is het bekende troostwoord van de profeet Jesaja over Jezus Christus geweest (Jesaja 42:3). Wat beeldt nu een riet, ja, een geknakt riet, anders uit dan een zwak gelovige? En waar Maria klaagt met de smartelijkste woorden: "Zij hebben mijn Heere weggenomen", daar staat de Heere Jezus het dichtste bij haar en roept haar toe met de alleraangenaamste troostwoorden: "Vrouw, wat weent ge? Wie zoekt ge? Hier hebt ge Hem, uw Zielsbeminde". De gevangenebewaarder was met heel zijn huis AAN GOD GELOVIG GEWORDEN. Aan God, de waarachtige, eeuwige, heilige, rechtvaardige, alwetende, almachtige, algenoegzame en barmhartige God. Maar niet alleen dat hij gelovig is geworden aan God de Vader, de almachtige Schepper van de hemel en de aarde, dat Deze de ware en enige God is, och, daarover hoefde hij zich niet zozeer te verblijden met heel zijn huis. "Gij gelooft, dat God een enig God is; gij doet wel; de duivelen geloven het ook", zegt Jakobus in hoofdstuk 2:19. Maar hij is gelovig geworden aan de ZOON van God, "Jezus Christus, die in de wereld gekomen is om zondaren zalig te maken" (1 Timotheus 1:15). Hij was voor Eva, Abel en vele anderen de goddelijke Verlosser niet alleen van tijdelijke ellende, maar van de zonde. Hij geeft een eeuwig heil. Dat bedoelde ook Jakob toen hij zei: "Op uw zaligheid wacht ik, Heere!" (Genesis 49:18). Het grondwoord voor zaligheid betekent niet alleen tijdelijke verlossing, maar ook de verlossing voor eeuwig. "Christus Jezus, Die ons geworden is wijsheid van God, en rechtvaardigheid, en heiligmaking, en verlossing" (1 Corinthiërs). De gevangenebewaarder verblijdde zich dat hij AAN DE DRIE-ENIGE GOD,

VADER, ZOON EN HEILIGE GEEST gelovig was geworden. Want dat aan de Zoon respectievelijk de Heilige Geest eveneens de naam God toekomt, leren ons bijvoorbeeld Johannes 20:28 en Handelingen 5:4.

Een gewichtige vraag waar alles op aankomt, is: Welk geloof is het bij de gevangenebewaarder geweest? Ik denk niet dat het een historisch of een verstandsgeloof is geweest. Daarover had hij zich niet zo behoeven te verheugen. Zo'n geloof had koning Agrippa (Handelingen 26:27). En Simon de tovenaer (Handelingen 8:13). Evenmin zal het een wondergeloof geweest zijn, dat hij alleen om dat wonder van die hevige aardbeving geloofde en wat daarbij gebeurde. Nee, hij verheugde zich met heel zijn huis, omdat hij het zaligmakend geloof deelachtig geworden was. Hij heeft leren inzien door een levende overtuiging van de Heilige Geest, dat hij dood was in zonden en misdaden en een kind des toorns en dat alleen de gekruisigde Christus hem kon redden. Hij heeft zich bovendien erover verblijd dat hij de troostvolle zekerheid ontvangen had dat Jezus zijn Zaligmaker geworden was; dat in Hem al zijn zonden vergeven waren. Hij moet met David uitroepen: "Welgelukzalig is hij, wiens overtreding vergeven en wiens zonde bedekt is" (Psalm 32:1). Deze vreugde of blijdschap is een vrucht van het geloof. Het geloof is een kenteken van onze verkiezing, het middel van onze rechtvaardiging, het begin van onze heiliging, het pand en zegel van onze eeuwige heerlijkheid. Zou dan degene die dat geloof heeft, niet verblijd zijn!

(Over deze blijdschap schrijft Duitsch verder nog vier volle bladzijden. Hij beëindigt er zijn boek mee. We geven er iets van door:)

Als men tenslotte vraagt: Wat is dat voor een blijdschap, dan antwoord ik: "Ze is onuitsprekelijk." Is het niet zo, kinderen Gods die iets van deze blijdschap geproefd hebt? Zulk een gelovige ziel verheugt zich, dat God haar Vader, dat Jezus haar Verlosser, dat de Heilige Geest haar Verzegelaar en Trooster is. Het is een bestendige blijdschap. Niet in die zin dat ze nooit door enige donkere wolk verduisterd wordt. Als ik dat zou zeggen, dan zou ik spreken tegen de ondervinding in. Maar evenals de zon soms door een duistere wolk omvangen is, breekt ze er toch altijd weer met haar warmte doorheen. Daarom zegt Paulus: "als bedroefd zijnde, doch altijd blijde" (2 Corinthiërs 6:10).

Zulk een gelukkige verzekering kon onze gevangenebewaarder zó verblijden, dat hij zelfs met zonde, dood, duivel en hel kon spotten en met de apostel zeggen: "Wie zal tegen mij, uitverkorene, beschuldiging inbrengen? Want God is het die rechtvaardigt". Hoe kan nu een beschuldiging plaatsvinden? Want God is de enige tegen wie alle zonden bedreven worden! En als Hij Zelf de misdaden toedekt, dan kunnen ze niet meer te voorschijn gebracht worden. Daarom: "Wie is het, die verdoemt? Christus is het, Die gestorven is; ja wat meer is, Die ook opgewekt is, Die ook ter rechterhand Gods is, Die ook voor Mij bidt" (Romeinen 8:34). "WANT IK BEN VERZEKERD, dat noch dood, noch leven, noch engelen, noch overheden, noch machten, noch tegenwoordige, noch toekomstige dingen, noch hoogte, noch diepte, noch enig ander schepsel ONS zal kunnen SCHEIDEN VAN DE LIEFDE GODS, die daar is in Christus Jezus, onze Heere" (vers 38-39). Van huis en hof, have en goed, vrouw en kind kunnen ze mij wel scheiden en verjagen in een vreemd land, om als pelgrim of bedelaar te reizen. Ze kunnen mij wel vervolgen, bespotten, verachten, ja, ziel en lichaam kunnen ze wel scheiden en verstoren door een angstige en smartelijke dood, maar van de liefde Gods die daar is in Christus Jezus kunnen ze mij niet scheiden. Hij is immers die God, die mij arme zondaar is vóórgelopen, toen ik nog stond in mijn vijandschap tegen Hem. Hij zal mij (ook) bewaren en onbevlekt voor het aangezicht van Zijn hemelse Vader stellen. Judas vers 24 en 25: "Hem nu, Die machtig is (mij) voor struikelen te bewaren, en onstraffelijk te stellen

voor Zijn heerlijkheid in vreugde, De alleen wijze God, onze Zaligmaker, zij heerlijkheid en majesteit, kracht en macht, beide nu en in alle eeuwigheid. AMEN."

PSALM 72:18: "Geloofd zij de Heere God, de God van Israël, Die alleen wonderen doet".

JESAJA 40:29: "Hij geeft de moede kracht, en Hij vermenigvuldigt de sterkte dien, die geen krachten heeft".

Enige karakteristieke trekken van deze persoonlijke geloofsbelijdenis.

- a. Uit de warme toon blijkt hoe Duitsch hetgeen hij schrijft, zelf doorvoeld heeft.
- b. Een aanschouwelijke wijze van voorstelling.
- c. Grote nadruk legt hij voor het kennen van God op de algemene openbaring. Suggestief schrijft hij daarover.
- d. Onvoorwaardelijke aanvaarding van de Schriften.
- e. Gedegen exegese.
- f. Een diepe peiling van 's mensen 'ellende' .
- g. Hij acht verstandelijke kennis volstrekt noodzakelijk, maar ze moet hertelijke kennis worden.
- h. Hij onderscheidt in het echte geloof een zwak en sterk geloof. Het eerste is een toevluchtnemend, het tweede een verzekerd geloof. Mogelijk is dit piëtistische invloed op Duitsch, maar zeker was het ook eigen ervaring.
- i. Bijzondere aandacht voor de drie ambten van de Verlosser en Zijn God-zijn (Jezus is Jahweh Zelf), en de Heilige Drie-eenheid.
- j. Sterke nadruk op in Christus reeds vervulde profetieën.
- k. Krasse uitspraken ten opzichte van het 'ongelovig' Israël, maar met de verwachting van een uiteindelijke bekering.

Hoofdstuk 4

Duitsch als predikant

Over zijn studietijd in Utrecht vertelt Duitsch in zijn intreepreek te Mijdrecht: Na drie jaar voorbereidende studie "zat ik nog drie jaren aan de voeten van de zeer vermaarde Gamaliëls om uit hen hun mond in de gronden der heilige godgeleerdheid onderwezen te worden: namelijk de heren Burman, Vos en in het bijzonder G. Bonnet, aan welker onderwijs ik altijd met dankzegging denken zal met de bede dat God hen nog lang spare ten nutte van zijn kerk."

Zijn praeparatoir examen deed hij op 16 april 1776 in de classis Schieland. We kunnen ons indenken dat de leden der classis, die mogelijk het boek van Duitsch gelezen hebben of ervan gehoord, met de grootste aandacht dit examen gevolgd hebben. De notulen van de classis melden ons: "De geëxamineerde gaf in alles veel genoegen en blijken van bekwaamheid aan de gehele vergadering, die hem daarop met alle ruimte tot proponent heeft aangenomen " Hij kon dus nu op beroep gaan preken. De 14e april 1777 deed hij dat in Mijdrecht. De volgende dag stelde de kerkeraad een zestal, daarna een drie-tal op, waaruit Duitsch beroepen werd.

Op 7 september 1777 bevestigde dominee Wilhelmus van der Souw uit Amstelveen, die hem ook getrouwd had, hem in het ambt. De keuze van de bevestigingstekst was origineel: "Zacharia 8:23:

Alzo zegt de Heere der heerscharen: Het zal in die dagen geschieden, dat tien mannen, uit allerlei tongen der heidenen, grijpen zullen, ja, de slip grijpen zullen van één joodse man, zeggende: Wij zullen met u gaan, want wij hebben gehoord, dat God met u is". De intreetekst van Duitsch was niet minder passend: "Mij, de allerminste van al de heiligen, is deze genade gegeven, om onder de heidenen door het Evangelie te verkondigen de onnaspeurlijke rijkdom van Christus" (Efeziërs 3:8).

Hoe heeft hij het nu als predikant van Mijdrecht gemaakt? We kunnen er helaas weinig van zeggen. De kerkeraadsnotulen uit die tijd zijn er niet meer. Wel kunnen we iets opmaken uit het Collecteboek der Gereformeerde Diaconie in Mijdrecht, Beginnende met den Jaare 1760; de doopboeken; de boeken die de in- en uitgaande attestaties en de belijdenis des geloofs en aanneming vermelden; de visitatieverslagen; de notulen van de classis Utrecht. Uit het eerste weten we dat hij zelden door ziekte verhinderd was de dienst waar te nemen; dat hij als regel elke zondag twee keer preekte en daarna nog catechisatie gaf; dat hij in de maanden december en januari ook nog een woensdagavondbeurt had; dat het kerkbezoek zeer redelijk was, maar dat het catechisatiebezoek de laatste jaren van zijn dienst minder werd. Hij had dus een drukke dienst. Dat schrijft hij ook in de enige brief die we van hem hebben, gericht aan de echtgenote van de burgemeester van Groningen, Margaretha Theodore, baronesse Collot D'Escury. Deze had hem gevraagd haar iets te vertellen van een haar ter ore gekomen gesprek dat hij in de herfst van 1790 gehad had met een Amsterdamse jood in de trekschuit, varende van Hoorn naar Amsterdam. Hij vertelt daarin ook iets van zijn levenswerk Israëls verlossing en eeuwige behoudenis. Twee delen daarvan waren reeds uitgekomen toen hij nog in Amsterdam was of pas in Utrecht. In het tweede deel had hij een derde in uitzicht gesteld. Maar hij schrijft daarover: "Toen ik voor de studie naar Utrecht vertrokken was en na verloop van zeven jaren door de Voorzienigheid in deze talrijke gemeente in de heilige bediening geplaatst was, werd ik verhinderd het Derde deel, dat zeer veel werk vroeg, in het licht te kunnen geven." Hij had het dus druk en vatte zijn werk serieus op. Toch bleef hij ijverig studeren, want in 1793 kwam 'het eerste stuk' van het derde deel van genoemd werk uit en dat 'stuk' was groter dan de delen I en II samen. Van studiezin getuigen trouwens ook de drie 'gewone' preken en de twee Oranjepreken die hij het licht heeft doen zien. Vooral de beide Oranjepreken getuigen van zijn studie ook in verband met politieke zaken. Uit de doopboeken blijkt dat hij ook buiten de grenzen van zijn kerkelijke gemeente bezig was: op 5 mei 1783 doopte hij drie volwassen mennonieten. Hetzelfde komt uit in de boeken die de attestaties vermelden: Op 9 april 1778 deed een joodse dochter, Sara Mosis, oud 21 jaar in de volle kerkeraad een voortreffelijke belijdenis; op 1 april 1790 Grietje van Minden, van de roomsgezinden, oud 37 jaar; op 23 september een joodse jongeling Salomo Rubens van Haksbergen; op 3 mei 1793 weer drie volwassen mennonieten. Wat zijn werk in de eigen kerk betreft: Uit de visitatieverslagen weten we dat in de eerste jaren van zijn ambtsperiode het aantal lidmaten met de helft toenam. In 1778 waren er 200 lidmaten, in 1779 200 à 230, in 1782 300! Naar verhouding daalde het aantal avondmaalgangers, resp. 80, 90 en 100. En zo bleef het. Uit de acta der classicale vergaderingen blijkt dat er wel eens spanningen waren in de kerkeraad en de gemeente waar niet overigens maar ze trokken telkens weer bij. Van een voorbijgaand conflict getuigt ook een uiterst zeldzaam geschriftje: Echt nauwkeurig en onpartijdig verhaal van het voorgevallene te Mijdrecht, tussen de predikant C.S. Duitsch en zijn kerkeraad. In een brief van 7 pagina's voorgedragen, Utrecht 1780. Het ging over de 'asman', die in dienst stond van de roomse en gereformeerde gemeente, en nogal eens dronken was. De 'regerende' diaken had met de roomse armmeester hem ontslagen. De predikant had hem eerst nog eens willen vermanen en pas dan eventueel afzetten. Tussen Duitsch en de kerkeraad schijnt het nogal fel toegegaan te zijn. Al waren op het moment dat de brief

geschreven werd 6 februari 1780 de gemoederen aan het bedaren. Ene N.N. schreef het verhaal echter "om de waarheid hulde te doen en de eer van de gewezen rabbi, die tot nu toe een sieraad van het christendom geweest is", te handhaven en eveneens die van de kerkeraad.

Uit de classicale notulen blijkt ook dat Duitsch de laatste jaren van zijn leven een 'gebrek aan den gang' had en daardoor op de classicale vergaderingen niet meer geregeld aanwezig was. Eind mei en begin juni 1785 was hij afgevaardigde van de synode van Utrecht op die van Overijssel.

We maakten reeds melding van enkele preken van Duitsch: behalve de intrepreek drie 'gewone, en twee Oranjepreken. Als we de 'gewone' lezen, dan zouden we de indruk krijgen, dat hij tijdloze preken hield, die alleen de via salutis, de vraag: 'Hoe word ik zalig?' behandelden. De hoorders worden onderscheiden in onbekeerden en bekeerden en onder de laatsten zitten dan nog 'Gods keurlingen'. Hij zal mogelijk vele van zulke preken gehouden hebben. Maar als we de twee Oranjepreken lezen, merken we dat hij de politiek op de kansel niet schuwde. Integendeel, al ontbreekt ook dan niet het pastorale element.

Dit brengt ons nu op de laatste levensjaren van Duitsch. Daarin vonden twee ingrijpende politieke gebeurtenissen plaats. Wat ons volk betreft, het was de tijd van grote spanningen tussen patriotten en prinsgezinden. Duitsch was, evenals de meeste joden, uitgesproken prinsgezind. De Oranjes hadden de naam verdraagzaam te zijn en bescherming te bieden met name aan hen die voor hen hun religie vervolgd werden. In de tachtiger jaren van de achttiende eeuw werden de Fransgezinde patriotten steeds machtiger en prins Willem V was niet de man om krachtig weerstand te bieden. Hij liet zich in feite geheel uit Holland terugdringen. Toen zijn energieke vrouw Frederika Sophia Wilhelmina daarentegen een poging ondernam om het prinselijk gezag in Holland weer tot gelding te brengen en daarvoor in 1787 naar Den Haag ging, werd zij te Goejan Verwellesluis door patriotten tegengehouden en moest onverrichter zake terugkeren. Dat werd voor haar broer, de koning van Pruisen aanleiding in te grijpen. Hij stuurde een leger naar ons land, dat Oranje, althans voorlopig, in eer herstelde. De vreugde van de Oranjegezinden was groot. Duitsch hield dan ook op 8 maart 1788 een vurige Oranjepreek ter gelegenheid van de veertigste verjaardag van de prins en één op 7 augustus 1788, de verjaardag van de prinses. Maar in januari 1795 werden de rollen volledig omgekeerd. Met behulp van de Fransen werd de revolutie overal doorgevoerd. De prins vluchtte op 17 januari naar Engeland; ook anderen weken uit of doken onder. Dat laatste deed ook dominee Duitsch. Na drie weken dook hij weer op. Maar de felle patriotten, die ondertussen in de gemeenteraad oftewel municipaliteit zitting gekregen hadden, namen toen hen hun kans waar. Ze verboden de kerkeraad de dominee weer te laten preken. Dat is de eerstvolgende zondag dan ook niet gebeurd. Daarna is het tot een verbitterd gevecht gekomen tussen de kerkeraad en de municipaliteit. Er gingen lijsten door de gemeente. Op de lijst tegen Duitsch stonden handtekeningen en op die vóór hem 138! De kerkeraad had toen de volle vrijmoedigheid hem weer op de kansel toe te laten. Het collecteboek meldt dat de opbrengst in die eerste dienst waarin hij weer voorging, ruim 5 keer zo groot was als normaal. De municipaliteit wilde zich echter niet gewonnen geven. Ze bleven eisen dat de dominee, met bepaalde personen die in overheidsdienst stonden, een verklaring van onderwerping aan het nieuwe bewind zou tekenen. (In Amsterdam werd deze eis pas een jaar later gesteld! Zie Dr. R.B. Evenhuis, Ook dat was Amsterdam, p. 332 v.v. Er werden toen daar vijftien (!) predikanten geschorst). Hij weigerde. Het gevolg was dat met ingang van de maand mei zijn traktement door toedoen van de municipaliteit werd geblokkeerd en dat hij op 30 september 1795 door haar werd afgezet, hoewel hij niet in overheidsdienst stond, tegelijk met bepaalde personen die daarin wel dienst deden en ook de verklaring van onderwerping aan het nieuwe bewind niet wilden tekenen. Ondertussen was

hij wegens langzaam verval van krachten zo verzwakt, dat hij sinds juni niet meer preken kon.

Wat zal deze emotionele man toen een moeilijke tijd gehad hebben! Wat een angsten en spanningen heeft hij reeds moeten doorworstelen in Hongarije, toen hij niet meer rabbijn kon zijn! Maar hij was in die tijd in de kracht van zijn leven en nu was hij oud en verzwakt. Bovendien had hij twee studerende zoons in Utrecht. In deze situatie is hij ook gestorven. Al spoedig na zijn afzetting, namelijk op 7 nov. 1795. Hoe stierf hij? Zijn zoon Gijsbertus Albertus verwoordde het in een gedicht aldus:

Mijn vader! sleet gij hier veel kommerlijke dagen, Veel uren vol van zorg en bangen tegenspoed?
De Godheid was Uw Schild! Hij zag in d'onweersvlagen In goedheid op U neër en heeft U steeds
behoed.

Maar! werd Uw smert te groot, te veel, om lang te dragen, Jahweh zag Uw leed vol mededogen aan,
En riep! ' Kom hoger op! aanschouwd Uw welbehagen, Uw Jezus! die uw schuld reeds lang heeft
afgedaan' .

En een geestverwant schreef:

Gewis, vol rampen was zijn leven Maar zalig was zijn dood; En hetgeen ons heil vergroot: Hij stierf
schier zonder snik te geven! Ja! de Opperherder wenkt! Zijn ziel wordt eensklaps, van 't katijvig
vlees ontslagen.

Duitsch heeft wel heel sterk ervaren: Wij leven in geloof en niet in aanschouwen.

Toch is hem hier op aarde, weliswaar postuum, nog recht gedaan. De kerkeraad ging tegen zijn afzetting in hoger beroep bij de Representanten 's Lands van Utrecht. Die deden in het begin van 1796 uitspraak. Ze gelastten het achterstallige volle traktement aan de weduwe uit te betalen. En op dat volle traktement kon zij volgens hen niet slechts tot 30 september, de datum van zijn afzetting aanspraak maken, maar tot 7 november, de datum van zijn overlijden. Hiermee maakten ze zijn afzetting in wezen ongedaan. Bovendien moesten aan haar ook de weduw- en kindergelden worden uitbetaald.

Hoofdstuk 5

Publicaties Van Duitsch en de beoordeling ervan door tijdgenoten. Enige Vertalingen en uitgaven van De wonderlijke leiding Gods

A. Publicaties

a. In hoofdstuk 2 gaven we reeds de inhoud van De wonderlijke leiding Gods beknopt weer. Het boek verscheen in twee delen, het eerste kwam gereed in april/mei 1768, het tweede in december 1770. In de Nieuwe Vaderlandsche Letter-Oefeningen van 1769 pagina 53 wordt het eerste deel nogal laatdunkend beoordeeld: De auteur noemt zijn wedervaren "een wonderlijke leiding Gods", volgens zijn denkbeeld, dat hij in dit alles door Gods Geest bijzonder geleid is. Wij weten " hoe

dweepachtige gestellen" dat graag doen. En de Oefeningen noemen dan een anoniem geschrift Beredeneerde Aanmerkingen over het onlangs uitgegeven Boek van den gewezen Joodse Rabbijn Christiaan Salomon Duitsch, waarin een soortgelijke beoordeling breed uitgewerkt voorkomt. De schrijver van deze Aanmerkingen gewaagt eveneens van het dweepachtige van dit levensverhaal en wil meer bewijzen hebben van die leiding des Geestes dan Duitsch geeft. Hij verlangt dit omdat hij wil voorkomen dat men de leer der gereformeerde kerk ervan gaat verdenken dat ze zulke dweperijen zou verdedigen. Deze komen trouwens ook niet overeen met het Woord der Waarheid. Men zal verstandig doen door zich niet op Duitsch' verhalen als zijnde onfeilbaar te verlaten. Hij ergerde zich vooral aan de stemmen die Duitsch scheen te horen. Die waren toch heel niet nodig, want hij had toch het Oude Testament dat hem wijs kon maken tot zaligheid.

Er waren ook die Duitsch verdedigden. Hij deed dit zelf eveneens en wel direct na verschijnen van de eerste Beredeneerde Aanmerkingen in een geschriftje dat hij als titel meegaf: Eenvoudig Antwoord aan den onbekenden schrijver van enige meer of min Beredeneerde Aanmerkingen op het boek van C.S. Duitsch, tot titel voerende: De Wonderlijke Leidinge Gods. Onder andere gaat hij in op het bezwaar dat de Aanmerkingen maakten tegen de 'stem' die hij meende gehoord te hebben op 10, 11 en 12 november 1761 en 6 mei 1762. Duitsch had het Oude Testament toch?! Daarin had hij duidelijk de gekruisigde Christus kunnen vinden! Duitsch beantwoordt dit met te zeggen dat de criticus niet het minste besef had hoe onkundig de joden evenals hijzelf waren met betrekking tot het Oude Testament. God moest zich wel van een bijzonder middel bedienen. Wat ons betreft, wij kunnen Duitsch' Eenvoudig Antwoord goed begrijpen. En wat die stemmen betreft, Duitsch merkt op dat hij nooit schreef dat hij ze hoorde, maar altijd: het was mij ALSOF ik ze hoorde. In een kort hierna verschenen Brief, geschreven ter beantwoording van het Eenvoudig Antwoord maakte de schrijver van de Aanmerkingen zich bekend als H. Lussing Matthijsz. Direct daarop publiceerde hij nog weer een Vervolg en Slot der meer of min Beredeneerde Aanmerkingen. (Zie jaargang 1769, p. 183 v.v. van de Oefeningen). In de jaargang 1771, (p. 243 v.v.), bespreken deze nog negatiever het tweede deel van Duitsch' boek. Ze noemen het hele levensverhaal nu een "zamenweefsel van de sterkste dweperij verondersteld zij dat alles naar waarheid geschreven zij, waardoor dit Mens zich steeds heeft laten vervoeren om alle opkomende gedachten ten goede aan te merken als bijzondere leidingen van Gods Geest, en ten kwade als bijzondere inblazingen des Satans Zolang wij mogen vooronderstellen dat onder dit alles geen schijnheilig bedrog plaats hebbe, kunnen wij al het gemelde zeer wel natuurlijk begrijpen." Hoe in de bevindelijke kringen over De Wonderlijke Leidinge Gods geoordeeld werd, blijkt wel zeer duidelijk uit het Dagboek geschreven door Catharina Allegonda van Lier in Kaap de Goede Hoop. Het werd na haar dood in 1801 uitgegeven door haar verloofde Joannes Jacobus Kicherer, zendeling in Afrika. Ze schrijft daarin ik citeer uit de derde druk, Amsterdam 1840-2): "Heden genoot ik, onder het lezen van Salomon Duitsch, een ruimen zegen; de wonderbare redding Gods in de allerhachelijkste omstandigheden, Hem bewezen naar ziel en lichaam, en zijne zelfverloochening, en brandende begeerte om nauwer verenigd te worden met Christus den gekruisten! verwekte in mij grote aandoening, zo dat ik mijn tranen niet konde inhouden; ik wierd los gemaakt van het aardse, en konde volmondig belijden dat mij neffens Jezus niets lustte in Hemel noch op aarde! het was mijn ernstige bede mij zelve te mogen verloochenen, en vrijmoedig uit te komen voor Jezus naam en zaak, wat hier ook het gevolg van zijn mogt").

b. Over Duitsch' schriftelijke belijdenis "Jahweh verheerlijkt", oordeelden de Oefeningen, (1768, pagina 281) positief. Ze schreven dat deze een "geleidelijke voorstelling behelst van de leer van onze

Nederlandse kerk, waarin onze nieuw-bekeerde blijkens dit geschrift zeer wel onderwezen is."

c. De Hedendaagse Vaderlandsche Letteroefeningen van 1778 bespraken de preek waarmee Duitsch bevestigd werd en die waarmee hij intrede deed. Ze noemen beide "opmerkelijk door de bijzonderheid van het geval: een Joodse Rabbijn wettig als Leraar bevestigd en intree gedaan." Ze noemen de verklaring der teksten "bijster gerekt". In de "Toepassing" van de bevestigingspreek vinden ze "bijzonder opmerkelijk de verzekerde betuiging van den Eerwaarden van der Souw, nopens de oprechtheid van den beroepen Leraar." En in die van de intreedere "het verslag dat de Eerwaarde Duitsch van zijnen levensloop geeft."

d. In 1769 verscheen het eerste deel van Israëls verlossing en eeuwige behoudenis. Voorgesteld uit Gods Heilig Woord, gestaafd en bevestigd met den Talmoed en de geschriften der oudste en vermaardste rabbijnen, tot opwekking, overtuiging en bekering van het in de vier hoeken der Wereld verstrooide Israël. De eerst genoemde Letteroefeningen van 1770 (pagina 252) geven een duidelijke weergave van de inhoud en de auteur die het bespreekt, is verrast dat het boek de leer van 's mensen ellende zo volkomen in overeenstemming met velen van "onze godgeleerden" behandelt. Men zou dit van een pas bekeerde Israëliet nog niet verwacht hebben. Hij is er daarom nog niet helemaal zeker van of deze het wel zelf geschreven heeft. Van het tweede deel, dat een jaar later verscheen, geven de Letteroefeningen van 1771 (pagina 98) alleen de inhoud weer de enige mogelijke verlossing uit 's mensen ellende met de opmerking dat deze op dezelfde wijze wordt behandeld als de leer der ellende in het eerste deel. Van het eerste stuk van het derde deel van Israëls verlossing dat in 1793 verscheen, heb ik geen beoordeling kunnen vinden. Het begint met een behandeling van de vraag wie de 'hij' en de 'wij' zijn van Jesaja 53. Voor Duitsch zijn dat uiteraard Jezus van Nazareth en het bekeerde Israël. Verder legt hij grote nadruk op het feit dat de Messias waarachtig God moet zijn. Al lezende moeten we ook nu weer denken aan de zondagen 2 tot en met 6 van de Heidelberger Catechismus. Hij ziet het geloof van oud-Testamentische vromen als geloof in de Messias als de Zoon van de levende God en de tweede persoon der heilige Drie-eenheid. En hij wil aan de joden laten zien dat er van deze waarheden ook sporen te vinden zijn in de Talmoed en de geschriften van de oudste en vermaardste rabbijnen. Wij voegen hieraan toe dat, als dit zo is, men dan vandaag niet meer zo gemakkelijk kan volhouden dat het geloof in de gedode en opgestane Zoon van God en diens wonderbaarlijke geboorte door het heidendom beïnvloed is. David Flusser zou dan nog wel eens gelijk kunnen hebben dat dit geloof wortels heeft in joodse premissen. De genoemde waarheden zouden dan niet zo on-joods zijn als wel eens met klem beweerd wordt. Bovendien polemiseert Duitsch in dit werk hevig met de 'verlichte' Lutherse predikant Sterk uit Amsterdam en de voluit vrijzinnige Engelse theoloog en fysicus Priestley. Deze had aan de Amsterdamse joden vijf brieven geschreven om hen tot het christendom over te halen. Uit die brieven bleek, dat hij een christendom aanhing, dat niet het God-zijn van Jezus beleed. Daarom meende hij dat het voor de joden mogelijk was tot dat christendom toe te treden. Maar Duitsch prijst de Amsterdamse joden zeer dat zij in hen hun antwoord aan Priestley geschreven hadden dat zijn eigen Nieuwe Testament, met name het Evangelie van Johannes, het God-zijn van Jezus toch wel uitdrukkelijk leerde en ze verweten hem dat hij hen dus niet de juiste informatie over het christendom gegeven had. Duitsch noemt dit antwoord 'prachtige taal' !

e. Een bespreking van de drie 'gewone' preken van Duitsch, resp. over Colossenzen 3:3-4, Galaten 6:14 en 1 Petrus 1:5 en van de twee Oranjepreken waarvan de eerste door Duitsch een 'Gedenkzuil' genoemd, tot tekst had Genesis 49:22-24 en de tweede Richteren 5:6-11 met als titel:

Israëls Debora. Hiervan kreeg ik geen bespreking onder ogen. Daarom geef ik ook daarvan zelf een karakteristiek. In elke preek komt duidelijk uit dat Duitsch een nauwkeurig exegeet was, die de exegeese wist te verbinden met praktische en pastorale toepassingen. In de drie gewone preken is de exegeese bovendien ten nauwste met de gereformeerde dogmatiek vervlochten.

f. De laatste gedrukte schriftelijke nalatenschap van Duitsch is een discussie met een anonieme jood (hij noemt zich Peloni Almoni, d.i. N.N.) naar aanleiding van het eerste stuk van het derde deel van Israëls verlossing en eeuwige behoudenis. Het boekje is uiterst zeldzaam. Het heeft tot titel Joodse brief, getekend door Peloni Almoni. Beantwoord door C.S. Duitsch, predikant te Mijdrecht 1794. Het zijn in feite twee joodse brieven, elk door Duitsch beantwoord. Ook daarvan vond ik geen bespreking. Ons viel op dat Duitsch' antwoord aan Peloni Almoni zo direct is in vergelijking met Israëls verlossing en eeuwige behoudenis dat wat omslachtig aandoet. In dit antwoord honoreert hij ook duidelijk het aardse element in de profetieën aangaande Israëls toekomst.

Tenslotte is er nog de door Duitsch geschreven brief aan de echtgenote van de burgemeester van Groningen. Ik noemde hem reeds in het vorige hoofdstuk. Hij bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

B. Vertalingen

Het eerste deel van De wonderlijke leiding Gods verscheen in 1768 in het Duits. Daarop volgde direct de Hollandse vertaling. Een beknopte samenvatting van het werk, zowel in het Duits als in het Engels verzorgde kort daarop Johann Gustav Burgmann, predikant bij de Hoogduitse evangelische gemeente te Londen. Hij voegde er een voorrede aan toe en voorzag het van noten. De voorrede is zeer interessant. We lezen daarin dat hij als zendeling van het Jodeninstituut te Halle Duitsch had leren kennen en hem onlangs op het alleronverwachtst nog weer eens had ontmoet. Hij vreesde dat Duitsch' boek door zijn uitvoerige uitweidingen, in het bijzonder over het hedendaagse joodse geloof, slechts door weinigen gelezen zou worden. Dat zou jammer zijn. Want dit verhaal is een duidelijk bewijs hoe ernstig de wil van God is, dat geen zondaar verloren gaat, maar dat ze allen tot kennis der waarheid komen; en hoe wonderlijk God degenen weet te redden die Hem ernstig zoeken. En hoe menig dwalend schaap uit het huis van Israël zou nog niet gewonnen worden, als het leven en de daden van veel christenen geen struikelblok voor hem zouden zijn. Jezus is waarlijk waard dat wij meer liefde aan zijn broeders naar het vlees zouden betonen.

Van deze Engelse samenvatting verscheen onder een ietwat andere titel en in een nieuwe vertaling een heruitgave door James H. Collins. Op de titelpagina voegde hij een uitspraak van Luther in: "Gedroegen de apostelen, die allen joden waren, zich (niet) hartelijk en als broeders tegenover ons die heidenen waren? Zouden wij dan ook niet op onze beurt liefderijk handelen tegenover de joden die hen hun verwanten zijn?"

De wonderlijke leiding Gods is vele malen herdrukt. Een handige uitgave in zakformaat met een ietwat gewijzigde titelpagina kwam in 1883 uit in Amsterdam. Schrijver dezes ontving het destijds van een gemeentelid uit Woerden. Een Hollandse uitgave, gedrukt in Amerika laat een andere titelpagina zien. In sommige uitgaven staat ook de bevestigingspreek van dominee Van der Souw, soms eveneens Duitsch' intrepreek en eventueel de drie gewone preken.

Hoofdstuk 6

Iets over Duitsch' gezin en nageslacht

Het echtpaar Duitsch-de Bakker hield veel van elkaar. Dat blijkt al uit het boek *De wonderlijke leiding Gods*, maar ook uit de brief van Duitsch aan de echtgenote van de burgemeester van Groningen en uit de overlijdensadvertentie die mevrouw Duitsch in de *Stichtsche Courant*, het latere *Utrechts Dagblad* van 11 november 1795, aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek, liet plaatsen. Ze hebben vier kinderen gekregen. Drie zoons, namelijk Franciscus Eliëzer, Gerrit Everardus Diederik en Gijsbertus Albertus en een dochter Margaretha. De eerste werd graveur; meer weet ik niet van hem. De tweede bleef ongehuwd en is predikant geweest in Hem, West-Friesland. Hij was een bijzonder vriendelijk mens. In de Boekzaal van 1833, het jaar van zijn dood, verscheen een zeer lovend artikel over hem. De derde is predikant geweest in Moerkapelle en Zoeterwoude. Hij werd in 1805 afgezet wegens oneerlijke praktijken. Mevrouw Duitsch en de dochter stierven gelijktijdig, respectievelijk 8 en 9 juli 1796.

Ook van mevrouw Duitsch is nog een brief over. Eveneens twee van de tweede zoon en drie van de derde zoon. Alle zijn geschreven aan de heer Johannes Meerman te 's-Gravenhage. Vier getuigen van de grote nood waarin het hele gezin gekomen is door de afzetting van de man en vader. We nemen er iets uit over. De brief van mevrouw Duitsch is gedateerd 18 januari 1796. Ze bedankt de heer Meerman voor de vijftig gulden die hij haar had doen toekomen uit liefde en zorg voor haar en haar kinderen "in onse allerdiepste omstandigheid en bittere droefheid (het schijnt soms hopeloos) . Mijn jongste zoon (Gijsbert) heeft 23 December te Wilnis een leerrede gedaan voor een grote schaafe, tot algemeen genoegen uyt Romeinen 8:35-39. Inleiding Prediker 9:2 het eerste lid ook zal mijn zoon een beurtzang over het overlijde van mijn zalige man in het ligt geven, mijn oudste zoon Franciscus heeft er een titelplatie voor gegraveerd mijne kinderen sijn mij nog tot een vertroosting in mijne donkere weg, daar ik nog niet vast en weet of ik van alle inkomsten sal verstoken blijven "

We lezen hier dus ook iets over een preek van de zoon Gijsbertus Albertus: hoe treffend is de combinatie van de tekst van de preek met die van de inleiding daarop.

Deze zoon had evenals zijn vader Israël intens lief, getuige het gedicht dat hij schreef ter inleiding van het 1e Stuk van het 3e Deel van diens Israëls verlossing en eeuwige behoudenis. Hij was ook even Oranjegezind, getuige zijn lied Dankoffer aan God bij het volksfeest, ter intrede van Zijne Koninklijke Hoogheid Willem Frederik George Lodewijk met deszelfs gemalin Anna Pauwlonia Prinses van Oranje binnen 's Gravenhage den 12 September 1816. In een brief van 11 juli 1796 schreef hij aan de heer Meerman dat zijn moeder vlak voor haar korte, maar dodelijke ziekte zo vaak gezongen had 'Maar de Heer zal uitkomst geven' en dat dit zijn droefheid en die van zijn broeders wel lenigde, maar dat die ook weer des te sterker werd als ze bedachten zulk een "godvruchtige en tedergeliefde Moeder, in de grootste foltering te moeten verliezen"! Met die 'foltering' zal gedoeld worden op de moeilijke omstandigheden waarin ze verkeerden. Hij smeekt de heer Meerman dan ook om hulp: "Daar wij nu ouderloos zijn ach gedenkt ons ten goeden." Een half jaar later, 24 jan. 1797 schrijft hij weer een brief aan Meerman, waarin grote vreugde doorklinkt: "Ik ben 3e dezer door het lot te Moercapel beroepen Nimmer hebbe ik zoodanig tijdstip beleeft! Hier spreekt God zoo zichtbaar door het lot en dat in een tijd waarin ik, als een

afstammeling van den in Christus verhoogde Duitsch, voor de waereld wel veragt ben, dit hebbe ik op veel plaatsen ondervonden, dan, God is en blijft de getrouwe " Maar hij klaagt tegelijk zijn grote nood: "Vanwaar de middelen tot goedmaking der kostens voor de laatste academietijd! examen, bevestiging! huiselijke benodigdheden! Vanwaar dit alles, ouders nog goederen hebbe ik niet, dus mijn enige toevlugt is tot mijne vrienden "

Er zijn eveneens een paar brieven aan Meerman van de zoon G.E.D. Duitsch bewaard gebleven. De ene is gedateerd 20 februari 1797. Hij bedankt daarin voor de eenentwintig gulden die ze mochten ontvangen en waaruit "wij ondervinden wie onze welmeenende vrienden zijn, dewijl onze folteringhen hen hun ter harte gaan." Aan het slot van deze brief excuseert hij zich nog dat hij nu pas antwoordt: "broeder heeft een zwaar examen te wachten, ik hebbe een en ander op de college te verrichten en moet nu den 8 maart Publicqatie in den dom onder Prof. Bonnet prediken ik denk te neemen de geschiedenis van de Cananeesche vrouw uyt Mattheus 15:21-28."

In de tweede brief 10 mei 1797 deelt hij mee dat zijn broer 25 april "door de Heer van Goch, predicant te Schiedam voor de Eerwaarde Classis te Rotterdam geexamineert dit werk heeft hij tot zeer veel genoegen volbragt. den 14 Maij zal hij door de Heer Philippo, predicant te Capelle aan den IJssel bevestigd worden."

Jarenlang hebben we ons afgevraagd: Zouden er nog nakomelingen van Christiaan Salomon Duitsch zijn? En waar? Enkel jaren geleden kregen we een telefoontje van een Waddinxveense, die zei te behoren tot het zevende geslacht van dominee Duitsch. Ze woonde tien minuten bij ons vandaan!!! Via haar kreeg ik contact met een van haar zusters, wonend in Capelle aan den IJssel, die met de stamboom bezig was. Ik weet nu dat een zoon van Gijsbertus Albert, Christiaan Johannes geheten, schoolhoofd geweest is te Schipluiden van 1828-1872. Hij was volgens de overlevering een zeer geleerd man. Hij studeerde ook wis- en sterrenkunde en sprak goed Frans. Een van zijn zoons heette Jacob. Deze was van 1878-1911 schoolhoofd in Kloosterhaar. Van hem is nog veel bekend en wel uitsluitend positieve zaken op verschillend terrein. Hij werkte onder andere mee aan het ontstaan van de hervormde gemeente te Kloosterhaar, door zijn school ter beschikking te stellen aan de hervormde godsdienstonderwijzer J. Frederiks te Hardenberg, die er een keer per veertien dagen preekte en bij hem dan het middagmaal gebruikte. Hoe hij gewaardeerd werd, blijkt wel heel duidelijk uit het feit, dat tweeënvijftig jaar na zijn pensionering, in 1963 een straat naar hem vernoemd werd: de Duitschstraat. Een nabije straat werd Frederiksstraat genoemd. Toen hij in 1931 stierf, verscheen over hem een uitvoerig artikel in de Vechtstreek van 14 februari van dat jaar. We nemen er één zin uit over: "Zachtmoedigheid en ware beleefdheid waren zijn kenmerkende karaktertrekken, maar als hij onrecht of misstanden meende te zien, dan richtte de ietwat gebogen gestalte zich kaarsrecht op om fel toornend uit te vallen."

Enige data in het leven van Christiaan Salomon Duitsch

1734 Geboren te Temiswar in Hongarije, nu Timisoara in Roemenië.

1734-1747 Te Temiswar.

1747-1754 Op de academie der Joden in Praag.

1754-1762 Rabbijn te Neuchatel (= Neustädtel nu: Nove Mesto), gelegen bij de rivier De Vaag in Hongarije, nu in Slowakije. Zeer ingenomen met zichzelf en van z'n zaligheid zeker!

1754 Getrouwd met Yentil Cohen.

1760 5 april Plotselinge dood van Yentil. Ze laat een dochttertje na van 6 maanden.
 24 april Trouwt met Sarel Cohen, zuster van Yentil.
 1761 10 nov. 11 nov. Hij hoort een stem: 'Ga uit de duisternis'. 12 nov. Besepte dat hij een zondaar was.
 1761 12 nov.- Hij leeft in zelfkastijding en is zeer onzeker
 6 mei 1762 van zijn zaligheid.
 1762 6 mei Hij hoort een stem: 'Gij moet komen tot de gekruisigde Christus'. Hierna in de ban; echtscheiding; beroving van zijn dochttertje; bezoek van Rooms Katholieke priesters.
 1762 19 sept. Vlucht uit Neuchatel om de gekruisigde Christus te zoeken en diens gemeente. Op weg naar Pruisen koopt hij in Biezens een Oude Testament in het Hebreeuws; in Praag een Hoogduits ABC boekje.
 1762 21 okt.- Komt geregeld ten huize van een zeer geleerde
 2 dec. rabbijn in Saksen, in Dresden.
 1762 24 nov. Leest voor het eerst Jesaja 53: de rabbijn leest hem in het diepste geheim Mattheus 26-28 voor als verklaring daarvan.
 1762 1e helft Te Leipzig. Een Duits soldaat verkoopt hem een dec. Duits Nieuw Testament, zonder dat hij weet wat dat is.
 1762 15 dec.- te Berlijn
 4 febr. 1763
 1763 10 febr. te Hamburg en Altona. Hier o.a. bij r. Jonathan Eybeschuetz, die door zijn overgrootvader opgevoed was.
 1763 6 juli Naar Frankfort a.d. Main om de lamme voorzanger Abraham te halen voor de joodse gemeente te Amsterdam.
 1763 24 juli Terug in Amsterdam. Abraham maakt Duitsch' verleden openbaar.
 1763 29 aug.- Als vluchteling in Londen. 20 okt.
 1763 25 nov. Reist van Utrecht naar Arnhem en is daar rabbijn, bijna 1 ½ jaar.
 1765 13 mei Arriveert te Wesel en is ook daar rabbijn tot begin november. Hier zendelingen uit Halle, o.a. de latere predikant Burgmann.
 1765 4 nov. Hier openbaart hij zich voor het eerst als christen aan een theologisch kandidaat Jorissen, later predikant in Den Haag. Ondervindt van de predikanten der Gereformeerde kerk weinig medewerking. Wel van een onderwijzer Van Mook waar hij ook van 5 nov. tot 14 mei 1766 een kamer heeft.
 1766 29 maart- Wandelt via Mülheim, waar hij o.a. met Gerhard 2 april Tersteegen kennis maakt, naar Duisburg, waar hij een Luthers predikant ontmoet, die hem bijzonder hartelijk ontving. Wordt geconfronteerd met de pluraliteit in het protestantisme.
 1766 8 apr. Wandelt terug naar Wesel.
 1766 14-17 mei Reist per schip naar Amsterdam.
 1766 17 mei Vaart naar De Lemmer.
 1766 19 mei Komt 's avonds te Leeuwarden, waar hij ds Jacob Chevallier uit Britsum hoort preken.
 1766 21 mei Vertrekt naar Groningen. Gaat al spoedig weer naar A'dam, reist door naar R'dam, gaat terug naar A'dam. Wil naar Halle (Jodeninstituut) en komt via Zwolle, Osnabrugge, te Minden. Krijgt daar catechisatie van de lutherse predikant Mauritius, 3 x per week, telkens 2 uur lang; later dagelijks. Hij kan echter het zien van de beelden in de lutherse kerken niet verwerken.
 1766 23 aug. Vertrekt naar Minden.
 1766 3 sept. Arriveert weer in Amsterdam en krijgt een goed contact met de Gereformeerde kerk

aldaar.

1766 23 okt. Ontvangt voor 't eerst catechisatie van ds. Van Essen.

1767 9 apr. Ds. Van Essen spreekt met Duitsch af dat deze 'de belijdenis van zijn geloof op papier zou stellen'; ze zag het licht op 7 sept.'67 onder de titel Jehova verheerlijkt enz.

1767 22 juni Hij doet belijdenis van zijn geloof ten huize van ds. Van Essen.

1767 25 juni Hij wordt gedoopt in de Oude Kerk.

1768 1 juni Hij trouwt te Amstelveen met Barbara de Bakker. In dit jaar komt het eerste deel van zijn door hem in het Duits geschreven De wonderlijke leiding Gods enz. uit. Direct volgde een Hollandse vertaling.

1769 Het eerste deel van Israëls verlossing en eeuwige behoudenis komt van de pers.

1770 Het tweede deel hiervan verschijnt. In Londen komt in het Engels een uittreksel van het 1e deel van De wonderlijke leiding Gods verzorgd door ds. Burgmann.

1770-1776 Te Utrecht als student aan de Universiteit.

1771 Het tweede deel van De wonderlijke leiding Gods enz. verschijnt. In Londen verschijnt een Duitse vertaling van het genoemde uittreksel, eveneens van de hand van ds. Burgmann. In Utrecht komt de 2e druk van de Duitse uitgave van De wonderlijke leiding Gods uit.

1776 16 apr. Praeparatoir examen voor de classis Schieland.

1777 14 apr. Preekt in de vacature te Mijdrecht. Spoedig daarna beroepen.

1777 12 aug. Peremptoir examen in de classis Utrecht.

1777 25 aug. Verhuisd naar Mijdrecht.

1777 7 sept. Bevestiging en intrede te Mijdrecht.

1791 nov. Gesprek met een jood in een Trekschuit.

1793 Het 1e stuk van het 3e deel van Israëls verlossing en behoudenis ziet het licht.

1795 30 sept. Afgezet door de municipaliteit wegens oranjegezindheid.

7 nov. Gestorven te Mijdrecht.

13 nov. Begraven te Mijdrecht.

1796 febr. Postuum 'gerehabiliteerd' door de Representanten 's Lands van Utrecht.